

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK-RUS SAVAŞLARINDA AHISKA KALESİNİN JEOPOLİTİK ve STRATEJİK
ÖNEMİ

Gülcan Balcı Başkaya

Yüksek Lisans Tezi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Danışman
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl

İstanbul – 2024

TÜRK-RUS SAVAŞLARINDA AHISKA KALESİNİN JEOPOLİTİK ve STRATEJİK
ÖNEMİ

Gülcan Balcı Başkaya

Tez Jürisi:

Prof. Dr. Ahmet Taşağıl
(Yeditepe Üniversitesi)

.....

Prof. Dr. Tülay Baran
(Yeditepe Üniversitesi)

.....

Prof. Dr. Şerafettin Can Erdem
(Marmara Üniversitesi)

.....

ONAY TARİHİ: .../.../20...

ETİK BEYANNAMESİ

Bu tezin kendi çalışmam olduğunu ve bu tezde yer alan tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde toplandığını ve sunulduğunu beyan ederim. Bu kuralların gerektirdiği şekilde tüm materyal ve sonuçları tam olarak atıfta bulundum ve referans gösterdim. Tezde kullanılan materyallerin telif hakkı gerektirmesi halinde gerekli izinler alınmış olup, bu tez çalışması herhangi bir intihal içermemektedir.

Bu tezin daha önce başka bir kişi tarafından yazılmış ya da yayımlanmış hiçbir materyali ya da metnini gerekli bilgilendirmenin yapıldığı durumlar dışında hiçbir bölümünü bu üniversitede ya da başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Bu durumların aksi halinde ortaya çıkabilecek her türlü yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Gülcan Balcı Başkaya

ÖZET

TÜRK-RUS SAVAŞLARINDA AHISKA KALESİNİN JEOPOLİTİK ve STRATEJİK ÖNEMİ

Rus baskıları ve zulümleri sonucu vatanlarını bırakarak göç etmek zorunda kalan Ahıskalı Türklerin trajik hikâyesi, siyasi, ekonomik ve kültürel faaliyetleri ve bölgenin jeopolitik önemi hakkında sözlü ve yazılı pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların bilgi ve kaynaklar bakımından yetersiz oluşu, bu konuda derinlemesine akademik bir çalışma yapmak gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bölgeyle ilgili, Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı yayılma politikası, Ahıska Türklerinin tarihi, zorunlu göçe maruz kalmaları, Ahıskalı Türklerden boşalan yerlere Ermenilerin yerleştirilmesi, Türkiye'nin doğusunda kurulmak istenen “Batı Ermenistan” veya “Türkiye Ermenistan'ı (Turetskaya Armenia)” devleti ve 1944 sürgünün altında yatan sebepler derinlemesine incelenmesi gereken belli başlı konulardır.

Coğrafi konumundan dolayı Ermenistan, Gürcistan ve Rusya için her zaman önemini korumuş olan Ahıska Bölgesi, sınıra yakın olması sebebiyle Türkiye için de çok önemlidir. Ahıska Bölgesinde yaşayan Türkler sınırın diğer tarafında kalması hasebiyle her fırsatta anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye bağlanmak istemişler ama başarılı olamamışlardır. Bu çalışmada IV. İvan döneminden başlayarak Osmanlı-Rus savaşlarında Ahıska Kalesi'nin jeopolitik ve stratejik önemi, Rusya'nın Kafkasya'daki siyasi faaliyetleri ve Ahıska Bölgesinden yapılan göçlerin sebepleri ele alınmıştır. Ayrıca Rusya'nın Kafkasya'da yaşayan Türk halklarını hâkimiyet altına almak için yaptığı askerî ve siyasi faaliyetler ve izlediği yol değerlendirilmiştir. Kısaca bu çalışmada 1944 yılında gerçekleşen Ahıska Sürgünüyle sonuçlanan Rusya'nın Kafkasya siyasetinin arka planına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Osmanlı-Rus Savaşları, Gürcistan, Ahıska

ABSTRACT

GEOPOLITICAL AND STRATEGIC IMPORTANCE OF AHISKA CASTLE DURING THE TURKISH-RUSSIAN WARS

There have been many oral and written studies about the tragic story of Ahiskan Turks who were forced to emigrate from their homeland as a result of Russian oppression and persecution, their political, economic and cultural activities, and the geopolitical importance of the region. However, the fact that these studies are insufficient in terms of information and resources has led to the idea that it is necessary to conduct an in-depth academic study on this issue. About the area, implemented a policy of expansion in the Caucasus to Russia, the history of the Meskhetian Turks, forced exposure, Ahiskali settlement of Armenians from the Turks in the vacant places, desired to be established in the east of Turkey as “Western Armenia” or “Turkey-Armenia (Armenia Turetska)” the state and the '44 deportation of the underlying causes are major issues that need to be examined in depth.

The Ahiska region, which has always been important for Armenia, Georgia and Russia due to its geographical location, is also very important for Turkey due to its proximity to the border. The Turks living in the Ahiska region wanted to connect to Turkey, which they considered as their homeland, at every opportunity due to the fact that it was on the other side of the border, but they could not succeed. In this study, the geopolitical and strategic importance of the Ahiska Castle during the Ottoman-Russian wars starting from the reign of Ivan IV, Russia's political activities in the Caucasus and the reasons for the migrations from the Ahiska region are discussed. In addition, Russia's military and political activities and the path it followed in order to dominate the Turkish peoples living in the Caucasus were evaluated. In short, this study tries to shed light on the background of Russia's Caucasus policy, which resulted in the deportation of Ahiska in 1944.

Keywords: Caucasus, Ottoman-Russian Wars, Georgia, Ahiska

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada Rusya'nın Kafkasya'daki yayılma politikası ve Osmanlı-Rus savaşlarında Ahıska'nın önemi ele alınmıştır. Rusya'nın Kafkasya'da yaşayan Türk halkları üzerinde uyguladığı askerî ve siyasi faaliyetleri ve izlediği yol günümüz Türkiye'si için bile güncelliğini korumaktadır. Türkiye'nin kuzey sınırında yer olan Ahıska Bölgesinin coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik önemi son derece yüksek olmasına rağmen Ahıska Bölgesi ve Ahıskalı Türkler hakkında bilinenler pek azdır. Bu zamana kadar daha çok sürgün konusu işlenmiş ancak 1944 Ahıska sürgününün altında yatan sebepler üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada, Kafkasya'da yaşanan rekabet, Rusların Türk topluluklarına yaptığı baskılar, Türkleri asimile etme çalışmaları, Ahıska Bölgesi hedef alınarak geçmişten günümüze yapılan siyasi faaliyetler ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Ahıska bölgesinin coğrafi konumu ve jeopolitik-stratejik önemi, ikinci bölümünde Ahıska Kalesinin Jeopolitik Önemi, üçüncü bölümde Rusya'nın Kafkasya Siyasetinde Ahıska ile Ahıska Türkleri ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere ait bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye sınırları içinde kurulması planlanan sözde "Türkiye Ermenistan'ı-Turetskaya Armenia" meselesine de değinilmiştir. Sürgüne giden sebeplerin başında orada yaşayan Ahıskalı Türklerin Alman sempatzanı olmaları, casusluk faaliyetleri içinde olmaları sebep gösterilmiştir. Ancak Rusların, Ahıskalı Türkleri 1829 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'na kadar hiçbir şekilde askere almaması ve II. Dünya Savaşı başlayınca 40.000 civarında Ahıskalı Türkü Almanlara karşı savaşmak üzere cepheye sürmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Ahıska'nın Türkistan coğrafyası ve Türkiye arasında tampon bölge olması, Ahıska bölgesinde yaşayan halkın Türk ve Müslüman olması, Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye aşırı sevgi beslemeleri sürgüne giden sebeplerin başında sıralanabilir. Ayrıca Stalin Türkiye ve Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerle Türkiye arasındaki manevi bağı tamamen koparmak istemiştir.

Yüksek Lisans programına kaydolduğum günden itibaren öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, bilgisi, vizyonu ve motivasyonu ile örnek aldığım üniversitemizin, hatta ülkemizin çok değerli akademisyeni, kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ve Prof. Dr. Tülay Alim Baran'a sabrı, anlayışı, bilgileriyle bizleri donattığı ve her daim sevgiyle kucakladığı için teşekkürü borç bilirim. Bilgisini, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, Doç. Dr. Ayna Askeroğlu Arslan'na, Doç. Dr. Harun Tuncer'e, Öğr. Gör. Murat Şimşek'e yol arkadaşım Nilüfer Hasbal ve Fatma Ünal'a şükranlarımı sunarım. Dostum, arkadaşım her daim yanımda olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Filiz Ferhatoğlu'na, her durumda desteğini benden esirgemeyen, her zaman arkamda duran, varlığını hissettiren hayat arkadaşım Mustafa Başkaya'ya ve kıymetli oğlum Ümit Kağan Başkaya'ya gösterdikleri sabır için çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANNAMESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
HARİTALAR LİSTESİ	ix
RESİMLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM	6
AHISKA BÖLGESİNİN COĞRAFİ KONUMU ve JEOPOLİTİK-STRATEJİK ÖNEMİ .	6
2.1. Türk Kaynaklarında Ahıska Kelimesi	6
2.2. Coğrafi Konumu	6
2.3. İklimi	7
2.4. Yeryüzü Şekilleri	7
2.5. İdari Yapısı	8
2.6. Tarihî Kronolojisi	8
2.7. Jeopolitik ve Stratejik Önemi	20
3. İKİNCİ BÖLÜM	25
AHISKA KALESİNİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ	25
3.1. Ahıska Kalesinin Fiziki Özellikleri ve Müştemilatı	25
3.1.1. Ahmediye Medresesi	34
3.1.2. Çifte Hamam	36
3.1.3. Ahmediye Camii	37
3.1.4. Ahmediye Kütüphanesi	41
3.2. Ahıska Kalesinin Kafkasya Ticaretindeki Önemi	43
3.3. Ahıska Kalesinin Tahkim ve Teçhizi	44
3.4. Ahıska Kalesinin Jeopolitik ve Stratejik Önemi	59
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	71
RUSYA'NIN KAFKASYA SİYASETİNDE AHISKA	71
4.1. IV. İvan ve I. Petro Dönemi Rusya'nın Kafkasya Siyaseti	71
4.2. Kafkas Hattının Kurulması ve Gürcistan Askeri Yolunun Yapımı	73

4.3. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anapa Mücadelesinin Önemi.....	75
4.4. Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829)'nda Gürcistan.....	77
4.5. Ahıska Kalesi ve Civarının İşgali	82
4.6. Anlaşmalar Dönemi ve Ahıska	93
4.6.1. Edirne Antlaşması Sonrası	93
4.6.2. Kırım Harbi Sonrası (1853-1856)	96
4.6.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları Sonrası.....	97
4.6.4. Ayastefanos Antlaşması Sonrası	98
4.6.5. Berlin Antlaşması Sonrası.....	99
4.7. Ahıska Bölgesi'nde Ermeni Sorunu.....	100
4.8. 1917 Bolşevik Devrimi Sonrası Ahıska	101
4.8.1. Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk Antlaşması'nda Ahıska	103
4.8.2. Mondoros Mütarekesi Sonrası Ahıska.....	105
4.9. Moskova Antlaşması Sonrası Ahıska	108
4.10. Kars Antlaşması ve Ahıska.....	109
SONUÇ.....	112
EKLER	116
KAYNAKÇA.....	174
ÖZGEÇMİŞ	180

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1:	Kafkasya Siyasi Haritası.....	1
Harita 2:	Ahıska Siyasi Haritası.....	7
Harita 3:	Rus ordusunun 1828 yılında Anadolu içlerine ilerleyişi.....	23
Harita 4:	Evliya Çelebi'nin Tebriz'den Dönerken Kullandığı Güzergâh.....	27
Harita 5:	Batum Antlaşmasında Türkiye'nin Doğu Sınırı.....	105
Harita 6:	Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin Sınır Haritası.....	106
Harita 7:	Moskova Antlaşmasında Türk-Rus Sınırı.....	109
Harita 8:	Kars Antlaşmasında Türkiye Azerbaycan Ermenistan Gürcistan Sınırı.....	110
Harita 9:	Ahıskalı Muhacirlerin İskân Bölgeleri.....	114

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1:	Ahıska Kalesi.....	25
Resim 2:	Ahıska Kalesi ve Bölümleri.....	26
Resim 3:	18. yüzyılda inşa edilen taş köprü.....	30
Resim 4:	Ahıska'nın 1855 tarihli planı.....	33
Resim 5:	Ahmediye Medresesi.....	34
Resim 6:	Ahmediye Medresesi.....	35
Resim 7:	Restorasyon sonrası Ahmediye Medresesi.....	36
Resim 8:	Çifte Hamam.....	37
Resim 9:	Ahmediye Camii.....	39
Resim 10:	Ahmediye Camii.....	39
Resim 11:	Ahmediye Camii.....	40
Resim 12:	Ahmediye Camii.....	40
Resim 13:	Restorasyondan sonra Ahmediye Camii.....	41
Resim 14:	Ahıska Kalesi.....	43
Resim 15:	Ahıska Kalesi'nin Konumu.....	60

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVNSMHM.d.	: Bâb-1 Asafî, Divan-1 Hümayun Kalemi/Mühimme Defterleri
AE.SMHD.I	: Ali Emiri Tasnifi/Sultan I. Mahmud
AE.SAMD.III	: Ali Emiri Tasnifi/Sultan III. Ahmed
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.MKT.UM.	: Sadaret, Mektubî Kalemi/Umum Vilayat Evrakı
AE.SSÜL.II	: Ali Emiri Tasnifi/Sultan II. Süleyman
Bk.	: Bakınız
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.AS.	: Muallim Cevdet Tasnifi/Askeriye
Çev.	: Çeviren
D. BŞM. BNE.	: Bâb-1 Defterî, Başmuhasebe Kalemi/Bina Eminliği
DH.KMS.	: Dâhiliye/Kalem-i Mahsûs
Ed.	: Editör
HAT	: Hatt-ı Hümayun
MSBATA	: Milli Savunma Bakanlığı, Askerî Tarih Arşivi
No	: Numara
S.	: Sayfa
S.	: Sayı
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve devamı

1. GİRİŞ

Türkiye'nin Ardahan İli Posof ilçesine 15 km uzaklıkta bulunan Ahıska, Gürcistan sınırları içinde olup Gürcistan'ın güneyinde yer almaktadır. Gürcistan'ın bir şehri olarak bilinen Ahıska aynı zamanda Ahıska Bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Gürcü kaynaklarında ise Meskhetya Dağları ile çevrili olan Ahıska için Meskheti Bölgesi ifadesi kullanılmaktadır. Yaşadıkları bölgeye verilen addan dolayı bu coğrafyaya yerleşen Türk halkına Ahıska Türkleri denmiştir.

Harita 1: Kafkasya Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.harita.gov.tr/urun/kafkaslar-siyasi-haritasi-/214>, [Erişim tarihi: 10.09.2023]

Kafkasya'nın güneyinde bulunan ve stratejik önem arz eden Ahıska Bölgesi, Türkiye ile Kafkasya'da yaşayan Türk halkları arasında âdeti bir köprü görevi görmüş ve coğrafi açıdan da Türkiye ve Türkistan coğrafyasının birbirlerine bağlanmasını sağlamıştır. Bu sebeple Ahıska, Çarlık Rusya ve sonrasında Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya sınırlarının belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuş, sürekli siyasi ve askerî hedef hâline gelmiştir. Sovyet Rusya, Türkiye'nin Türkistan Coğrafyası ile kurduğu bağı koparmak istemiştir. Türkiye ve Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921'de imzalanan "Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" olarak da bilinen Moskova Antlaşması'na göre Misâk-ı Milli sınırları içinde bulunan Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmış ve Ahıska, Sovyet Rusya sınırları içerisinde kalarak Türkiye'ye dâhil edilmemiştir. Bu bölgede yaşayan Ahıska Türkleri her dönem tehdit unsuru olarak görüldüğünden Sovyet Rusya sınırları içinde kalmalarına

rağmen Acara Bölgesi'ne özerklik verilirken Ahıskalı Türkler buraya dâhil edilmemiş, özerklikten mahrum bırakılmıştır.

Moskova Antlaşmasından sonra Sovyet Rusya'nın aracılık yaptığı Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Kâzım Karabekir'in temsilciliğini yaptığı TBMM arasında 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Anlaşması'na göre bu cumhuriyetler tarafından Moskova Antlaşması resmen tanınmış olup Türkiye'nin doğu sınırı kesin olarak çizilmiştir. Böylece Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıskalı Türkler için şartlar daha da zorlaşmış, yaşadıkları sıkıntılar ve zorluklar gittikçe artmıştır. TBMM Hükümeti ile doğu komşuları arasında imzalanan Kars Antlaşması'nın sonucunda da Ahıskalı Türklerin lehine bir sonuç çıkmamış ve bölgenin statüsünde bir değişiklik yapılmamıştır.

Sovyet Rusya tarafından Gürcistan sınırları içinde farklı etnik halkların çoğunlukta olduğu yerlerde Oset, Abhazya, Acara özerk bölgeleri oluşturulurken Ahıskalı Türklerle özerklik verilmemesinin sebepleri tartışma konusudur. Çeşitli sebeplerin yanında özerklik verilmemesinin altında yatan temel sebebin Ahıska Bölgesi'nin Türkiye ile Türkistan'ı birbirine bağlayan stratejik konumundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çarlık Rusya ile başlayan "Türklerden temizlenmiş Ahıska" politikası Sovyet Rusya döneminde de devam ettirilmiş, Ahıskalı Türklerle doğup büyüdükları, yaşadıkları toprakları terk etmeleri için sistematik baskılar, zulümler ve işkenceler uygulanmıştır. Ahıskalı Türklerin yaşadıkları bölgelere atanan Ermeni idarecilerin ve Sovyet Rusya'ya bağlı Kızıl Ordu askerlerinin insanlık dışı muamelelerine maruz kalan Ahıskalı Türkler vatanlarını terk ederek 1924 yılından itibaren Ardahan'a göç etmeye başlamışlardır.

O dönemde Türkiye'ye göç eden Ahıskalı Türkler kendilerinden önce gelen akrabalarının yanlarına ve özellikle Ardahan'a iskân ettirilmişlerdir. Bölgede kalan Ahıskalı Türklerle ise Sovyet Rusya tarafından sindirme politikası uygulanmıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda pek çok Ahıskalı Türk, Türkiye taraftarı oldukları ve Türkçülük yaptıkları gerekçesiyle sürgüne uğramış, tutuklanarak uzun yıllar cezaevinde tutulmuş ve işkencelere maruz kalarak öldürülmüştür. Hor görülen ve ezilen Ahıskalı Türklerle, Türk olduklarını unutturmak ve Türkiye ile olan ilişkilerini koparmak için Gürcü soyadları verilmiştir.

Ahıskalı Türkler maruz kaldıkları işkencelerin önüne geçebilmek amacıyla içlerinde 9 Ekim 1918 tarihinde kurulan "Ahıska Hükûmet-i Muvakkatı" başına getirilen Ömer Faik Nemanzade'nin de bulunduğu bir heyet, 1928 yılında Ankara'ya gelmiştir. Ahıskalı Türkler yoğunlukta oldukları bölgeye özerklik verilme bile kendileriyle kültürel, dinî ve tarihî

yakınlığı olan Acara Özerk Cumhuriyeti'ne katılmak istemişlerdir. Ancak talepleriyle ilgili hiçbir sonuç alamamışlardır. Bu girişimden sonra Ahıskalı Türkler için vatanlarından göç etmek ya da Sovyet Rusya'nın eziyetlerine katlanmaktan başka bir çare kalmamıştır.

17 Ekim 1933'te Kars Valisi Cevdet Bey'in acele olarak Dâhiliye Vekâleti'ne çektiği şifreli telgrafta Ahıskalı Türklerin bölgeden göçleriyle ilgili şu maddeler yer almaktadır:

“1. Üç ay içinde Rusya'dan 1745 nüfus iltica etmiştir.

2. Gelen mültecilerin ifadelerine göre kaçmak fırsatını bulunca Ahışa ve Ahılkelek muntıkasında yarım milyon bir Türk nüfusunun hududumuza iltica edecekleri anlaşılmaktadır.

3. Zahirî sebep açlıktır. Köylü bu suretle evini terk ediyor; Fakat istihbarata göre Ermenistan ve Gürcistan Türkleri kaçırmak için muntazam bir sistem takip etmektedir. (Batum İslâm Gürcülerini yerlerinde bırakarak kendi prensiplerine göre yetiştirmeğe başladı. Ahıska Türkleri ki vaktiyle Konya havalisinde Kafkas'a getirildiler) bunları Gürcü topraklarından çıkarmak için gizli tahkikat yapmışlardır.”¹

Yukarıdaki telgraftan anlaşıldığı üzere Gürcistan sınırlarında yaşayan Ahıskalı Türklerin bölgeden göç etmelerindeki temel ve görünen sebep yaşanan açlıktır. Ancak görünenin altında yatan gizli sebep bölgeden göç ettirmek için Ermenistan ve Gürcistan tarafından yürütülen bilinçli politikadır. Ahıskalı Türkleri, Ahıska'dan kaçırmak isteyen Ruslar uyguladıkları sindirme politikaları dışında onların Türklüklerini, Türk kimliklerini unutturmaya, Türklük bilincini yok etmeye yönelik politikalarını hızlandırmışlardır.

Ahıskalı Türkler 1926 yılında yapılan nüfus sayımında Türk kimlikleri ile kayda alınmıştır. Aynı zamanda sayımda eğitim dili hanesinde Türkçe ibaresi yer almaktaydı. Ancak 1935-1936 yıllarında Ahıskalı Türklerin eğitim dili Azerbaycan Türkçesine dönüştürülmüş ve onlara Türk kimliği yerine Azeri kimliği verilmiştir. Bütün bunların dışında 1938 yılında Ahıska Bölgesi'ne sınırların korunması gerekçesiyle binlerce asker konuşlandırılmıştır. 1940 yılında ise eğitim dili Azericeden Gürcüceye dönüştürülmüştür.

Ruslar, Ahıskalı Türkleri 1829 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'na kadar hiçbir koşulda askere almamış, askerlikten tamamen uzak tutmuşlardır. Ama II. Dünya Savaşı

¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-10/116.810.2.

başlayınca yaklaşık 40.000 civarında Ahıskalı Türk, Almanlara karşı savaşmak üzere cepheye sürülmüştür. Bölgede sadece çocuklar, kadınlar ve yaşlılar kalmıştır. Onları da Ahıska-Borcom Demiryolu'nun yapımında çok ağır şartlarda çalıştırmışlardır. Bu demiryolu hattı Ekim 1944'te tamamlanmıştır. Stalin'in emriyle 14 Kasım 1944 gecesi eli silah tutan Ahıskalı erkekler cepheye geride kalan çocuklar, kadınlar ve yaşlılar hayvan vagonlarına doldurularak kendi elleriyle yaptıkları demiryolu ile Sibiryaya, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'a sürgün edilmişlerdir. Ruslar bu sürgünü Ahıska halkının Alman işgaline maruz kalmamaları için iç bölgelere doğru götürülmeleri olarak göstermişlerdir. Almanları kontrol altına alıp bölgede tehlike atlatıldıktan sonra Ahıskalı Türklerin geri getirileceklerini söyleyerek Ahıska halkını kandırmış ve bu sürgünü gerçekleştirmişlerdir. Almanlara karşı savaşmak üzere cepheye sürülen Ahıskalı Türklerden ancak 16.000'i yaşadıkları topraklara geri dönebilmiştir. Hiçbir şeyden habersiz savaştan evlerine dönen erkekler boş sokaklar, terk edilmiş evlerle karşılaşmış aylarca hatta yıllarca yakınlarını aramak zorunda kalmıştır. Büyük bir kısmı da ailelerine kavuşamamıştır.

Çeçenler, Volga Almanları, Kırım Tatarları ve diğer Kafkas halkları Alman sempatisini ve Almanlarla iş birliği içinde oldukları gerekçesiyle Sovyet Rusya'nın sürgününe maruz kalmışlardır. Ruslar, Almanlarla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle sürdükleri Kafkas halklarına özel kontrollü iskân uygularken, Ahıskalı Türklere sürgünü gerçekleştirdikten altı ay sonra özel kontrollü iskân uygulamışlardır. Buradan Ahıskalı Türklerin hangi suçlamayla sürgün edildiklerinin bilinmediği yargısına varılmaktadır.

1944 yılında Almanlar bozguna uğrayıp, geri çekilmişlerdir. Almanlar bölgede geri çekilirken temizlenen bölgelere Ahıskalılarının geri dönmesine dair bir karar çıkmamıştır. Bu açıdan bakıldığında Ahıskalı Türklerin Alman saldırılarına maruz kalmamaları için iç bölgelere götürülmeleri gerekçesi de mesnetsiz kalmaktadır. Bu durumda Ahıskalı Türklerin sürgün edilmesinin altında yatan sebepleri başka yerde aramak gerekmektedir. Bu sebepler, Ahıska Bölgesi'nin Türkistan coğrafyası ve Türkiye arasında tampon bölge olması, Ahıska Bölgesinde yaşayan halkın Türk ve Müslüman olması, Türkiye'ye aşırı sevgi beslemeleri olarak sıralanabilir. Ayrıca Stalin'in Türkiye ve Türkistan coğrafyasında yaşayan Türkler arasındaki manevi bağı tamamen koparmak istemesi, Ardahan ve Kars'ı kendi topraklarına bağlayabilmek için Ahıska bölgesini Türklerden temizlemek istemesi de diğer gerekçeler olarak gösterilebilir. Çünkü Sovyet Rusya Ahıska sürgününden sonra Ardahan ve Kars'ı kendi topraklarına katma isteğini Türkiye'ye iletmiştir.

Sürgünden sonra Ahıskalılar büyük sıkıntılara maruz kalmışlardır. Hayvan vagonlarına tıka basa doldurularak soğuk bir kış günü, sağlıksız koşullarda sürgüne gönderilen Ahıskalı Türklerden 17.000'den fazlası yiyecek bulamadıkları için açlıktan, hastalıktan ve soğuktan vefat etmişlerdir. Bir şekilde hayata tutunup sağ kalmayı başaranlar ise görülmedik işkencelere uğrayarak vatan topraklarından uzakta, tüm sevdiklerinden ayrı, bilinmeyen bir yerde tutsak olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmıştır.

1944 yılının soğuk bir kış günü Türkistan coğrafyasına dağılan Ahıska Türkleri oralara vardıkdan sonra kamplarda sıkı kontroller altında hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu kontrollü kamplarda soğuk ve açlıktan binlerce kişi hayatını kaybetmiştir.

Sonuç olarak Ahıskalı Türkler, insani olmayan şartlarda zorunlu göçe tabi tutulmuşlar ve sürgün edilmişlerdir. Soğuk, açlık, sağlıksız ortamlarda bulunma gibi olumsuz sebeplerden dolayı birçoğu yolda, birçoğu da yerleştikleri yerde hayatlarını kaybetmiştir. Diğer yandan hiçbir eşyasını alamadan evlerini terk etmek zorunda kalan Ahıskalı Türklerden boşalan yerlere Ermeni ve Gürcüler yerleştirilmiştir. Böylece 1829 yılından beri Çarlık Rusya'sının uyguladığı asimile etme politikasına Sovyet Rusya'sı son damgayı vurmuş, Ahıskalı Türkleri yaşadıkları vatanlarından sürgün ederek Türkiye ile Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerin birleşmesini engellemiş ancak Ahıskalı Türkleri asimile etmeyi başaramamıştır.

2. BİRİNCİ BÖLÜM

AHISKA BÖLGESİNİN COĞRAFİ KONUMU ve JEOPOLİTİK-STRATEJİK ÖNEMİ

2.1. Türk Kaynaklarında Ahıska Kelimesi

Eski zamanlardan beri özel bir konuma sahip olan Ahıska bölgesi adını, tarihî geçmişinde yaşanmış üzücü olaylarla sıkça karşımıza çıkan Ahıska kasabasından almıştır. Gürcü kaynaklara göre “Ahal-tsihe” şeklinde ifade edilen Ahıska kelimesi “yeni kale” anlamına gelmektedir. Türkçede “Akıska”, “Ahıska”, “Ahışa” olarak bilinmektedir. Türklerin bilinen en eski kaynaklarından biri olan *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân'da* “Ak-Sıka Kal‘ası” şeklinde yer almaktadır. 1647 yılında Ahıska Bölgesi'ne giden Evliya Çelebi bölge halkının Ahıska bölgesinden “Ahıska, Ahırkaska, Akıskında” şeklinde bahsettiklerini söylemektedir. 1578-1582 yılında Ahıska Bölgesine giden Gelibolulu Mustafa Ali Çelebi, Ahıska Bölgesi'nden “Hisarlı Şehir” anlamına gelen “Ahal-Kelek”, Tiflis Seferi menzillerini yazarken de “Ak-Şehir” olarak bahsetmektedir. ²

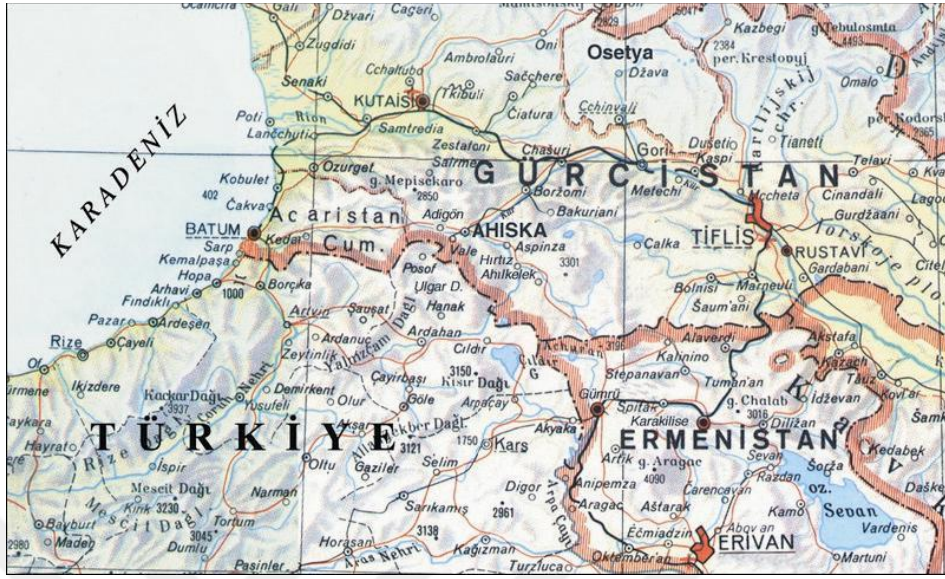
2.2. Coğrafi Konumu

Ahıska Bölgesi, Güney Kafkasya'nın bir parçasıdır. 455.000 km² alana sahip olan Kafkasya, 39°-45° doğu boylamları ve 35°-47° kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. Başlangıç noktası Taman Yarımadası olan Kafkasya Apşeron Yarımadası'na kadar ulaşmaktadır. Bölge adını Kafkas Dağları'ndan almış olup dağlar bölgeyi âdeta Kuzey ve Güney diye ikiye bölmüştür. Rusya, Kuzey Kafkasya sınırları içinde bulunmakla birlikte Azerbaycan, Dağlık Karabağ, Gürcistan, Nahçıvan, Artvin, Ardahan, Kars, Ağrı ve İran'da Tebriz'e kadar ulaşan bölge Güney Kafkasya sınırları içinde yer almaktadır.

Güney Kafkasya sınırları içinde kalan Ahıska Bölgesi Gürcistan'ın güneyinde kalmaktadır Ayrıca Türkiye'nin Ardahan İlinin Posof ilçesine 15 km mesafede olan Ahıska Posof Çayı'nın iki yanında bulunan toprakları kapsamaktadır. Ahıska'nın güneyinde Çıldır, kuzeyinde Borcom, doğusunda Borçalı, batısında Acar bulunmaktadır. Ahıska 42° 59' Doğu boylamları ile 41° 38' Kuzey enlemleri ile arasında uzanmaktadır. Türkiye, Batum ve Tiflis'e karayolu bağlantısı bulunan Ahıska, Tiflis'e ayrıca demiryolu ile de bağlanmaktadır.

² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri I. Kitap*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1952, s. 64-65.

Harita 2: Ahıska Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.harunbozkurt.comahiskanin-koyleri/> [Erişim tarihi: 02.06.2022]

2.3. İklimi

Yumuşak bir iklime sahip olan Ahıska Bölgesi'nde kışın ocak ayında sıcaklık ortalama -5 ile -6 arasında olurken kışın çetin geçtiği zamanlarda bu sıcaklık ortalama -20 ile -35'e kadar düşmektedir. Temmuz ayında sıcaklık 20 ile 26 derece arasında değişmektedir. Ahıska deresinin ısısı ise ortalama 20-21 derecedir.

2.4. Varyüzü Şekilleri

Ahıska Bölgesi çok bereketli topraklara sahiptir. Büyük dağlarla çevrili olan bölge, meşe, gürgen ve çam ağaçlarıyla kaplıdır ve bölgede yamaç tipi ormanlar bulunmaktadır. Bereketli ovalar ve vadiler memleketi olan Ahıska'nın içinden derin dereler geçmektedir. Özellikle Ahıska Deresi'nin etrafı meyve ağaçları ve meşe ağaçları ile çevrilidir. Cavaheh ve Ahıska dağları arasında bulunan Ahıska Bölgesi'nde Türkiye'de başlayan ve Ahıska'ya dökülen Kür nehri ve bu nehrin kolları olan Çoruh ve Posof çayları yer almaktadır. Sulak ve bereketli topraklara sahip olan bölge halkı, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Dağlık bölgelerinde yaylacılık yapılmaktadır. Doğal güzellikleriyle ünlü Abastuban köyünde ayrıca kaplıca vardır. Deniz seviyesinden ortalama 800-1000 metre yükseklikte bulunmaktadır. Bölge yeraltı kaynaklarından önemli Linyit yataklarına sahiptir.

2.5. İdari Yapısı

Gürcistan sınırları içinde yer alan Ahıska Bölgesi Gürcü kaynaklarında “Ahıska-Cavaheti” ya da “Meskhetya” olarak da bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ahıska Eyaleti olarak isimlendirilen Ahıska Bölgesi günümüzde ise Ahıska-Cavaheti olarak tanımlanmaktadır. Ortasından Posof Çayı geçen Ahıska Bölgesi dağlık bir coğrafi konuma sahip olup Türkiye sınırına bitişiktir. 6413 km² yüzölçüme sahip olan bölgede Borcom, Adigön, Ahıska, Aspinza, Nimotsminda, Ahılkelek ilçeleri bulunmaktadır. Bölge 5 kent, 6 ilçe, 7 kasaba ve 250 köyden oluşmaktadır.

Evliya Çelebi *Seyahatname*'de Çıldır eyaletinin 13 sancaktan oluştuğunu bildirip sancakları şu şekilde belirtmektedir: Oltı, Hirtiz, Ardaniç, Hacrek, Ardahan, Posthu, Mahçil, Açarpenk, Ahıçka (paşa tahtıdır), Pürtekrete, Livane, nısf-ı Livane ve Şavşat. Eyalet muhtemelen Sultan I. Selim döneminde fethedilmiş ve has araziler yine onun döneminde emirleri arasında taksim edilmiştir. Eyalet bütünüyle tımar ve zeametle ibarettir ve her bir livanın alaybeyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı bulunmaktadır. Sefer zamanında alaybeylerinin sancağı altında emirlerindeki askerlerle birlikte savaşmaları şart koşulmuştur. Ayrıca Çıldır eyaleti Erzurum, Sivas, Maraş, Adana ve Rakka eyaletleri valilerinin yakın ilgisine emanet edilmiştir. Söz konusu valilerin her sene Çıldır eyaletinin muhafazası için oraya gelmeleri Selim Han tarafından bir kanunla ortaya konmuştur. Eyalet her bakımdan mamur ve abadan iken ortaya çıkan Kızılbaş saldırıları sebebiyle istilaya uğramış ve ancak Hicri 1044 senesinde IV. Murat'ın kumandanı Koca Kenan Paşa tarafından geri alınmıştır.³

2.6. Tarihî Kronolojisi

Güney Kafkasya'da bulunan Ahıska, ona ilaveten Çoruh, Aras ve Kür nehri boyları MÖ 7. yüzyıldan itibaren birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Hem göç yolları kavşağında bulunması hem de bereketli toprakları dolayısıyla bölge önemini ve canlılığını asırlar boyunca korumayı başarmıştır.

MÖ 6. yüzyılda bazı Türk kavimleri Hazar Denizi'ni aşarak bugünkü Gürcistan topraklarına gelmiş ve bölgeyi Pers istilasına karşı korumak üzere Gürcülerle ittifak yaparak Kür Nehri boylarına yerleşmişlerdir. Ortak düşmana karşı kurulan bu ittifak sayesinde MÖ 4. yüzyılda kurulan Gürcü Krallığında Türk kavimleri önemli bir unsur hâline gelmişlerdir.

³ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, (haz.) Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yüce Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 161-162.

Öyle ki Gürcistan yıllıklarında antik dönemde Gürcistan'a gelen Makedonyalı Büyük İskender'in Bun Türklerle (Yerli Türkler) savaştığı kaydedilmiştir. Ünlü İtalyan gezgin Marco Polo'ya göre bu Türkler, Kumanlar ve Kıpçaklardı.⁴

5. ve 11. yüzyılın Gürcü yıllıkları Kür nehri boylarında Bun Türklerine ait şehirler, devletler ve hükümdarlar bulunduğu bahsetmektedir. Kür Nehri bugünkü Gürcistan'ın Samtshe-Cavaheti idari bölgesi olarak adlandırılan Ahıska'da Türkiye topraklarından doğan Posof Çayı'yla birleşmektedir. Bölgenin merkezi Ahıska şehridir.

Ahıska Bölgesi ve Ahıska şehri tarihte hep stratejik konumuyla öne çıkmış mıntıklardan biridir. Ahıska 1048'den itibaren Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve bu tarihten itibaren. Türk boyları Orta Asya'dan bu bölgeye göç etmişlerdir. 1268'den sonra İlhanlıların bölgeye hâkim olduğu dönemde Kıpçaklar Gürcistan atabeği unvanını almışlardır ve Artvin, Ardahan, Ahıska, Ahılkelek ve Azgur bölgesinin ilbeyi olarak Atabek Devleti'ni kurmuşlardır. Bu devletin başkenti Ahıska şehridir.

1578'de, yani İlhanlıların bölgedeki yapılanmalarından 310 yıl sonra bölgeye Osmanlılar hâkim olmuştur. 1578 Osmanlı-İran savaşında Osmanlılar Ahıska kalesini tamamen ele geçirmişlerdir. Lala Paşa'nın zaferiyle merkezi Ahıska olmak üzere Çıldır eyaleti kurulmuştur. Böylece bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Kür Irmağı'ndan Çoruh boyuna kadar eski Atabek yurdu, Çıldır eyaletine bağlanmıştır. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasında kilit bölge olan Ahıska aynı zamanda eyalet merkezi sıfatıyla Gürcü prensliklerinin kontrol edildiği yer olmuştur. Tarihteki diğer Türk boyları gibi bu bölgede yaşayan Türkler de bu toprakların Osmanlı tarafından fethinin ardından gönüllü olarak Müslüman olmuşlardır. Ancak bölgede yaşayan halkın kendi isteğiyle Müslümanlığa geçtiği gerçeğini kabul etmeyen Gürcüler kendi tarihlerinde “zorla İslâmlaştırma” olayından bahsederler.⁵

Kırım'ın Ruslar tarafından 1783'te ilhak edilişinin ardından Tiflis merkezli Gürcü prensliği Çariçe Katerina'yla anlaşarak Rus himayesini kabul etmiştir. Gürcü prensliğinin Rus İmparatorluğu ile anlaşması bölgede Osmanlı hâkimiyetini tehdit edecek siyasi hamlelerden biridir. Nitekim anlaşma sadece Tiflis merkezli Gürcü prensliği ile sınırlı kalmamış, Rus İmparatorluğu 1801'den itibaren diğer Gürcü prensliklerini de birer birer

⁴ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, çev. Işık Ergüden, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

⁵ Gürcistan'ın İslamlaştırılmasıyla ilgili detaylar için bkz. Mehmet Coğ, “Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt VII/2, 2007, s. 39- 54.

egemenliği altına almaya başlamıştır. Dolayısıyla bölge Osmanlı ile Rus İmparatorluğu arasında bir çatışma alanı hâline dönmüştür. Nitekim 1806-1812 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar Ahıska kalesini kuşatmış ancak kaleyi alamamışlardır.

1828’de 6 gün boyunca Ahıska kalesi Ruslar tarafından top atışına maruz bırakılmış olup kaledeki Ahmediye Camii ve diğer binalar ağır hasar görmüştür. Rus ordusu bir gece sabaha karşı Ahıska’da büyük bir yangın çıkartmış, yangın şehri sardığı için halk arasından bir kısım kadın ve çocuklar kaleye sığınmışlardır. Kaleye ulaşamayan birçok Ahıskalı kadın, Ruslara esir düşmemek için kendilerini yangına teslim etmişlerdir. Kaledeki asker ve halk 18 gün boyunca Ruslara teslim olmamıştır. Bu olay Rus askerler tarafından Ahıska Türkleri Ruslara teslim olmadılar ve esir düşmeyi onurlu bulmadıkları için kahramanca savaşarak şerefli ölmeyi tercih ettiler, şeklinde yorumlanmıştır.⁶ Fakat Rusların Erzurum istikametinde ilerlemeleri aslında savaşın bitmek üzere olduğu ve Osmanlıların Ruslara yenildiği anlamına geliyordu. 14 Eylül 1829’da II. Mahmud hem doğuda hem batıda savaşın Osmanlı aleyhine gelişmesi sonucu Edirne Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmanın şartları da Osmanlılar için hayli ağırdı. 1829 Edirne Antlaşmasıyla Ahıska Ruslara teslim edilmiştir. Ahıska’yı ele geçiren Ruslar, bölgenin demogojik yapısını değiştirerek Osmanlı’ya yakın Müslüman unsurların azaltılması yönünde bir siyaset izlemeye başlamış ve Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ermenileri yeni alınan bu topraklara yerleşmek üzere davet etmişlerdir. Böylece Ahıska’ya Erzurum’dan gelen Ermeniler yerleştirilmiştir. Sosyolojik açıdan bakıldığında Ahıska’nın Rusların eline geçişinin bölgede yaşayan halk arasında büyük üzüntüye sebep olduğu görülmektedir. Hatta bu keder, halk arasında pek çok ağıtın söylenmesine yol açmıştır.

1853-1856 Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı ordusuna verdikleri destekle yardımcı olan Ahıskalılar, savaşın ardından Rusların baskısından kaçarak Erzurum’a sığınmışlardır. Görüldüğü gibi 1829 Edirne Antlaşmasından sonra bölgeye Ermeniler yerleştirilirken devam eden Osmanlı-Rus Savaşları sebebiyle aralıklarla bölgede yaşayan Ahıskalılar Erzurum’a göç etmek zorunda kalmış ve nüfus yapısı yıllar içinde değişmiştir.

1877-1878 yılları arasında yaşanan ve Rumi takvime göre 1293 yılında gerçekleştiği için Türk tarihinde 93 Harbi olarak anılan Osmanlı-Rus savaşının ardından 1878’de imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Ahıska yine Rusya’da bırakılmış, ayrıca Kars, Ardahan ve

⁶ Davut Gürbüz ve Mehmet Kul, “Bir Sürgünün Anatomisi: Ahıska Türklerinden ‘Bekir Mamoyev’ ile Sözlü Tarih Çalışması”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 55, 2016, s. 133

Batum da Rusya topraklarına dâhil edilmiştir. Rusların eline geçen bölge büyüdüğü için daha büyük bir kitle Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. 93 harbi sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde bölge halkı yeniden Osmanlı topraklarına katılmak için resmî müracaatta bulunmuştur. Yaşanan savaşlar ve Rus baskısı Çıldır eyaletinden iç kısımlara doğru büyük bir göç dalgasına yol açmıştır. Günümüzde Türkiye’de bazı bölgelere yerleşmiş olan Ahıskalılar, 93 Harbinden sonra yaşanan göçlerle oralarda iskân edilmiş muhacirlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun da katıldığı I. Dünya Savaşı sürerken Şubat 1917’de Rusya’da yaşanan Şubat Devrimi sonrasında kurulan geçici hükümet, Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve Bolşeviklerin dahil olduğu *Petrograd İşçi ve Asker Sovyeti Vekilleri Sovyeti* ile anlaşma sağlamış, Ekim 1917’ye kadar ikili bir yapı ile yönetim sağlanmıştır.⁷ Ancak bu ikili yapı içerisinde Bolşevikler diğer gruplarla ve geçici hükümetle görüş ayrılıkları yaşamış, halkı sokaklara çağırarak ve günden güne taraftar toplayarak güçlenmiştir. 1917 Ekim devrimiyle Rusya’da yönetim Bolşeviklerin eline geçmiştir. İmparatorluk sisteminin yıkılıp yerine yeni bir rejimin kurulması, Bolşeviklerin halkın yönetime katılması ile ilgili söylemleri akabinde Kafkasya’da da hareketlenmeler yaşanmış ve Gürcü, Ermeni ve Türk halkları arasında kendilerini temsilen geçici yönetimler/komisyonlar oluşturulmuştur. Nitekim Menşeviklerin 22 Mart 1917’de Kafkasya’da Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türklerinden oluşan Maver-i Kafkas Meclisi adıyla kurdukları yapı, Ekim 1917 devriminden sonra Maver-i Kafkas Hükümetini (23 Şubat’ta Transkafkasya Seymi adıyla) kurduğunu açıklamış, Transkafkasya Seymi 22 Nisan’da Tiflis’te Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermenilerin temel öğelerini oluşturduğu “Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti”ni ilan etmiştir.⁸ Kendi halklarının geleceği ile ilgili farklı istekleri olan bu koalisyonun ömrü uzun sürmemiş, 26 Mayıs 1918’de Tiflis’te feshedilmiştir. Aynı gün Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmiş, 28 Mayıs’ta ise Azerbaycan kendi istiklal beyannamesini yayınlamıştır.⁹ Gürcistan’daki hareketlilik bölgede yaşayan Türkler arasında da temsil organları kurulmasına sebep olmuştur. 29 Ekim 1918’de Ahıska Hükümet-

⁷ Ramin Sadigov, "Bolşeviklerin Geçici Hükümeti Devirme Girişimi: 1917 Temmuz Ayaklanması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV/1, 2019, s. 232.

⁸ Rameş Rzayev, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Teşekkül Aşamaları”, *Vakanüvis*, Yıl: 5, S. 2, Güz 2020, s. 902.

⁹ Cafer Mustafalı, “1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya’da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade’nin Siyasi Faaliyetleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 9, S. 2, 2020, s. 286-287.

i Muvakkatası kurulmuş, başkan olarak Ömer Faik Numanzade seçilmiştir.¹⁰ Millî komite vasfı taşıyan bu hükümet, Numanzade başkanlığında bölgedeki Türk ve Müslüman halkların hakları için önemli kazanımlar sağlamıştır. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla I. Dünya Savaşı'ndan çekilen Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır. Vehbi Paşa komutasındaki Türk ordusu 25 Nisan 1918'de Kars, 14 Nisan'da Batum, Mayıs'ta Ahıska bölgesini ele geçirmiştir. Bu yeni durum ile Osmanlı Devleti, Kafkasya'da geri aldığı yerler için bölgede kurulan Transkafkasya Seymi ile iletişime geçmiş ancak ilk aşamada üç farklı unsurdan oluşan bu yönetimden Brest-Litovsk Antlaşması'nın hükümlerini kabul ettiğine dair olumlu yanıt alamamıştır. Trabzon Konferansı'nda Transkafkasya Seymi ve Osmanlı Devleti arasında 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında yapılan müzakereler sonuç vermemiştir. Batum'da iki grup arasında yeniden 11 Mayıs'ta başlayan barış müzakerelerinde Osmanlı delegeleri Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Sürmeli vb. bazı bölgelerin Osmanlı Devleti'ne verilmesi ile demiryollarının kullanımına dair taleplerini sunmuşlardı. Batum müzakerelerinde ortak bir karar alınmaması üzerine Osmanlı ordusu 15-16 Mayıs'ta Gümrü'yü işgal etmiştir.¹¹ Savaşmaktan yana olan Transkafkasya Seymi, yukarıda da belirtildiği üzere Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'ni kurarak Türk tarafına anlaşmayı tanıdığına dair olumlu yanıt vermiştir. Ancak Gürcü ve Ermenilerin yeniden Türk hakimiyetine girmek istememeleri sebebiyle bu oluşum kendini feshetmiştir. Temmuz 1918'de Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını kapsayan Elviye-i Selase'nin geleceği için halk oylaması yapılmış ve oylama sonucu bölgenin Osmanlı Devleti'yle yeniden birleşmesi kabul edilmiştir. 15 Ağustos 1918'te Elviye-i Selase bölgesinin Osmanlı Devleti'ne ilhakı Sultan Vahdettin'in fermanı ile resmileşmiş ancak Ahıska bölgesi bu birleşmenin dışında kalmıştır. Ruslar ile Türkler arasında bir tampon bölge konumunda olan Ahıska'nın Osmanlı Devleti'ne ilhakını engelleyen etmenlerden biri de bazı yetkililerin Ahıska ve civarındaki birkaç sancağın yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının çeşitli sorunlar oluşturacağına dair hazırladıkları raporlardır.¹²

¹⁰ Ahmet Ender Gökdemir, "Millî Mücadele'de Elviye-i Selase", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 7, S. 19, Kasım 1990, s. 152.

¹¹ Mustafa Sarı, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)", *Kafkas Çalışmaları: Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Mart 2016, s. 91.

¹² Ahıska'nın ilhakıyla ilgili sakıncaları içeren raporlardan biri Abdülhalik Bey tarafından 22 Ağustos 1918'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen rapordur. Bk. Mustafa Sarı, *a.g.m.*, s. 91.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nda sonra İngilizlerin kurdukları baskı sonucu Osmanlı birlikleri Güney Kafkasya'da hâkimiyet altına aldıkları (Bakü, Gümrü vs.) yerleri tahliye etmek zorunda kaldılar. Türk askerlerinin Ahıska ve diğer sınır şehirlerinden geri çekileceği haberi üzerine bölge halkı 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'dan Türk askerlerinin bölgeden çekilmemesi, bölgedeki Müslüman halkın güvenliğini sağlamak üzere her kazada bir miktar asker bırakılması, askerler tamamen çekilecekse bölgenin Gürcü veya Ermeni hükümetleri idaresi yerine bağımsız bir statü haline getirilmesinin sağlanmasını talep etmişlerdir.¹³ Numanzade de Ahıska'dan Osmanlı'nın çekilmemesi için girişimler bulunmuş, hem Halit Paşa'ya hem de Yakup Şevki Paşa'ya bölgedeki Müslümanların tehlike altında olduğunu ifade eden belgeler ulaştırmıştır. Mondros antlaşması sonrasında Türk askerinin bölgede kalamayacağı ve dolayısıyla bölgenin Osmanlı Devleti ile olan bağının koptuğu resmîleşince bahsi geçen paşalar tarafından ordudan beş yüze yakın subay ve erin terhis edilerek bölgenin Gürcülerden korunması için milis kuvveti kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Bunun üzerine Ömer Faik Numanzade'nin başkanlık ettiği Ahıska Hükûmet-i Muvakkatı, Emir Bey Ekberzade başkanlığında merkezi Iğdır olan Aras Türk Hükümeti ve Kepenkçi Emin Ağa ve Piroğlu Fahreddin Bey başkanlığında merkezi Kars olan Kars İslam Şurası isimli hükümetler 30 Kasım 1918'de toplanan Kars kongresinde birleşme kararı almış ve Elviye-i Selase, Acara, Ahılkelek, Ahıska ve Nahcivan'ı kapsayan bir idari bölge tesis etmişlerdir.¹⁵ Türk askerinin Ahıska ve civarından çekilmesinden sonra 4 Aralık 1918'de Gürcü kuvvetleri Ahıska'yı işgal etmiştir. 17-18 Ocak 1919'da Cihangiroğlu İbrahim Bey başkanlığındaki Kars Millî İslam Şurası Hükümeti adını Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi olarak değiştirmiş, 25 Mart 1919'da ise bu hükümet Cenûb-ı Garbî Kafkas Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Cumhuriyetin ömrü çok kısa sürmüş ve 12 Nisan 1919'da İngilizler tarafından hükümet dağıtılmış, azalar Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.¹⁶ Ahıska'yla birlikte Posof ve Ardahan Gürcüler tarafından, Kars ise Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

¹³ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 35-36.

¹⁴ Cafer Mustafalı, *a.g.m.*, s. 297.

¹⁵ Ahmet Ender Gökdemir, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 7, S. 19, Kasım 1990, s. 152.

¹⁶ Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.m.*, s. 153.

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk adımını Samsun'da attıktan sonra bölgenin sorunlarını tartışma ve düşman işgalinden ülkeyi kurtarmak için çözüm öneri bulunması amacıyla peş peşe kongreler düzenlemiştir. Erzurum Kongresi'nden önce 19 Temmuz 1919'da Elviye-i Selase'yi temsilen Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmetinin azaları tarafından bölgenin önemi ve durumu ile ilgili Mustafa Kemal'e bir mektup gönderilmiştir.¹⁷ Nitekim Sivas Kongresi'nde vatan toprağı olarak tanımlanan yerler arasına Elviye-i Selase de dahil edilmiştir. 24 Eylül 1920-7 Kasım 1920 tarihleri arasında Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu Kars, Sarıkamış, Artvin, Iğdır, Ardahan'ı işgalden kurtarmış, Türk ordusunun askerî başarıları 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmasıyla sonuca bağlanmıştır. Nitekim Moskova Antlaşmasıyla Batum hariç Elviye-i Selase Türkiye'ye dahil edilmiştir. Türk tarafında bu gelişmeler yaşanırken Rus ordusu 25 Şubat 1921'de Tiflis'e girerek Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Daha sonra Ahıska'ya ilerleyen Bolşevik Rus ordusuyla Türk ordusu art arda şehre girmiş, ancak herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla TBMM ve Bolşevik Rusya bugünkü Gürcistan sınırını belirlemiştir. Bu antlaşmalarda Ahıska, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ve dolayısıyla da Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde kalmıştır.

Ahıska'nın Osmanlı Devleti'ne ilhakı için mücadele eden Ömer Faik Numanzade, 10 Ocak 1919'de Müslümanları Gürcü hükûmetine karşı isyana teşvik etmek ve Türkler adına casusluk yapmak suçlamalarıyla tutuklanarak Metek Kalesi'ne gönderilmiştir. Gürcü hükûmeti Ahıska'ya asker göndererek Numanzade'nin ailesi üzerinde baskı kurmuş, mal mülk ve işyerlerini tahrip etmiş ancak kamuoyunda Numanzade'nin serbest bırakılmasına dair talepler arttığı için üç ay sonra kendisini kontrol altında tutmak kaydıyla hapisten çıkarmışlardır.¹⁸

Lenin'in ölümüyle birlikte Sovyetler Birliği'nde Stalin dönemi başladı. 1930'lu yıllar Ahıskalı Türkler üzerinde baskıların arttığı bir dönemdir. 1918'de kurulan Ahıska hükûmetinin başkanı Ömer Faik Numanzade de Sovyet karşıtı milliyetçi teşkilatın kurucusu olmak suçuyla 16 Temmuz 1937'de yargılanarak hapse atılmıştır. Ermeni kökenli Kabulov tarafından soruşturması yürütülen Numanzade'nin soruşturma tutanaklarında Türkiye

¹⁷ Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.m.*, s. 154.

¹⁸ Jafar Mustafaev, *Kafkasya Türklerinden Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 99-100.

istihbaratının talimatıyla Milliyetçi Karşı Devrim Teşkilatı'nı kurduğunu ve Sovyet hükümetini yıkmaya çalıştığını itiraf ettiği bilgileri yer almaktadır.¹⁹ Sovyet rejimine karşı tehlike arz eden faaliyetlerini işkence altında kabul ettiği anlaşılan Numanzade ve beş aydın 1937'de Tiflis'te kurşuna dizilmiştir. Vatan hainliği ithamı, Sovyetler Birliği'nin daha devrimin başlangıcından itibaren muhalifleri sindirmek üzere kullandığı bir argümandır. Muhaliflerini tasfiye etmek, onları ezmek ve tek partiye dayalı bir parti devleti inşa etmek için tek bir görüşün, tek bir anlayışın bir devlet ideolojisi olarak tesis edilmesi ve sürdürülmesi adına himayesindeki hemen bütün toplumlar üzerinde baskı uygulamıştır.

Lavrentiy Pavloviç Beriia başkanlığındaki Gürcü yönetimi 1938'de Meshetlerin Gürcü kültürünü benimsemesiyle ilgili tedbirler adlı planı uygulamaya koymuştur. Buradaki Meshetler ibaresinden kasıt, Ahıskalı Türklerdi. Meshetlere yönelik alınan bu karar yeni Gürcü devletinin asimilasyon politikalarındandı biriydi. Gürcüler, Meshet dağları eteğinde iskân ettikleri gerekçesiyle burada yaşayan Türklere Meshet Türkleri demektedir.²⁰ Bölgenin ismi konusunda çelişkili rivayetler olsa da bölge Ahıska diye isimlendiriliyordu ve burada yoğunluklu olarak Ahıskalı Türkler yaşıyordu. Yine bu asimilasyon politikaları kapsamında Gürcüler, Türklerin isimlerinin Gürcüce isimler ile değiştirilmesi, eğitim dilinin önce Azerbaycan Türkçesine, 1940'tan sonra da tamamen Gürcüceye çevrilmesine karar verilmiştir.²¹

1939'da başlayan II. Dünya Savaşı sırasında 17 yaşından 50 yaşına kadar 40 bin Ahıskalı erkek Sovyetler Birliği ordusuna alınarak Alman cephesine gönderilmiştir. Geriye kalan kadınlar, çocuklar ve yaşlılar, angarya hizmeti adı altında Ahıska-Borcam arasındaki demir yolunun yapımında çalıştırılmıştır. Sovyetler Birliği özellikle 1939 yılından sonra Almanya'nın baskısını üzerinde hissediyordu. Büyük bir yayılma hevesi içinde olan Nazi Almanya'sı için Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu topraklar, stratejik anlamda büyük öneme sahipti. Fakat Alman çıkarlarıyla Sovyet çıkarları çatıştığı için 1941-1942 yıllarında sıcak çatışmalar başlamış ve Stalin yönetimi, Alman yayılmasının önüne geçmek için güney bölgesi üzerindeki halka ağır baskılar uygulamıştır.

Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin uyguladığı politikalarda özellikle Lavrentiy Pavloviç Beriia'nın kararları Müslüman Türk halka karşı sistematik zulmü içermekteydi.

¹⁹ Jafar Mustafaev, *a.g.t.*, s. 108.

²⁰ Mustafa Aydın, "Meshet Türkleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX, (2004), s. 304.

²¹ Mustafa Aydın, *a.g.m.*, s. 305.

Beriya, Türk halkları arasında Sovyetler Birliği'nin siyasi kadrosunun oluşturulmasında, yerel kurum ve kuruluşların komünist rejimini benimsemesinde etkin rol üstlenmiştir. Stalin döneminde İçişleri Komiserliğine yükselen Beriya, "tasfiye" ve "temizleme" politikalarını yürütmüştür. Stalin ve Beriya'nın yürüttükleri politika sonucunda Kafkasya'da yaşayan Müslüman Türk halka karşı katliama girişilmiş, aydınlar mahkemeye çıkartılmadan kurşuna dizdirilmiş, öldürülen aydınların yakınları ya Sibirya'da çalışma kamplarına gönderilmiş veya bölgeden göç etmeye zorlanmış, sürgün yoluyla farklı bölgelere gönderilen Türk kitlelerinin yerine özellikle Gürcü ve Ermeni asıllı kitleler yerleştirilmiştir.²² 31 Temmuz 1944'te Beriya'nın girişimiyle Ahıska Bölgesindeki Türk ve Müslümanlar sürgüne gönderilmesine dair karar Stalin tarafından imzalanmıştır. "Tamamen Gizli" notuyla Stalin'in imzaladığı 31 Temmuz 1944 tarihli belgede Ahıska halkının sürgününün tüm detayları şu şekilde yer almaktadır:

“TAMAMEN GİZLİ

Moskova/Kremlin

NO: 6279

31 TEMMUZ 1944

Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:

1. Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye (sürülüp boşaltma) edilsin. Tahliye, SSCB Halk İçişleri Komiserliğince gerçekleştirilsin. SSCB Halk İçişleri Komiserliği (Yoldaş Beriya), tahliye işini 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirsin.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsî eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kapacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

3. Sınır şeridinden tahliye edilen göçmenlerin kendileriyle beraberlerinde almayacakları tarım ürünlerinin, ev hayvanlarının, tarım aletlerinin, diğer gayrimenkullerin teslim alınması için SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği, SSCB Halk Tedarik Komiserliği, Gürcistan SSC Halk Toprak Mahsulleri Komiserliği ve Halk Maliye Komiserliği'nin iştirakiyle Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası Başkan Yardımcısı'nın başkanlığında (Yoldaş Khoştariya) komisyon kurulsun.

²² Vugar Akifoğlu, "Sovyetler Birliği'nin Türk Dünyasına Yönelik Politikasında; Lavrenti Pavloviç Beriya", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 16, S. 1, Haziran 2023, s. 81; İsmail Görgen, "Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 10, S. 2, 2021, s. 240.

a. Adı geçen komisyon, tahliye edenlerin bırakacakları mal ve diğer eşyaların tamamını teslim alacak, bıraktıkları tarım ürünleri, hububat, kuş, ev hayvanları ve meyve bahçeleri karşılığında göçmenlere her hane için ayrı olmak üzere takas makbuzu verecektir. Makbuzda bahçelerin tahmini değeri gösterilecektir.

b. Teslim alma işleri şöyle yapılacaktır: Atları SSCB Halk Tarım Komiserliği; diğer hayvanları ve kümes hayvanları, SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği; tarım ürünleri ve hububatı SSCB Halk Tedarik Komiserliği makamları; geri kalan bütün emlak ve meyve bahçelerini ise Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın kararıyla mahallî makamlar teslim alacaklardır.

4. Kazakistan SSC (Skvortsov ve Undasınov Yoldaşlar), Kırgızistan SSC (Vagov ve Kulatov Yoldaşlar), Özbekistan SSC (Yusufov ve Abdurrahmanov Yoldaşlar), Komünist Partileri Merkez Komiteleri ve Halk Komiserleri Şuraları adı geçen cumhuriyetlerin Halk İçişleri Komiserlikleri ile beraber gelecek göçmenlerin kabulü, ikameti ve devamlı iskân ve istihdamları ile ilgili gerekli tedbirleri alacaklardır. Ayrıca:

a. Gelecek göçmenleri kolhozlara yerleştirmek üzere, kolхозlarda gereken meskenlerin hazırlanması, gerekirse tamiri ve kış şartlarına göre hazırlanması;

b. Göçmenlerin ve eşyalarının demiryolu istasyonundan yerleştirileceği muntıkaya taşınması için gerekli araçların hazır bulundurulması;

c. Gelen göçmenlere ev etrafında küçük toprak ile gereken ufak tefek aletler verilmesi sağlanacaktır.

Bu hazırlık işleri 1 Kasım 1944 tarihine kadar tamamlanacaktır.

5. Göçmenlerin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan SSC'ye taşınmaları için Halk Nakliye Komiserliği (Yoldaş Kaganoviç) gereken katarları temin etmek ve SSCB Halk İçişleri Komiserliğinin emri üzerine istasyonlara zamanında sevk etmekle görevlendirilsin. Göçmenlerin cumhuriyet sınırları içinde taşınması Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın isteği ile gerçekleştirilsin.

6. Özel tahliyeye tabi tutulan göçmenlerin yollarda iâşelerini temin etmek üzere SSCB Halk Ticaret Komiserliği görevlendirilsin. SSCB Devlet Plânlama Komitesi, talep üzerine SSCB Halk Ticaret Komiserliği'ne gıda maddeleri ödeneği tahsis etsin. Böylece özel tahliyeye tabi tutulan nüfusun yolculuk iâşesi temin edilsin.

7. Göçmen halka yollarda ve iskân mahallinde sağlık hizmetleri verilmesi için SSCB Halk Sağlığı Komiserliği (Yoldaş Mityayov) görevlendirilsin.

8. Göçmenlere ellerindeki mübadele makbuzları karşılığında kendilerinden teslim alınmış ev hayvanları yerine verilmek üzere SSCB Halk Ziraat Komiserliği (Yoldaş Andreyev), Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği (Yoldaş Smirnov) ve Halk Tedarik Komiserliği (Yoldaş Subbotin); Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Halk Komiserleri kurullarıyla beraber görevlendirilsin.

a. 1 Mayıs 1945 tarihine kadar sığır, manda, koyun, keçi ve kümes hayvanları;

b. 1 Nisan 1945'e kadar buğday, arpa ve diğer besinler;

c. 1 Ocak 1946'ya kadar göçmenlerin iskân edildikleri kolhozlara (çiftliklere) atlar.

Bunlar şahsî makbuzlarda yer alan miktar ve vasıflarda teslim edilecektir.

9. SSCB Ziraat Bankası (Yoldaş Kravtsov), Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a gelen göçmenlere yerleşmek için hane başına yedişer bin ruble, yedi yıl vadeli kredi versin.

10. İşbu kararın birinci paragrafı gereğince göçmenler, çiftçiler olarak 1945 yılında para vergilerinden, devlete verilen aynı vergilerden ve resimlerden muaf tutulsun. Önceki yerlerinde bırakmış oldukları bahçe ve bağların bedelleri SSCB Halk Ziraat Komiserliği ve Gürcistan SSC Hükûmeti'nin tesbit edeceği fiyatlar üzerinden kendilerine ödensin.

11. Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına, adları birinci paragrafta geçen sınır ilçelerine toplam nüfusları azami 32.000 kişi olmak kaydıyla Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı bulunan diğer bölgelerinden 7.000 haneyi iskân etme müsaadesi verilsin. Bunların adı geçen bölgeye iskânı, gerek yekpare çiftlik (kolhozlar), gerekse münferit haneler olarak gerçekleştirilsin. Sınır şeridindeki iskân yerleri Halk İçişleri Komiserliği Sınır Kuvvetleri Gürcistan Bölge Komutanlığı ile mutabakat halinde tespit edilsin.

12. Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı çeken bölgelerinden söz konusu sınır bölgesine iskân edilecek halkın geçim ve yerleşme meselelerini halletmek için Gürcistan Hükûmeti'ne şunlar müsaade edilsin:

a. Sınır bölgelerinde yeniden kurulan kolhozlara, buralardan tahliye edilmiş olan nüfusa ait kamu ve ferdi yapıları tamamen karşılıksız olarak devretmek, eski halktan geriye kalan tarım aletlerini beş yıl vadeli kredi şeklinde yeni getirilen hanelere teslim etmek;

b. Bölgeye iskân edilen çiftçilere, sınır bölgesi için uygun görülmüş miktarlarda arsalar dağıtmak;

c. Buradan tahliye edilmiş nüfustan kalan kamu ve hususî bahçe ve bağları yedi yıl vadeli kredi şeklinde yeni gelenlere devretmek;

ç. Bu bölgeye iskân edilen nüfusu 1945 yılında her türlü vergilerden muaf tutmak;

d. İskân edilenlere Gürcistan Hükûmeti imkân ve fonları çerçevesinde ev hayvanları vermek;

e. Boşaltılan bölgeye yeni iskân edilecekleri parasız nakletmek. Taşınma masrafları Gürcistan Hükûmeti'ne özel olarak ayrılmış paralarla karşılanacaktır.

f. Yeni getirilecek nüfusun iskânını buralardaki nüfusun tahliyesi bittikten hemen sonra Kasım ayında başlatılacak ve üç ay içinde tamamlanacaktır.

13. SSCB Halk Maliye Komiserliği (Yoldaş Zverev):

a. Özel tahliyeye tabi nüfusun sürgünü, taşınmaları ve Orta Asya'da yerleştirilmeleri için SSCB Halk İçişleri Komiserliği'ne 30.000.000 ruble ve ayrıca boşaltılan sınır bölgesindeki kolhozlara getirilecek yeni hanelerin iskânı için de Gürcistan Halk Komiserleri Şurası'na 4.000.000 ruble tahsis edilsin.

b. SSCB Halk Ziraat Komiserliği, Halk Tedarik Komiserliği ve Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği ile beraber Gürcistan SSC'den tahliye edilen nüfusa ev ve

kümes hayvanları ile bırakıp gittikleri diğer mal varlığı, gıda, emlak ve aletlerin bedellerini ödemek için SSCB Halk Komiserleri Kurulu'na teklif getirsin ve adı geçen Komiserliklerin tahliye işleri için yaptıkları harcamaların karşılanmasıyla ilgili önerge hazırlansın.

14. Glavneftsnab (Petrol Ofisi, Yoldaş Şirokov): Ekim, Kasım aylarında özel tahliye işlemlerinin gerçekleştirilmesi için SSCB Halk İçişleri Komiserliği'ne 750 ton, Kazakistan Hükûmeti'ne 75 ton, Kırgızistan Hükûmeti'ne 35 ton, Özbekistan Hükûmeti'ne 70 ton ve Gürcistan Hükûmeti'ne de 100 ton fon dışı benzin tahsis etmekle görevlendirilsin.

İ. STALİN

Devlet Savunma Komitesi Başkanı”²³

31 Temmuz tarihli kararnamenin 1. maddesinde sürgünün hangi şehirleri ve halkları kapsadığı açıkça belirtilmiştir. Türk, Kürt ve Hemşin olarak tanımlanan 86.000 kişi vagonlarla Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a gönderilmiştir. 3. maddede sürgüne gönderilenlerin mal ve mülklerine el konulması ise komisyonlar tarafından azami dikkatle yapılan ve mal ve mülkü korumaya yönelik bir durummuş gibi belirtilmiştir. Sürgünlerin sürgün bölgesine sağ salim ulaşmaları için sağlık tedbirlerinin alınması, kendilerine ev, işlemek üzere toprak ve geçimlerini sağlamak üzere iş verilmesi gibi tüm insani koşulların sağlanması da diğer maddelerde yetkililere bildirilmiştir. Ancak sürgünün mahiyeti ve sürgün ettirilen halkın telef olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu kararların isyan çıkmadan halkın bölgeden tahliye edilmesi için alındığını ve sürgünün gerçek amacının bunlar olmadığı anlaşılmaktadır.

Sürgünün gerekçesi olarak Ahıskalı Türklerin savaş sırasında Almanlara yardım etmesi gösterilmiştir. İleri sürülen diğer gerekçeler arasında Türkiye'nin Almanya tarafında savaşa katılması durumunda sınır bölgesine yakın yaşayan Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye yardım edeceği, muhbirlik ve kılavuzluk yapacağı yer almaktadır. Türkiye'nin Rusya ile savaşacağına dair bir senaryosu çizilerek bütün bölge halkı zor şartlar altında sürgüne zorlanmıştır. İddia edilen gerekçelerin arkasındaki gerçek sebebin Stalin'in Kars ve Ardahan'ı Gürcistan'a ilhak etme planı olduğu da sonraki yıllarda uygulanan politikalardan anlaşılmaktadır. Kars ve Ardahan'ın ilhakından önce Ahıska bölgesi Müslüman Türk

²³ N. Bugay, *İosif Stalin – Lavrentiy Berii: İh Nado Deportirovat'; Dokumentı, Faktı, Kommentarii*, Drujba Narodov, Moskova 1992, s. 151-152.

unsurlardan temizlenmeliydi.²⁴ Bölgedeki Türk halkının zorla çalıştırıldığı demiryolu inşaatı Ekim 1944'te tamamlanmış ve bu yol Türklerin sürgün rotasını belirlemiştir. Daha önce Türkiye sınırına yerleştirilen askerler 14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlayan gece köylerdeki Türk halkı boşaltmıştır. Resmî belgelere göre 86 bin kişi kamyonlara bindirilerek istasyonlara götürülmüş ve yük vagonlarına doldurulmuştur. Ahıskalı Türklerin dönüşü olmayan sürgünü ve 1944 yılından beri sürüp giden vatana dönme mücadelesi bu tarihte başlamıştır.

2.7. Jeopolitik ve Stratejik Önemi

Güney Kafkasya'da yer alan Ahıska Bölgesi, jeopolitik ve stratejik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Orta Asya'ya açılan bir kapı olan Güney Kafkasya, Avrupa ve Asya'nın bel kemiğini oluşturmaktadır. Güney Kafkasya'yı hâkimiyetine alan devlet Karadeniz'e, Hazar Havzası'na ve Orta Asya'ya rahatlıkla müdahale etme, orada söz sahibi olma hakkına sahip olmaktadır. Bu jeopolitik konumundan dolayı, bölgeye hâkim olan devlet doğu ve batı, kuzey ve güney arasında köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca Karadeniz'den sıcak denizlere veya Anadolu'ya inebilmek için bir koridor olma özelliğinden dolayı Orta Asya'ya da rahatlıkla hâkim olmaktadır. Nitekim Ahıska Bölgesi ve çevresi yüzyıllar boyunca Türk Dünyasını birbirine bağlayan koridorun kilidi vazifesi görmüştür. Tarih boyunca stratejik konumundan dolayı birçok devlet tarafından işgal edilmiş ve bölgede pek çok kanlı savaşlar yaşanmıştır.

Türkiye'ye 15 kilometre uzaklıkta yer alan Ahıska Bölgesi yaklaşık 2.700 yıllık kadim Türk yurtdur. Bu bölgeye Ahıska Bölgesi denmesi nedeniyle buraya yerleşen Türklere Ahıska Türkleri ya da Ahıskalı Türkler denmektedir. *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân'da* Ak-Kale/Ak-Sıka olarak zikredilen Ahıska 481'de Akesga olarak bilinen çok eski Oğuz beldesidir. Bu bölgeye MÖ 713 yılında Kıpçakların ataları Kimerlerin ve 680 yılında da Sakaların gelmesi neticesinde Ahıska Türk yurdu olmuştur. Ayrıca İskender'in Kafkasya seferinde Kür ırmağı kıyılarında Bun-Türklerinin yaşadığı ifade edilmektedir. 1068'de Alparslan'ın Tiflis ve Ahıska çevresini fethetmesiyle 1118-1124 yılları arasında Kıpçak ve Kuman Türkleri Çoruh ve Kür nehrinin etrafına yayılmış ve buralara yerleşmişlerdir. Güçlü bir orduya sahip olan Kıpçakların yardımıyla Gürcü kralı II. David, Karabağ, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Şirvana akınlar düzenlemiştir. Bu akınlar

²⁴ Balabek Feyzullah, *İkinci Dünya Harbi'nde Sürgüne Gönderilen Ahıska Türkleri'nin Tarihi (14 Kasım 1944-Kasım 1991)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 25.

sonunda Gürcüler Ahılkelek ve Çıldırı ele geçirmiş ve Oltu'ya kadar ilerlemişlerdir. 1267-1268 yılları arısında Moğolların hakimiyetine giren Ahıska Bölgesi'nde bulunan mahalli valiler Atabeg ünvanı alarak yarı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1268-1578 yılları arasında Ahıska, Artvin, Ardahan'da Atabek ünvanı alan mahalli valiler bölgedeki yönetimlerini ellerinde tutmuşlardır. 1578 yılında Mehmet Paşa Tiflis Beylerbeyi olarak atanmıştır. Ahıska Atabeyleri 8 Ağustos 1578'de Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferlerinde yardımcı olmuşlardır. Ahıska Atabeyleri, Çıldır Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun mahiyetine girmişlerdir. Çıldır eyaletinin savaşlarda büyük zarar görmesi üzerine Ahıska, Çıldır Eyaletinin merkezi olmuştur. Bu dönemde Atabeylerin idaresine verilen Çıldır Eyaleti sayesinde çevre bölgelerdeki Türk varlığı korunmuştur. 1744 yılında Ahıska bölgesinin özerkliği kaldırılmış doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girmişlerdir.²⁵ Ahıska, Osmanlı Devleti'nin himayesi altındaki dönemde önemli ticaret ve kültür merkezi durumundadır. Ancak sonraki dönemlerde gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşları sonunda bu bölgelerin kaybedilmesiyle birlikte burada yaşayan Türkler için hazin bir son kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı-Rus savaşları sonunda iyice güçlenen Ruslar Ahıska bölgesindeki hakimiyetini güçlendirmek ve yıllardır var olan güneye doğru ilerleme, sıcak denizlere inme ve boğazlara hâkim olma politikalarını gerçekleştirmek için bölgedeki nüfus yapısını değiştirme politikası gütmüşlerdir. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş ancak Osmanlı İmparatorluğu önemli ölçüde toprak kaybetmiştir.

1826 yılında II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı top atılarak imha edilmiştir. Sağ kalan Yeniçeriler de idam edilerek öldürülmüştür. Tarihe "Vak'a-i Hayriyye" olarak geçen bu olaydan sonra Yeniçeri Ocağı'nın yerine, "Muhammed'in Zafer Kazanmış Orduları" anlamına gelen "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ordusu kurulmuştur.²⁶ Ordunun modernleşmesi ve güçlendirilmesiyle uğraşırken 20 Ekim 1827'de Navarin Baskını gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 52 gemisinin battığı bu baskında 6000 kadar denizci askerimiz de şehit olmuştur. 26 Eylül 1828 yılında Ruslar, yeniçerilerin kaldırılması ve sonrasında gerçekleşen Navarin Olayı ile ordusu iyice zayıflamış Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkma sebebinin başında Rusya'nın

²⁵ Selim Kurt, "Ahıska'nın Türkiye İçin Jeopolitik Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt XV/58, Yaz 2018, s. 201

²⁶ Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLII, (2012), s. 457.

kışkırtmalarıyla Avrupa’da başlayan ayaklanmalar gelmektedir. Bu dönemde baş gösteren Yunan isyanları ve Navarin Olayları da savaşın başlamasına zemin hazırlamıştır.

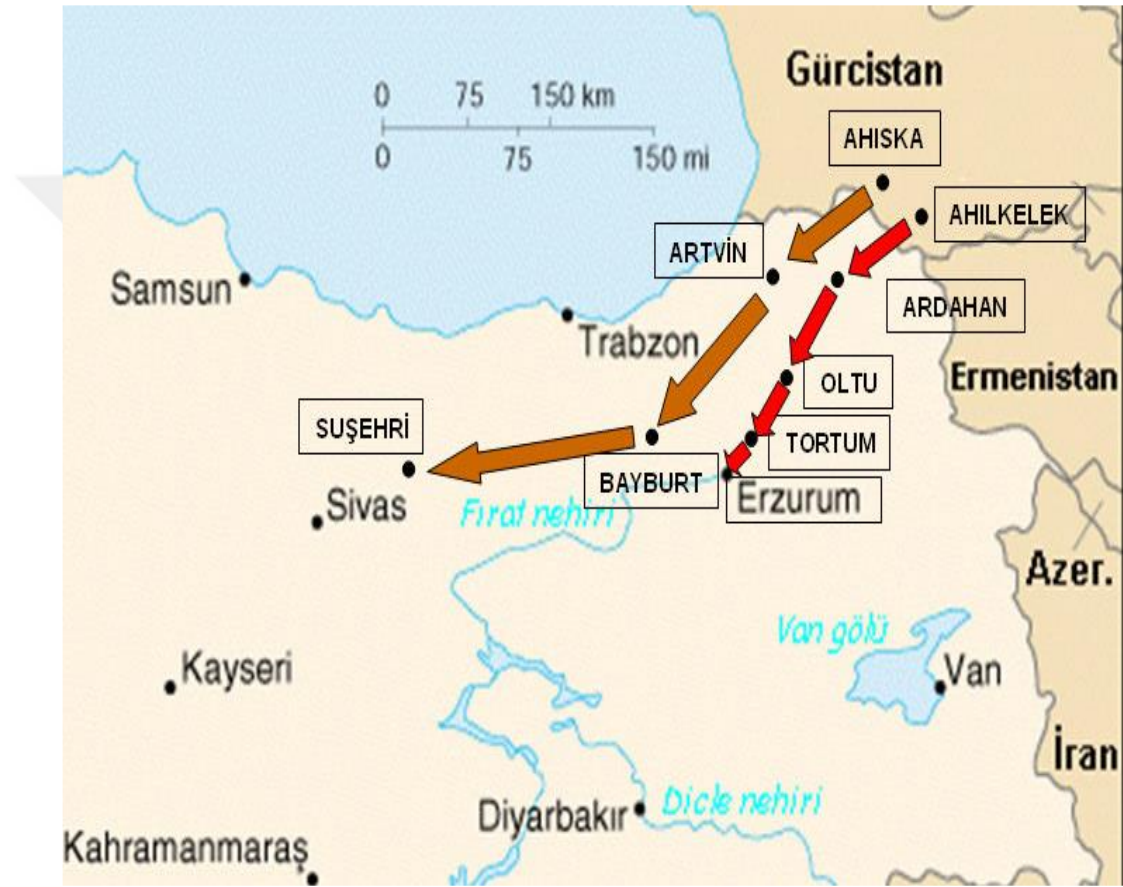
Kafkasların güneyinde yer alan Ahıska Bölgesi coğrafyası, tarihi, kültürel unsurları, verimli toprakları, enerji kaynaklarının doğu ve batı arasında taşınmasında geçiş güzergâhında bulunması sebebiyle son derece önemli stratejik konuma sahiptir. Ahıska Bölgesinin konum olarak Kafkasya, İran ve Anadolu üçgeni içinde yer alması stratejik konumunu daha da önemli hale getirmektedir. 14 Eylül 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması’ndan sonra Ahıska’yı ele geçiren Rusya bölgenin öneminden dolayı çok sayıda Ermeni’yi bu bölgeye yerleştirmiştir. Bölgeyi Türklerden ve Müslümanlardan temizleyerek Ahıska Bölgesi’nin Türkiye ile birleşmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Rusya’nın en büyük hayali olan Anadolu’yu ele geçirip güneye inme politikası gereği Edirne Antlaşması’ndan sonra bölgede yaşayan Ahıskalı Türkleri asimile etmeye çalışmıştır. Ahıska Bölgesi’nde yaşayan Türk ve Müslüman olan halkı sürgün ederek ya da öldürerek yerine Hristiyan ve Ermenileri getirmiş, bölgedeki demografik yapıyı büyük ölçüde değiştirmiştir.

Ahıska Bölgesi’nin stratejik önemi şu şekilde sıralanabilir:

- Ahıska Bölgesi’nin Ardahan’a komşu olması.
- Çıldır Aktaş ve Posof Türközü sınır kapılarının Ahıska Bölgesi’ne açılması.
- Ahıska Bölgesi’nin Türkiye, İdil-Ural ve Türkistan Bölgesini birbirine bağlayan köprü konumunda olması.
- Borçalı ve Acara Bölgesi arasında bulunması sebebiyle Türkistan Coğrafyası’nı birleştirmesi.
- Ahıska’nın Türkiye için büyük tehdit oluşturan Ermenistan’a komşu olması. (Ahıskalı Türklerden boşaltılan Cavaheti bölgesine yerleştirilen Cavahati Ermenilerinin Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesini de içine alan sözde Birleşik Ermenistan Ulusal Devleti’nin kurulması arayışında olması.)
- Ahıska Bölgesi’nin, İran-Ermenistan, Gürcistan-Azerbaycan ve Türkiye ile harekât bölgesi konumunda olması.
- Ahıska Bölgesi’nin, Kafkasya ve Avrupa’yı birbirine bağlamak için hazırlanan “Avrupa Ulaşım Koridoru Projesi”, “Kars Tiflis Demiryolu Projesi”, “Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi” gibi ulaşım ve enerji projelerin geçiş güzergâhında olması.

- Ahıska Bölgesi'nin bağımsız askeri karargâhlar kurma açısından avantajlı bir konuma sahip olması. (Bu bölgeyi elinde tutan devlet Gürcistan-Azerbaycan ve Türkiye istikametindeki bölgelere askerî, ekonomik ve kültürel olarak her yönüyle hâkim olabilecektir.)

Harita 3: Rus ordusunun 1828 yılında Ahıska'yı ele geçirdikten sonra Anadolu'nun içlerine doğru 500 km ilerleyişi

Kaynak: Hakan Sargın, *Ahıska Türkleri ile ilgili Politikaların Stratejik Boyutu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2020, s. 20.

General Paskeviç önderliğindeki Rus ordusunun 1828 yılında Ahıska'yı ele geçirdikten sonra Anadolu'nun içlerine doğru 500 km ilerlemesi, Ahıska Bölgesi'nin Türkiye açısından kilit noktada olduğunun göstergesidir. Yukarıda sayılan stratejik öneme sahip olmasının nedenlerinden dolayı Ruslar, Edirne Antlaşması'yla Ahıska Bölgesi'ni hakimiyeti altına aldıktan sonra bölgede yaşayan Ahıskalı Türklere, baskı yaparak göç etmelerini sağlamış, onlardan boşalan yerlere de Ermenileri yerleştirmiştir. On binlerce Ahıskalı Türk, baskılar sonucunda Anadolu'ya göç etmesine rağmen geride kalanlar yine de bölgede önemli çoğunluk oluşturmuştur. Bütün baskılara ve işkencelere rağmen Türk

olmaktan vazgeçmemişler ve Türk kimliklerini kaybetmemişlerdir. Türkiye ile Türkistan Coğrafyası'nın bağıını tamamen koparmak isteyen Sovyet Rusya, 14 Kasım 1944 tarihinde Ahıskalı Türklerini sürgün ederek bu emelini de gerçekleştirmeye çalışmıştır.

3. İKİNCİ BÖLÜM

AHISKA KALESİNİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

3.1. Ahıska Kalesinin Fiziki Özellikleri ve Müştemilatı

Ahıska Kalesi'nin Katolik dönemde yapıldığı düşünülmektedir. Gürcüce Aslan Kalesi (Lomi) olarak bilinmektedir. Ahıska Kalesi, 1628 yılında Çıldır Eyaleti'nin merkezi konumuna geldiği için idari anlamda da önemli bir konuma sahiptir. Günümüzde Ahıska'nın merkezinde bulunan Ahıska Kalesi, Posof Çayı'nın yanı başından yükselmektedir. (Resim 2) Şehir, batı-doğu ekseninde kaleye doğru yay şeklinde inşa edilmiştir.

Resim 1: Ahıska Kalesi

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ahıska kalesi, 99.092 m²'den oluşmaktadır. Günümüze ulaşan sur kalıntılarından, Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivindeki fotoğraf ve belgelerden ve Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere kale çift surlarla çevrilidir. Ahıska Kalesi'nin Posof

Çayı cephesine ulaşım daha güvenlikliken eski kent tarafına ulaşım daha kolay sağlanmaktadır. Kale üç ayrı bölümden oluşmaktadır: İlk bölümünde 10. yüzyıla tarihlendirilen kilise ve sonradan sosyal tesis olarak işlevlendirilen yapılar; kalenin orta bölümünde Ahmediye Camisi ve Ahmediye Medresesi bulunmaktadır. Son bölümde biraz daha yukarıda yüksek kulesi olan iki katlı bina yer almaktadır. İdari kısım olarak kullanıldığı anlaşılan iki katlı bina günümüze kadar gelmiştir. Kalenin kitabesinden M. 1668'de inşa edildiği anlaşılan tarihî giriş kapısı kuzey yönünde yapılmıştır. Kapı iki taraftan da yüksek kulelerle koruma altına alınmıştır. (Resim 3) Kale ve yerleşim yerleri birbirlerine bir köprüyle bağlanmaktaydı. Dış kale daha donanımlıydı. Ahıska kalesinde üç yüz kadar küçük dükkân bulunmakla birlikte kapalı bir çarşısı yoktu.²⁷

Resim 2: Ahıska Kalesi ve Bölümleri

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinde ilk İran seyahatinin dönüş yolunda Tiflis'ten sonra Gürcistan topraklarında birkaç küçük kaleye uğradığı, Ahıska ve Kars gibi bazı Osmanlı sınır kalelerinden geçip Revan'a vardığı, buradan Mehmed Paşa'ya götürmek üzere nâmeleri alarak Erzurum'a doğru hareket ettiği anlaşılmaktadır.²⁸

²⁷ Natia Natsvlişvili, "Ahaltsihe", *Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918*, George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation Yayınları, Tiflis 2019, s. 231.

²⁸ Özer Küpeli, "Evliya Çelebi'nin İlk İran Seyahati Güzergâhı ve Kalelere İlişkin Bilgiler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2, Kış 2011, s. 76.

Jeanchardin'in anlattıklarına göre Ahıska'nın çift surları ve kuleleri bulunmaktadır. Kalede çok az topçu, onun yakınında, tepelerde ve yükseklerde dört yüz hanelik büyük bir kasaba vardır. Evlerin hepsi yeni yapılmıştır. Eski yapıya dair sadece iki tane eski kilise bulunmaktaydı. Ahıska'da Türkler, Gürcüler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler yaşıyordu. Bölgede Hristiyanların kilisesi, Yahudilerin sinagogu bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer çok mezhepli şehirleri gibi Ahıska da nüfusun dini mezheplere göre bölündüğü, dini binaların etrafında kurulmuş mahallelerden oluşuyordu. Şehrin batı kesiminde St. Marines Kilisesi'nin çevresinde az sayıda Gürcü ve Rum Ortodoks yaşıyordu. Ortodoks mahallesini en büyük Katolik mahallesi takip ediyordu. Burada yaşayan Gürcü ve Ermeni Katoliklere ait üç kilise var. Üçü de birbiriyle çakışan bir cadde boyunca yer alıyordu. "Zemo" ve "Kvemo" kiliseleri eskiden "Ermeni-Katolik" cemaatine ve "Tanrı'nın annesi" Kilisesi Latin Nur-Katolik'e hizmet ediyordu, bu yüzden ona "Azizler Kilise" deniyordu. Binanın bulunduğu alanda Kutsal Hac vardı. Katolikleri Ermeni Monofizitleri izlemekteydi. Onların ana tapınağı Stephen Kilisesi, bölgenin yaklaşık olarak merkezini işgal ediyordu. Şehrin kuzeydoğu ucu Daramala semtinde Yahudiler yaşıyordu. Bir sinagogu ve bir kahal (topluluk özyönetim) binası vardı. Çok mezhepli olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin resmî dini İslam olduğu için her mahallede bir cami bulunuyordu. Kalenin hemen yakınında yaşamaları ve sadece kale topraklarında yerleşme hakları olması Müslüman nüfusun üstünlüğünün göstergesidir.

Osmanlı'nın diğer şehirleri gibi Ahıska, yerli ve yabancı tüccarların faaliyetlerini sorunsuz sağlayan gelişmiş bir ticaret alt yapısına sahipti. Şehrin ticaret merkezi kalenin yakınında bugünkü P. Kharischirashvili caddesi ve çevresinde bulunuyordu. 19. yüzyılın başında bu bölgede kapalı Pazar (kapalı çarşı) vardı. Burada bir han (kervansaray), hamam ve cami bulunuyordu. Ahıska'da, büyük bir esir pazarı kurulmaktaydı.³⁰

Ahıska kalesinin şehre farklı yönlerden açılan dört kapısı bulunuyordu. Kapılar savunma kulelerinde yer alıyordu. Kalenin düzensiz gelişimi, coğrafi özellikler ve tarihi koşullarla belirlendi. Rengarenk vadilere yayılmış olan şehrin kentsel dokusu, inişli çıkışlı çok sayıda cadde, dar sokak ve patikadan oluşuyordu. Askeri tarihçi N. Uşakov Ahıska'nın planını kısaca şu şekilde anlatmaktadır: Ahıska'nın doğudan batıya genişliği 600 sazhen'i (yaklaşık 1280 metre) ve kuzeyden güneye 400 sazhen'e (yaklaşık 850 metre) kadardı. Ancak bu önemsiz alanda yaklaşık 4.500 ev vardı. Evler birbirine çok yakın yapıldığından

³⁰ Natia Natsvlishvili, *a.g.m.*, s. 235.

şehrin ne meydanları ne de sokakları vardı. Üst üste asılmış meskenler, sadece dar dağ patikaları gibi küçük sokaklarla ayrılmıştı. Hemen hemen tüm binalar, kısmen ahşap kütüklerden, kısmen yanmamış tuğlalardan ve kalın bir şekilde kil ile sıvanmış iki katlı olarak inşa edilmiştir. Evlerin dışında çit yoktu. Birçoğunun pencerelerine ek olarak açık galerileri vardı. Ahırlar, barakalar ve diğer müstemilatlar, ana binalara sıkı sıkıya bağlı özel kanatlara yerleştirilmişti, böylece ayrı ayrı alınan her konut, içinde yirmi ile yüz kişinin barınabildiği küçük bir kaleye benziyordu.³¹

Ahıska'da yeni yapılmış evlerin dışında, ahşap evlerin bulunduğu küçük bir mahalle de bulunmaktaydı. 18. yüzyılın birinci yarısında Vakhushti'nin kullandığı "burası Ahıska şehri (...), Kvitkiri Sami kalesinin çevrelediği" ifadesi doğrudan sur duvarlarını kastetmektedir çünkü kalenin dışında inşa edilen Ahıska'da büyük çam kütüklerinden yapılmış, içine pervazların yerleştirildiği, dört-beş metre yüksekliğinde güçlü bir çit vardı.

Osmanlı dönemi ve sonrasında bölgenin en büyük surlarından biri olan Ahıska kalesi, iç kale, yukarı kale ve aşağı kaleden oluşuyordu.³² İç Kale, Ahıska Kalesinin güneybatısında, en yüksek noktasında sarp bir kaya üzerine kurulmuştur. Burada askeri birlikler için yiyecek deposu bulunmaktaydı. Ahıska Kalesi, cami, idari binalar ve Paşa'nın konutunu bulunduğu çift duvarlı bir üst kale ile çevrilidir. Kalenin garnizonu ve şehir nüfusunun bir kısmı burada yaşıyordu. Osmanlılar en kapsamlısı 1707'de olmak üzere kaleyi birkaç kez onarmış ve yenilemişlerdir. Osmanlı döneminde yapılan yapılar arasında Yukarı Kale'deki Paşa Sarayı da anılmaya değerdir. Ancak Paşa Sarayı günümüze ulaşmamıştır. U. Ushakov'un tarifine göre ev çam kütüklerinden inşa edilmişti ve dar koridorla birbirine bağlanan ve ahşap oymalarla süslenmiş birçok küçük odadan oluşmaktaydı.³³

18. yüzyılın ortalarının bir diğer önemli inşaat projesi, Posof Nehri üzerinde eski ahşap köprü yerine bir taş köprü inşa edilmesiydi.

³¹ A.g.m., s. 236.

³² A.g.m., s. 232.

³³ A.g.m., s. 234.

Resim 3: 18. yüzyılda inşa edilen taş köprü

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

19. yüzyılın başlarından itibaren Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'da yayılmasının ardından Osmanlıların Samtskhe-Cavakheti ve özellikle Ahıska'daki hakimiyeti tehdit altına girdi. Şehrin büyük bir stratejik ve jeopolitik önemi vardı, bu yüzden Ruslar şehrin işgalini yüksek bir görev olarak görüyorlardı. 1806-1812 savaşında Ahıska'yı ele geçirme girişimleri başarısız oldu. Şehri almanın zorluğu, yalnızca ulaşılması zor kale tarafından değil, aynı zamanda iyi korunan Ahıska tarafından da belirlendi. 1828'de başlayan savaş, Kafkas cephesinde Ruslar için başarıyla sonuçlandı. 16 Ağustos'ta uzun ve zorlu bir savaşın ardından Ruslar Ahıska'yı aldı. 21 Şubat 1829'da Acara Beyi Ahmed Khimshiashvili kısa bir süre için Ahıska'yı işgal etti ancak kaleyi geri alamadı ve şehri terk etmek zorunda kaldı. Edirne Antlaşması ile şehir, Samtskhe-Javakheti ile birlikte Rus İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Rusların ve ardından Acarların saldırısı şehrin gelişimine büyük zarar verdi. Evlerin ve dükkanların büyük bir kısmı yandı. Özellikle de Ahıska'nın Katolik bölgesi çok zarar gördü.³⁴ Yıkıma, kötüleşen sağlık koşullarının yayılmasını kolaylaştıran kara veba salgını eşlik etti. Ahıska'nın büyük bir kısmı şehri terk etti veya geçici barınak aramak için komşu köylere gitti. 1830 yılı başından itibaren salgının durmasıyla birlikte evlerine dönmeye başladılar. Aynı dönemde Erzurum vilayetinden göç eden Ermeniler ile nüfus sayısı önemli ölçüde artmıştır.

³⁴ A.g.m., s. 237.

Ahıska her şeyden önce bir ticaret olduğundan yerel halka uygun altyapının düzenlenmesi gerekiyordu. Kısa sürede, her iki yanında küçük dükkânlar ve atölyelerin olduğu, her türden ürünle dolu oldukça geniş bir cadde inşa edildi. Ahıska'nın fethinin ilk yıllarında Ruslar inşaat faaliyetleri yürütmediler. Mevcut binaları yeni işlevde kullandılar. Mesela medrese binası gümrük idaresi olarak düzenlenmiş; burada ikinci kattaki bir oda erkek ilkokuluna ayrılmıştı. Ahıska'nın ana camisinin bir Ortodoks kilisesine dönüştürülmesinin özel bir sembolik anlamı vardı. Kubbesine dikilen ayın haç ile değiştirilmesi, Ahıska üzerinde Rusların zaferinin ve Hristiyanların Müslüman hükümdara karşı zaferi anlamına geliyordu. Aynı zamanda şehrin yeni dini kimliğini de gösteriyordu. Nitekim Müslümanlara ait camiler yavaş yavaş yok oldu. 1872'ye gelindiğinde Ahıska nispeten küçük bir Yahudi cemaatine sahip, büyük ölçüde Hristiyan bir kasabaydı.

Ahıska'daki ana ev tipi geleneksel bir oturma odasıydı. Bu ev örnekleri 1950'lere kadar korunmuştur. Longinoz Sumbadze'nin tasnifinde Ahıska veya kentsel salonlar ile Meskhur veya kırsal salonlar arasında ayırım yapılmaktadır. İlki, karmaşık planlama yapısı ve taçlı odanın son derece sanatsal dekorasyonunda ortaya çıkan "ihtişam" ile diğer ikisinden ayrılmaktadır. Ga Redan, Ahıska ve Meskhur salonlarının benzerliklerini şu şekilde ifade eder: Köy salonları da tek katlıdır, genellikle bir dağın veya tepenin yamacında inşa edilir, böylece sırtı toprağa dayanır (...) Tıpkı Ahıska salonlarında olduğu gibi, köy salonlarının olduğu binaların görünümü, iç mekânın karakterini, ölçeğini veya sanatsal etkiyi göstermez. Salonun dış yüzünün en önemli belirleyicilerinden biri taç yüksekliğidir. Ahıska'da hem alçak hem de yüksek taçlı salonlar vardı. İlk durumda çatının yüksek eğimi nedeniyle taç dışarıdan neredeyse görünmez.³⁵

Rus işgalinden sonra Ahıska'da evlerin yapılış şekli değişmiştir. Yeni yöntemin kullanılmasıyla, ahşap malzemede önemli ölçüde tasarruf edilmiş ve ağırlıklı olarak düşük gelirli aileler tarafından kullanılmıştır. 1830'lardan itibaren, Ahıska'nın yeni bölümünde bu tür alçak tepeli, dar kaideler bolca inşa edilmiştir. İkinci durumda, çatının ana düzleminden içi boş bir koni şeklinde yükseltilmiş ve dış hacimde açıkça görülebilen, çok seviyeli, sekiz köşeli bir paralel düzenleme yapılmıştır.³⁶

³⁵ A.g.m., s. 238.

³⁶ A.g.m., s. 239.

Rabat'taki bu tür taçların/dam örnekleri, 20. yüzyılın ilk yarısında Kirkesalishvili, Saakadze, Bezhitadze, Lichel ve diğerlerinin salonlarında korunmuştur. L. Sumbadze, Saakadze salonunun oyulmuş direğine atlı yazı türlerinden biri olan "anne eli" ile yapılan yazıta dayanarak, tüm bu salonları 18. yüzyıla veya daha öncesine tarihlemiştir ancak bu tür bir yazının yalnızca 19. yüzyıla ait belgelerle doğrulandığı dikkate alındığında önerilen tarihleme için bir argüman olarak kullanılması uygun olmayacağı da iddia edilmektedir. 19. yüzyıl fotoğrafları ve gezginlerin açıklamaları, yüksek taçların/damların nispeten geç yayıldığını kanıtlamaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Ahıska'yı ziyaret eden seyyahlar taç evleri hakkında bir şey söylemese de şehrin çevresini oldukça detaylı bir şekilde anlatmışlardır. Evlerin düz çatılı olduğu vurgulanmıştır. Bu tasvir alçak taçlı salon meskenleri anlamına gelebilir. Bu açıdan Rus etnograf Leonard Zagursky'nin şu sözü dikkat çekicidir: "Şehrin büyük bir bölümü Kartli'nin eski şehirleri gibi inşa edilmiştir: Burada da birkaç katlı teraslı binalarda olduğu gibi evlerin çatılarında dolaşmak zorundasınız. Sık sık evden çıkan duman için küçük açıklıklar bulursunuz, insanların meydanlarda değil, evlerin çatılarında yürüdüğünü görebilirsiniz."³⁷

Şehri canlandırmak için daha önce getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. 1852'de Gürcü Kazası Mühendislik Dairesi tarafından çıkarılan kararnameye göre, kaleden yaklaşık 300-650 metre uzaklıkta taş veya tuğla düz çatılı tek katlı evler ve 650-960 metrede benzeri iki katlı evler yapılmasına, 960 metre uzaklıkta ise her türlü inşaata izin verilmiştir. Bu kararname 1870'lerin başında yürürlükten kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra inşaat yapımında ciddi bir artış gözlenmektedir. Evlerin çatılarının yüksekliği ve şekli üzerindeki kısıtlama kaldırıldığı için Ahıskalılar yüksek, kubbemsi taçları dışarıdan görünür şekilde yapmaya başlamıştır.³⁸ Ahıska'deki salon tipi ev, herhangi bir etnik veya mezhepsel gruba ait değildi. Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun halklarının inşaat pratiğinde az çok salona benzeyen halk konutlarına rastlanmaktadır.³⁹

Ahıska'nın kentsel yapısında acil değişiklik yapılması, Rum mültecilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Yaklaşık bin aile birkaç yıl boyunca zor koşullarda yaşamıştır. Rabat'ın bulunduğu Posof'un sol yakası, zorlu arazi ve gelişme eksikliği nedeniyle büyük ölçekli inşaat faaliyetlerinin yapılmasına izin vermemiştir. Kısa

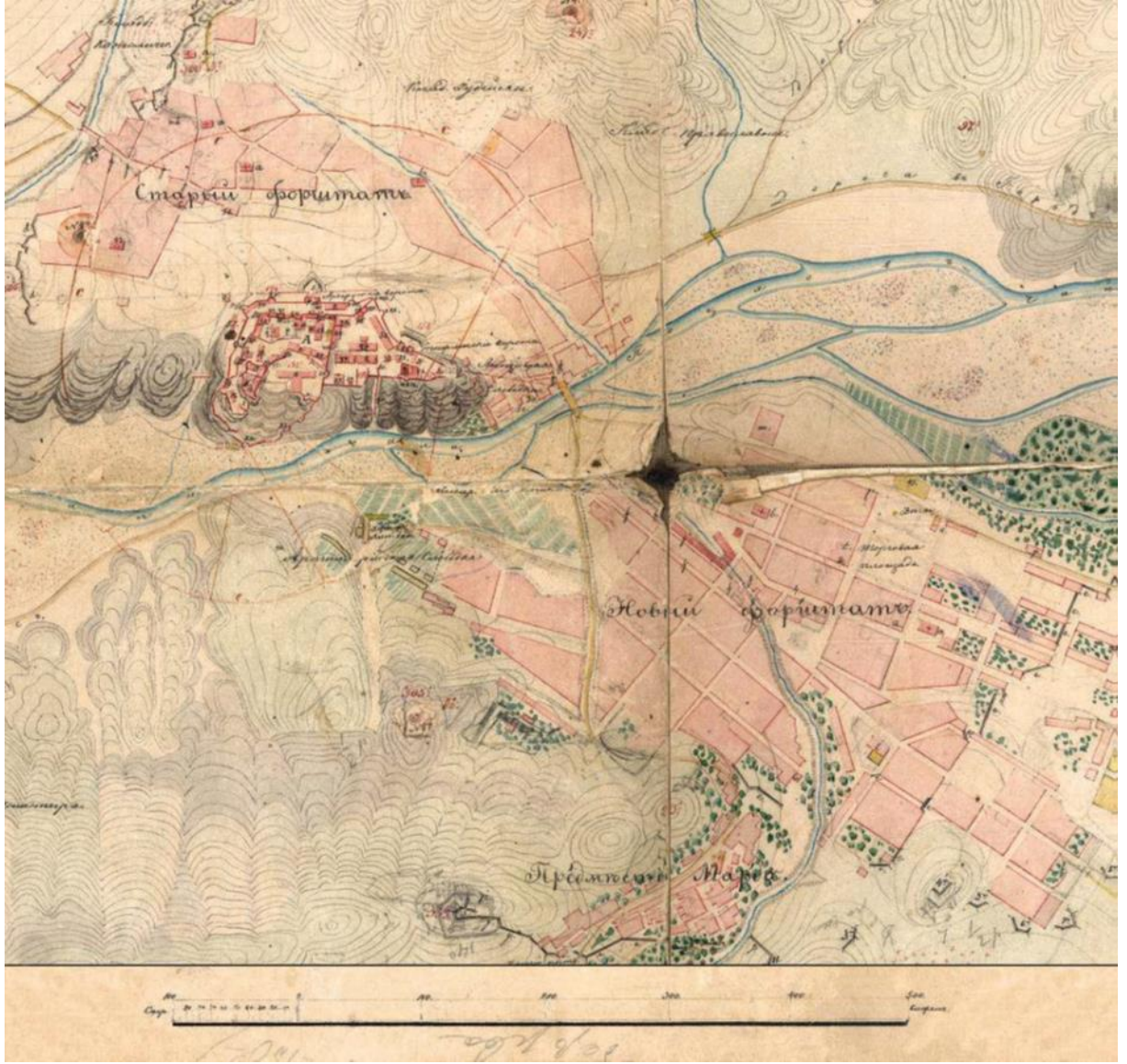
³⁷ A.g.m., s. 240.

³⁸ A.g.m., s. 241.

³⁹ A.g.m., s. 242.

süre sonra Rus yetkililer şehrin pazar alanını genişletme kararı almıştır. 3 Ağustos 1830'da nehrin sağ kıyısında, yeni imar için ayrılan bölge önem kazanmıştır.

Resim 4: Ahıska'nın 1855 tarihli planı

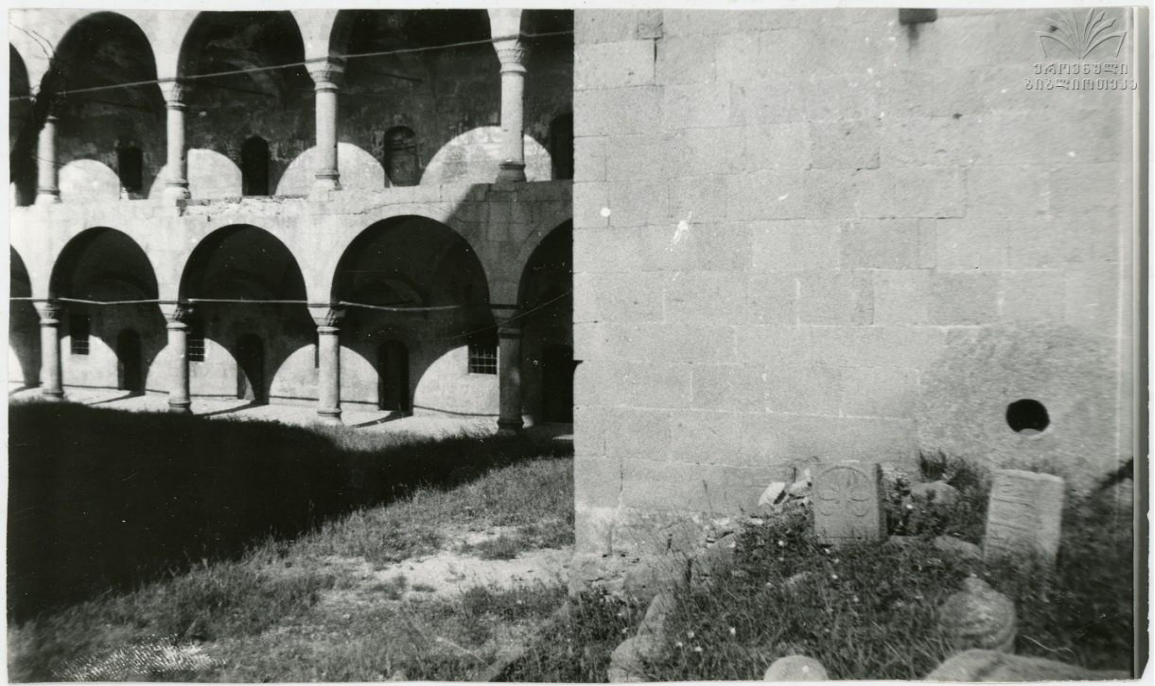
Kaynak: Natia Natsvlishvili "Ahalsihe", Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918, Tbilisi, George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation Yayınları, 2019 Tibilisi, s. 231.

Stratejik ve jeopolitik anlamda ifade ettiklerinden başka Ahıska Kalesi içerdiği inşai birimler açısından da farklı bir yapıydı. Kompleks içinde bulunan medrese, hamam, cami ve kütüphaneden ibaret olan külliye yanında tarihî bir hazire de vardı. Bu özellikleriyle benzer yapılardan ayrılmaktadır.

3.1.1. Ahmediye Medresesi

Kalenin içinde bulunan ve Ahmediye Medresesi olarak bilinen yapı, Ahıska Beylerinden ve aynı zamanda Çıldır Valisi olan Hacı Ahmet Paşa tarafından 1757-1758’de inşa edilmiştir. İki kattan oluşan revaklı bina “L” tipi olup düz örtüyle kaplanmıştır. L tipi binanın uzun kanadında alt ve üst katlarda yedi adet hücre bulunmaktadır. (Resim 8) Basık kemerli kapılardan oluşan medrese biri büyük biri küçük iki pencereyle aydınlatılmıştır. Hücreler sıvalı olup gömme dolap ve ocak nişleri bulunmaktadır. Kısa kanadın zemin kat kısmında talebeler için yapıldığı düşünülen beş adet hücre bulunmaktadır. Üst katta üstü kubbeyle kaplı iki adet oda vardır.⁴⁰ Medresenin yanbaşıında tarihî mezarlık bulunmaktadır. (Resim 6, 7) Ahmet Paşa ve hanımı Ayşe Hanım’ın kabirleri burada yer almaktadır.

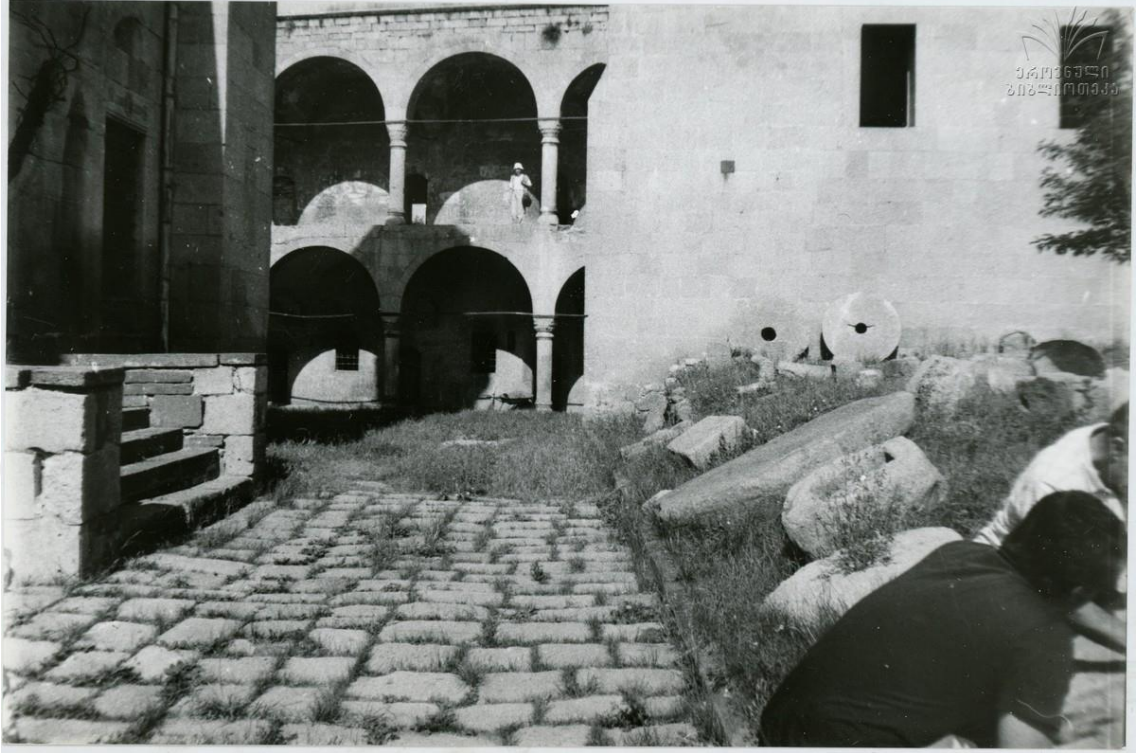
Resim 5: Ahmediye Medresesi

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

⁴⁰ Osman Aytekin, "Gürcistan-Ahaltsihe (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi", *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, Aralık 2022, s. 7.

Resim 6: Ahmediye Medresesi

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Avlunun ortasına büyük bir havuz yapılmıştır. Hacı Ahmed Paşa su sağlamak için on kilometrelik bir su kemeri inşa etmiştir. Gürcistan hükümeti tarafından 2010-2012 yılları arasında restore edilen Ahmediye medresesi restorasyon çalışmalarından önce âtıl bir vaziyetteydi.

Resim 7: Restorasyon sonrası Ahmediye Medresesi

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

3.1.2. Çifte Hamam

Çıldır Valisi Yusuf Paşa zamanında inşa edilen yapı Ahıska Kalesi'nin içinde yer almaktadır. Yusuf Paşa Hamamı olarak bilinmektedir. Dikdörtgen tipinde olan yapı sekiz odadan oluşmaktadır ve çifte hamam şeklindedir. Hamamların her biri dörder odadan oluşmaktadır, sol taraftaki odaların kadınlara, sağ taraftaki odaların ise erkeklere ait olduğu düşünülmektedir. Erkekler bölümünün kubbesi tromp geçişlidir. Osmanlı hamam mimarisine uygun olarak yapılan yapı içerisinde soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık kısımları yer almaktadır. Sıcaklığın ortasında bulunan göbek taşı on iki köşelidir. Günümüzde oldukça kötü durumda olan hamamın erkeklere ait olan bölümün arka duvarı yıkılmış ama iç kısımları sıvalı ve badanalıdır. (Resim 9) Su taşıma künkleri ve ısıtma sistemi bozulmuştur.⁴¹

⁴¹ Osman Aytekin, *a.g.m.*, s. 7-8.

Resim 8: Çifte Hamam

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

3.1.3. Ahmediye Camii

Kalenin içinde inşa edilmiş en büyük yapı camidir. Çıldır Valisi Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kitabesi olmadığından banisi ve inşa tarihi farklı belgelerden yola çıkarak tahmin edilmektedir. Ahıska Kalesi'nin orta bölümünde yer alan cami iki katlı medresesiyle beraber külliye olarak yapılmıştır. Caminin doğusunda şadırvan bulunmaktadır. Cami ve medrese Ahıska'daki Geç Osmanlı mimarisinin en dikkat çekici örneklerindendir. Hikâyeye göre Hacı Ahmed Paşa, cami ve medresenin inşası için bir İtalyan mimar davet etmiştir. Meydana yakın planlı bir cami, sekizgen basık bir boyuna oturan geniş bir tuğla kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin altındaki kareden kubbenin dairesine geçiş borazan ve yelken şeklinde karışık olarak yapılmıştır. Köşelere büyük bir borazan yerleştirilmiş, yelkenleri iki yanından dışarı çekilmiştir.⁴²

Kale içinde bu konumda kadim bir mabet bulunduğu ve caminin bu mabetin yerine yapıldığı rivayet edilmektedir.⁴³ Bölge Türklerin eline geçmeden önce mabet Güney

⁴² Natia Natsvlişvili, *a.g.m.*, s. 233.

⁴³ Ahmed Niyazov, "Ahıska Ahmediye Kütüphanesi", *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt II/2, 2016, s. 28-29.

Gürcistan'da hüküm sürmüş Hristiyan krallarının ziyaret ettikleri bir merkezdir. Mimari bakımından kilise üslubunda olan bu mabet sadece kubbesiyle Müslüman mabedine benzemektedir.⁴⁴

Tek minareli, kare kaideli caminin ana girişi kuzey cephesindeki orta eksenindeki basık kemerli kapısıdır. Ayrıca batı cephesinde bulunan düz kemerli diğer kapısı da medreseye açılmaktadır. İç mekânda 12 adet pencere bulunmaktadır. Kible duvarının ortasında bulunan mihrapta düzgün kesme taş kullanılmıştır. Caminin dış cephesi düzgün kesme taşlarla yapılmış olup, kubbesinde dolgun tuğla kullanılmıştır. Taban döşemesi betondur. Ahmediye Camii tek minareli ve merkezi kubbeli olarak Osmanlı dönemi mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. (Resim 10, 11, 12)

1828 yılında General Paskeviç'in askerleri Ahıska kalesini muhasıraya aldılar. Kaleyi top atışına tuttular. Top atışların kalenin içindeki caminin kubbesi zarar gördü. Atılan top kubbebin üzerinde bulunan ay yıldızına isabet etti. Ahmediye Camii'nin 1777 yılından 1828'e kadar bölgede idari görev yapanlar, paşalar ve rütbeli kişiler tarafından kullanılmıştır. Halk kalenin dışında olan hamam ve çevresinde yaşayıp ibadetleri için kale dışındaki camiye kullanmışlardır.⁴⁵

1828'de Ahıska Bölgesi'nin Rusların eline geçmesinden sonra minaresi sökülüp çan eklenmiş ve kiliseye çevrilmiştir. Yapı kaleye yerleşen Rus askerlerinin kullanımı için Ortodoks kilisesi olarak işlevlendirilmiştir. Yapı, 1921 yılına kadar Ortodoks kilisesi olarak kullanılmış, sonrasında ibadete kapatılmıştır.

2010-2012 yılları arasında Gürcistan Hükümeti tarafından restore edilerek anıt müze olarak ziyaretçilere açılmıştır.⁴⁶

⁴⁴ Tina İvelashvili, "Chota Ram Akalchkis Mechetis Shesakeb", *Sami Saunge: Sameçniero-Sazogadoebrivi Jurnalı*, No: 3, Eylül 2012, s. 57.

⁴⁵ Tina İvelashvili, *a.g.m.*, s. 57.

⁴⁶ Osman Aytekin, *a.g.m.*, s. 6.

Resim 9: Ahmediye Camii

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Resim 10: Ahmediye Camii

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Resim 11: Ahmediye Camii

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Resim 12: Ahmediye Camii

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Resim 13: Restorasyondan sonra Ahmediye Camii

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

3.1.4. Ahmediye Kütüphanesi

Osmanlı devleti himayesi altına aldığı bölgelere kütüphaneler yaptırmıştır. O dönemde kütüphaneler sosyal hayata vakıf kurumları olarak katkı sağlamaktaydı. Ahmed Paşa tarafından H. 1165/M. 1756'da "Ahmed Paşa İbn İshak Paşa Vakfı" adıyla bir vakıf kurulmuştur. Ahmet Paşa Ahıska'da okul, kervansaray, cami, gibi yapılar dışında kalenin içinde kütüphane kurulmasını istemiştir. Ahmediye Kütüphanesi adıyla kurulan bu kütüphane gelişerek asırlarca faaliyet göstermiştir. Kütüphane 1759'da medreseyle beraber inşa edilmiş olup, medresenin ikinci katının, sağ üst tarafında bulunmaktadır.

Ahmet Paşa kurdurduğu vakfın şartı olarak çevre yörelerden ne kadar ilmi değeri olan eser, kitap, yazma vs. varsa satın alınıp kütüphaneye bağışlanmasını istemiş, kitap satın alma işlerini de desteklemiştir. Kütüphane oluşturulması için ilk kitabı da kendisi bağışlamıştır.⁴⁷

⁴⁷ Ahmed Niyazov, *a.g.m.*, s. 31.

1828’de Osmanlı-Rus savaşı sırasında yağmalanıp Petersburg’a götürülen kütüphane de 600 kadar yazma ve matbu kitap olduğu bilinmektedir. Rusların bu kütüphaneye ilgilerinin Ahıska işgalinden daha önce başladığı da çar adına bu kütüphaneden birkaç kitap talep edilmesinden anlaşılmaktadır. Abbaskulu Ağa Bakıhanov’dan aktarıldığına göre Kadı Beydâvî’nin *Envâru ’t-Tenzîl* eseri ile Zemahşerî’nin Kur’an tefsiri olan *Keşşâf* eseri 1824’te çarın baş karargâh reisinin özel talebi ile Petersburg’a gönderilmiştir.⁴⁸

Osmanlı’da medreseler eğitim-öğretimin yapıldığı akademiler konumunda bulunduğundan buraya öğrencilerin ve ulemanın yararlanması için ilmi eserler ihtiva eden bir kütüphanenin yapılması son derece mantıklıdır. Bu kütüphaneyi farklı kılan başka bir özelliği de padişahların bu kütüphaneye eser kazandırmalarıdır. Sultan Mahmut döneminde Ahıska Kalesi tahkim ve teçhiz edilmiş, Ahmediye Kütüphanesine de o döneme ait önemli sayılabilecek eserler gönderilmiştir. Ruslar, bu kütüphaneye verilen değeri bildiklerinden dolayı burayı Türk Akademisi olarak tanımlamışlar⁴⁹ ve 1828’de Ahıska Kalesi’ni işgal ettikten sonra Ahıska Kütüphanesi üzerinde özellikle durmuşlardır. 1828’de Ahıska’ya inceleme için gelen Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Erdebil Kütüphanesiyle Ahmediye Kütüphanesini karşılaştırmıştır. Hatta Ahmediye Kütüphanesinin envanterinin ilmi açıdan daha zengin olduğunu söylemiştir. Kütüphanede medrese müfredatıyla paralel olarak daha çok mantık, hendese, alet ilimleri, felsefe, din, hukuk, bilim, hesap, gramer, astronomi kitapları bulunmaktaydı. Ahmediye kütüphanesinde dini, naklî, âkli ve diğer bilim dallarına ait kitapların ağırlıklı olması, kütüphaneye verilen değerlerin yanı sıra bölge halkının ilmi açıdan donanımlı olduğunu da göstermektedir. Ahmediye Kütüphanesinde 2 Adet Tıp, 4 Adet Tarih ve Siyaset, 4 Adet Tasavvuf, 4 Adet Hukuk, 4 Adet Tefsir, 5 Adet Matematik, 10 Adet Felsefe, 11 Adet Sözlük, 14 Adet Astronomi, 16 Adet Mantık, 23 Adet Edebiyat ve Şiir, 82 Adet Dil Bilimi’ne ait kitap bulunması⁵⁰ Osmanlı’nın Ahıska’daki bölge halkının fenni alanlarda yetiştirmeye çalıştığının bir göstergesidir. Ahıska’ya özgü bir yapısı olan Ahmediye Kütüphanesine ait olan eselerin muhtevası hazine değerinde olduğu gibi ilmiye sınıfı yetiştirmeyi amaçlayan kendine özgü bir değere sahiptir. Bu sebeplerden dolayı Ruslar tarafından daha önceden bilinen Ahmediye Kütüphanesi planlı bir şekilde yağmalanmış, kitaplar yok edilmiş, adeta katliama uğramıştır. Böylece Ahıska Bölgesinin geçmişiyle ilgili

⁴⁸ Ahmed Niyazov, *a.g.m.*, s. 33.

⁴⁹ Ahmed Niyazov, *a.g.m.*, s. 33.

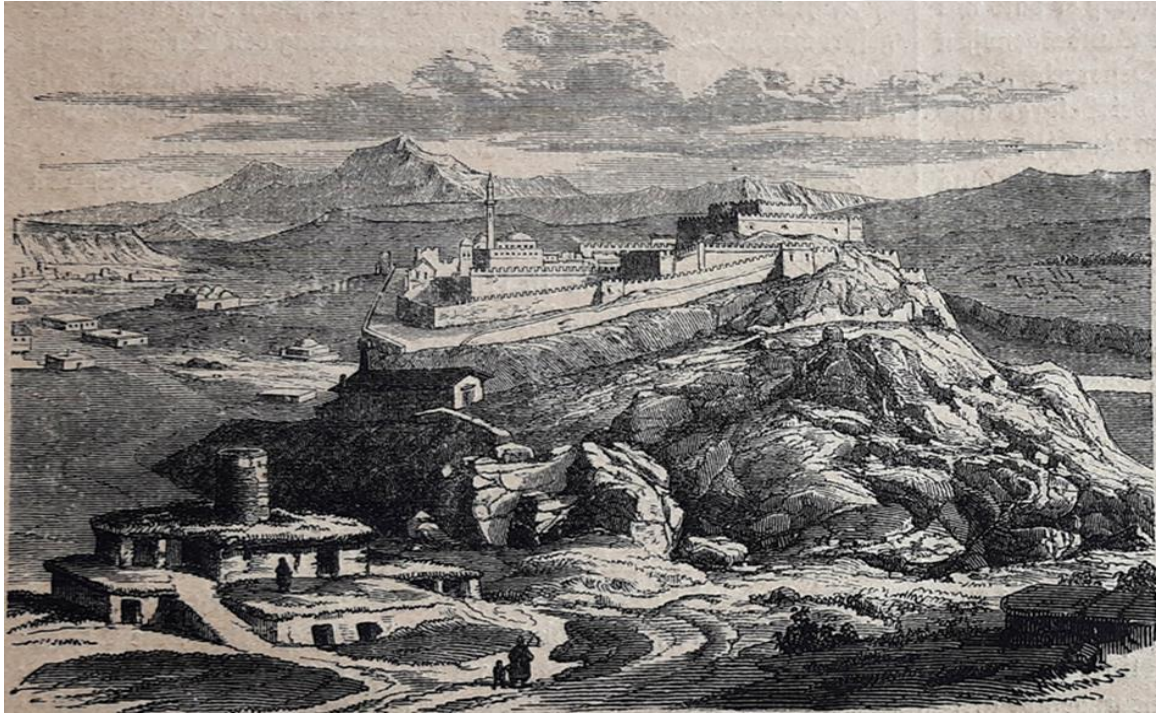
⁵⁰ Ahmed Niyazov, *a.g.m.*, s. 43.

kıymetli bilgilere de sahip olan kütüphanesi yok edilerek Ahıska'nın geçmişiyle olan bağı koparılmıştır.

3.2. Ahıska Kalesinin Kafkasya Ticaretindeki Önemi

1828-1829 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşlarında Ruslar Anapa Kalesi, Faş Kalesi gibi Karadenize kıyısı olan kaleler ile Ahıska Kalesi ve Ahılkelek Kalesi gibi Anadolu ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan stratejik konumda olan kaleleri ele geçirmişlerdir. Ahıska ve Ahılkelek Kaleleri kaybedilince Ruslar, Anadolu'nun içlerine kadar girmişlerdi. Bu durum Osmanlı Devleti için siyasi açıdan büyük bir tehlike arz ediyordu. Ayrıca Kafkasya-İran, Anadolu-İran ticaret yolları üzerinde bulunan kalelerin Rusların eline geçmesi Osmanlı için büyük bir ekonomik kayıptı. Örneğin Trabzon gümrük vergileriyle Gönnye, Anapa, Kutayis kalelerinde görevli Erzurum gümrük vergileriyle ise Ahıska, Kars, Azgur, Kars, Faş, Batum, Tiflis, Revan, Gence kalelerinde görevli askerlerin ücretleri ve kalelerin tamiri için gerekli bütçe karşılanıyordu.⁵¹

Resim 14: Ahıska Kalesi

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

⁵¹ Sadık Müfit Bilge, "15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Topraklarından Güney Kafkasya'ya Kervan Ticareti (Yollar, Kervanlar, Tüccarlar, Mallar, Gümrükler)", *Osmanlı Araştırmaları-2: Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri/Toplum ve Ekonomi*, (ed.) Alaattin Aköz vd., Palet Yayınları, Konya 2018, s. 189-190.

Güney Kafkasya'nın dağlık olması nedeniyle ulaşım dağların arasında açılan geçitler sayesinde sağlanmaktaydı. Bundan dolayı Ahıska ve Ahılkelek Güney Kafkasya'dan Anadolu'ya geçiş yollarında kilit noktası durumundaydı. Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Borjomi geçidi ve Han geçidinde ulaşım sağlayabilecek önemli geçiş noktalarına sahipti. Ruslar 1828 yılında Ahıska'yı işgal ettikten sonra öncelikli olarak askerî ve ticari menfaatleri gereği bölgedeki yolları onarmaya ve geliştirmeye başlamışlardır. Ahıska, Azgur, Ahılkelek ve Hırtız kalelerinin stratejik öneminin farkında olan Genaral Paskeviç buraları işgal ettikten sonra yol yapım ve onarım işlerini Korpus İnjenerv Putey Soobşeniya vermiştir. Ruslar ticaret için Kafkaslardan doğup Karadeniz'e akan ve Gürcistan'ın iç kesimlerinden geçen Rioni Nehri'ni kullanıyordu. Ordunun ihtiyaçları ve askerlerin ücretleri yine bu nehir sayesinde sağlanıyordu. Ahıska'ya yakın bir bölge olan Bağdadçık çevresine askerî bir depo kurulmuştur. Ancak askerî depoya ulaşım dar ve kayalık geçitlerden sağlandığı için sevkiyatlarda zorluk yaşanmaktaydı. Ahıska ele geçirildikten sonra Paskeviç'in emriyle bu yolun yapım ve genişletme çalışmalarına başlanmıştır.⁵² Bu dönemde Paskeviç'in emriyle yol yapım ve genişletme çalışmaları için 5 milyon ruble ödenek ayrılmış olup Gürcü Askerî Yolu ve Ahıska Tiflis yolu bu ödenekle genişletilmiş ve tamir edilmiştir.

Tarihî ipek yolunun Anadolu ayağı olan Erzurum bu bölgedeki bütün devletlerin ilgisini çekmiştir. Ahıska, Tebriz, Gürcistan, Revan'dan yola çıkan tüccarlar önce Erzurum'a oradan da Trabzon ya da Bursa'ya gitmekteydi.⁵³ İpek Yolu'nun Ahıska güzergahından geçmesiyle Ahıska zaman içinde önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Çoğunlukla geçimlerini ticaret yaparak sağlayan Ermeniler planlı bir şekilde ticaret güzergahı üzerinde bulunan Ahıska bölgesine yerleştirilmiştir. Böylece Ermeni halkın maddi gelir kazanmasını sağlamak ve Ahıska bölgesinde Ermenilerden oluşan bir tampon bölge oluşturmak amaçlanmıştır.

3.3. Ahıska Kalesinin Tahkim ve Téchizi

Osmanlı Devleti sınır bölgelerine yakın kaleleri cumhuriyet dönemine kadar karakol olarak kullanmış, bundan dolayı kalelerin askeri gücüne önem vermiştir. Askeri gücünü

⁵² Nikolay İvanoviç Uşakov, *İstoriya Voennih Deystviy v Aziyatskoy Turtsii, v 1828 i 1829 Godah*, C. I, St. Petersburg 1836, s. 347-348.

⁵³ İpek Yolu ticaret güzergahında Erzurum'un konumuna dair geniş bilgi için bk. Bilgehan Pamuk, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXII/2, Aralık 2007, s. 125-143.

kontrol altında tutabilmek, sınırlarını koruyabilmek için yeni kaleler inşa etmiş ya da mevcut kalelerin bakım ve onarımına önem göstermiştir. Ahıska Kalesi gibi jeopolitik öneme sahip kalelere muhafız veya paşa tayin ederken savaşlarda görev almış tecrübeli ve güçlü olan askerleri seçmiştir. Kalelerin coğrafi şartlardan ya da savaşlar nedeniyle zarar gören bölümlerini hemen tamir etmiş, hatta bu tamiratların sağlam yapılmasına özen göstermiştir. Kalelere cephane ya da mühimmatı düzenli olarak göndermiş eksiklerini hemen tamamlamıştır. Kalelerde her daim mühimmat ve asker bulunmaktadır. Kalede görevli zabıtlar ve dizdarlar tarafından ziyan edilmesin diye kaleye gönderilen mühimmat, zahire, sair iâşe kayıt altına almıştır. Sair iâşe, zahire ve cephane savaş anında yetecek miktarda hazır bulunmaktadır. Askerlerin yoklanması işi için ayrıca memur tayin etmişlerdir. Garnizonda savaş anında yeteri miktarda kapıkulu ve yerli kulu askerlerinin hazırda bulunmasına özen göstermişlerdir.

Ahıska Kalesinin tamiri ve bazı yerlerinin yenilenmesi için gerekli olan incelemeyi ve keşfi yapmak üzere mühendis Ahmed Murat Halife ile bilirkişi mühendis ve mimarlardan Seyyid Abdulkadir Halife görevlendirilmiştir. İlgili isimlerin verdiği rapor ışığında, iç ve dış kalenin tamiri ve yenilenmesi ön görülmüş, olası bir savaş durumunda kalenin muhafazası ve müdafaası için kale çevresine tabyalar inşası meselesi gündeme getirilmişti. Bu rapora⁵⁴ göre:

- İç Kale'nin çevresindeki yüzü şehre ve nehire bakan tabyaların top siperlerinin yok olması nedeniyle 1.198.080 akçeye 17 adet yeni tabya yapımına,
- Zikredilen tabyaların bitişğinde yer alan siper duvarının çökmesi nedeniyle 840.960 akçeye 73 adet siper duvarı yapımına,
- Kalenin iç ve dışında bulunan nöbet yürüyüş yolu bırakılarak 73 adet hisarın 6.570 akçeye yer yer tamirine, cephane mahalının üzerine çıkmak için merdivenlerin tamirine,

⁵⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), C.AS., 882-37890-1. Söz konusu keşif defterine mesele şu şekilde kaydedilmiştir:*

Serhadd-i mansûre olan medîne-i Ahışa Kal'ası'nın ta'mîri ve bazı mahallerinin tecdîdi husûsunu keşf ve resim için cânib-i Devlet-i Aliyye ve Saltanat-ı Seniyye'den me'mûren irsâl olunan Mühendis Ahmed Murat Halife ve hâssa mi'mârlarından Seyyid Abdülkadir Halife kal'a-i mezkûreye vürûdlarında vâlî-i memleket devletlü paşa-yı müşâr-un-ileyh hazretlerinin inzimâm-ı re'y-i devlet ve cümle vücûh ve ahâlî-i vilâyet ve mühendis ve mi'mâr-ı mûmâ-ileyhimânın ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'-i şerîf ile kal'a-i mezkûrun derûn ve birûnunda iktizâ eden mahallerinin ta'mîri ve tecdîdi ve hîn-i muhârebeye medîne-i mezbûr ve kal'a-i mezkûreyi muhâfazaya medar için kenâr-ı memleketde müceddeden binâ ve inşâ olunacak tabyaların dahi yegân yegân keşf ve resimî zikr u beyân olunur.

- İç Kale'nin içinde harap olan taşın yarı kısmının yenilenmesine,
- Askerlerin su ihtiyacını karşılamak için İç Kale'nin bitişiğinde bulunan su kaynağının içinin salgın hastalıklara karşı kalaylanarak yenilenmesine ve Kale'den tatlı su kaynağına varıncaya kadar uzanan yol yapımına,
- Fazla malzemelerin yerleştirilmesi için üç tarafı taş duvarlı raf yapımına,
- İç Kale'nin dışında bulunan yarı kısmı hasar görmüş olan kaldırım taşının hasarlı kısmının yenilenmesine,
- Yüzü su kaynağına dönük siper duvarı üzerindeki hisarların yenilenmesine,
- Kulenin bitişiğinde bulunan siper duvarının bir kısmı çöküp, yıkıldığından yeniden inşaasına,
- Su kuyusunun iki tarafına siper duvarı yapımına,
- Demirden Semerkand modeli kapılı, 2 adet su kuyusu yapımına,
- Zikredilen hisariçelerin siper duvarının yenilenmesine
- “Paşa Tabyası”nda bulunan hisariçelerin yıkılan 6 adet top siperlerinin yapımına,
- “Telli Tabya”sına dört tarafı taş kaplı, 4 adet top siperi yapımına
- “Telli Tabya”ya çıkmak için toprak dolgulu taş kaldırımlı, yol yapımına,
- Kalenin meydan kapısının sağ ve sol tarafında bulunan tabyaların ve Sünbül Tabyası ile Ahmediye Tabyası'nın ve kale kapısının sağında ve solunda bulunan Ağa Tabyası'nın ve Telli Tabyası'nın ahşap döşemeleri tamamen yok olduğundan yerine 10 adet yeni bir döşeme yapımına,
- Bu tabyalara 33 adet top siperlerinin yapımına,
- Üç sıra çam ağacından kuşaklı kapı inşaasına,
- Sağ Ağası Tabyası'na çıkmak için taş kaemeli merdiven yapımına,
- Paşa Kapısı'nda bulunan tabya duvarının yok olması nedeniyle yeni duvar yapımına,
- Diğer su kuyusunun sol tarafına beden duvarı üzerine siper duvarı yapımına,
- Su kuyusunun sol tarafına dört tarafı taş duvarlı sağlam bir kapı ile mühimmat ambarı inşaasına,
- Üç tarafı taş duvarlı sütun ile çevrili top kundakların muhafazası için çam ağacından sergen (raf) yapımına,
- Toplar tahtına 31 adet döşeme yapımına,
- İhtiyaç halinde su tedarik etmek için kullanılan yolun temizlenmesine,

- Zikredilen yoldan çok yavaş inilmesini muhafaza için yapılmış kule biçimli duvarların bazı yerlerinin yenilenmesine ve tamirine,

karar verilmiş ve tamirat için toplam 6.982.640 akçeye (58.188,5 gurus 20 akçe) ihtiyaç duyulduğu hesaplanmıştır.

Adı geçen kale komutanının resmi yazışmalarında, siper ve tabyaların keşif ve ölçüm defterinde kayıt altına alınmış olan şehir içinde yenilenecek tabya ve siper duvarları ile ilgili rapora göre:

- Şehir içinde büyük ve ses geçirmez tabya duvarları yapımına,
- Zikredilen tabya duvarları üstüne etrafı kerpiç içi toprak dolgulu 39 adet top siperleri yapımına,
- Zikredilen tabyaların içlerindeki toprakların altına 33 adet döşeme yapımına,
- Eski kale altına tüfek ve askeri malzeme için siper duvarı yapımına,
- Zikredilen siper duvarı üstüne içi rıhtımlı, çıkışı bulunan 785 adet hisariçelerin (küçük hisarlar) yapımına,
- Zikredilen siper duvarının içine askeri malzeme için yer yapılmasına ve askerin nöbet tuttuğu yere gidebilmesi için yürüyüş yolu yapımına,
- İki tarafı üçer sıra çam ağacından sütunlu ve çam ağacı kaplı 4 adet kapı yapılmasına,
- İhtiyaç duyulan yerlere hendek yapılmasına,

ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve inşa edilecek tabyaların ve siper duvarlarının bulunduğu yerdeki yıkılacak binaların tamamının bedelinin toplam: 48.410.420 akçe olduğu hesaplanmıştır.

Kaleyle bağlantılı olarak kale komutanının şehir dışında yenilenerek bina olunacak tabya ve siper duvarlarının keşfiyle ilgili hazırladığı rapora göre:

- Şehrin etrafına gerekli yerlere yüksek, 4 adet büyük ve 2 adet ses geçirmeyen tabyaların yapılmasına,
- Zikredilen tabyaların yüksekliğinde etrafı kerpiç duvarlı, içi toprak dolgulu 41 adet top siperlerinin yapılmasına,
- Zikredilen tabyaların içine 25 adet döşeme yapılmasına,
- Eski Kalenin altına siper duvarı yapılmasına,
- Zikredilen siper duvarı içine silahçılar için nöbet yeri, yürüyüş yolu duvarı yapılmasına,

- İki tarafı üçer sıra büyük, çam ağacından sütünlü çam ağacı kaplı 5 adet kapı yapılmasına,
- Zikredilen tabyaların ve siper duvarlarının dış kısmına, tabya içlerine ve nöbet yerlerine gidiş yoluna toprak taşınmasına,
- Zikredilen hendek üstüne 5 adet korkuluklu köprü yapılmasına,
- İnşâ edilecek tabyalara etrafı taş duvarlı, üstü kirişli, toprak dolgulu birer adet kapı ile 3 adet cephane yapılmasına,
- Siper ve tabyalar ile Ahıska Kalesi'nin tamiri için masraflar 35.182.560 akçe,
- Kale komutanın şehrinin içinde ve diğer inşa edilecek siper ve tabyaların masrafları:

153420	Siperlerin masrafı
250000	Yıkılacak hanelerin masrafı

 olmak üzere toplam 403420 guruşluk tamir masrafı ön görülmüştür.

Tamirat ve tadilat bilgisine rastlanan başka bir arşiv belgesine göre Ahıska Kalesi'nin arkasındaki Ardahan Kalesi'ndeki tabyaların inşasının başlanması ve arkasına bir ahır yapılması Kale Kumandanı Ali Paşa tarafından istenmiştir.⁵⁵

Mühendis Ahmed Murat Halife'nin raporuna göre Gürcistan havalasındaki Ahıska kalesinin dört tarafına hendek inşası kalenin bulunduğu konum nedeniyle çok uygun bulunmamıştır. Ahıska kalesinin dört tarafı dağ ve tepelerle çevrilidir, toprağı da kum oldu için olası bir

⁵⁵ BOA, C. AS., 882-37890-2. Merkezî idare gözünde Ahıska'nın "muhtâc-ı inayet olduğu" ve gereğinin yapılmasına daima itina gösterildiğine dair ifadelerin de yer aldığı defterin başında şu satırlar bulunmaktadır:

Devletlü sa'âdetlü âtîfetlü mürüvvetlü re'fetlü me'âlî-himem mekârim-şiyem sultânın hazretleri

Ahışa'nın verâsında olan Ardahan Kal'ası'na kâ'ide-i hendese üzere tabyalar inşâsı ve verâsına yürüyüşden muhâfaza zımnında âhûr ihdâsı husûsunda irâde-i kâtî'a-i cenab-ı kişver-sitânî ta'alluk buyurularak mühendis ve mi'mâr halifeleri ta'yîn buyurulmuş olduğuna mebnî bâ-emr-i âlî vürûdlarında cenâb-ı hâlisânemizden ve vilâyet tarafından ma'îyyetlerine âdemler terfîk ile kal'a-i merkûmeye irsâl olunup fenn-i hendese üzere etrâf ve eknâfını mukâyese ve tehendis ve tevsîm edip kal'asının resmi ve müceddeden ihdâs olunacak âhûrun eşkâl ve hey'âtı ve sâir (...) mikyâsı diğer bir kıt'a defterde derc ve tersîm ve iktizâ edecek husûsâtı şerh ve ayân kılınarak takdîm olunmağın iktizâsı defter-i mezkûrdan muhât-ı ilm-i saltanat-ı seniyye buyurulacağı ve kâ'ide-i hendese üzere keşf ve mukâyese etdikleri derkâr ise de zemîninin iktizâsı tabyanın inşâsı muktezî olmayıp âhûr ihdâsıyla kal'a-i merkûmenin bazı harâba müşrif olan mahalleri ta'mîr ve termîme muhtâc olduğunu inhâ ve takrîr etmeleriyle cümlesi defter-i mezkûrdan müstebân buyurulacağı ve bu serhaddât-ı hakanî muhtâc-ı lütf ve şefkat-ı cenâb-ı memâlik-penâhî idüğü bî-irtiyâb olmakdan nâşî cânib-i şer'den dahi takdîm-i atebe-i seniyye kılınan i'lâmdan muhât-ı ilm-i devletleri buyurulur lâkin bu makûle leb-i a'dâ-yı dîn-i mübîninde kâin serhaddâtın levâzımât ve muktezayâtını tesviye ve tanzîmî lâ-büd olup husûsan Ahışa'nın ne gûne muhtâc-ı inayet olduğu vâreste-i kayd-i tafsîl ü beyân iken ta'yîn buyurulan binâ emîni henüz vâsıl-ı serhad olmayıp ve binânın vakti dahi mürûr etmek üzere olduğundan kerem edip bir gün mukaddem gelip muktezâ-yı me'mûriyetine iştigâl ile irâde-i kâtî'a-i hüsrevâninin ifâsına ikdâm ü dikkat-i tâm etmesi husûsuna lâzım gelen himmet-i mehâsin-nehmet-i âlilerin masrûf ve mebzûl buyurmaları temennâsı zerî'a-i istihkâm-ı mebnî-i ihlâsımla terkîm-i kâime-i hulûsa bâdî olmuşdur bi-mennihî te'âlâ lede eşrefî'l-vusûl resîde-i iz'ân-ı devletleri buyuruldukda ol vechile dirîğ-i himmet ü inayet buyurmaları mütemennâdır sultânım.

selde hendekleri hemen toprakla dolacaktır. Bu da kalenin savunmasını oldukça güçleştirecektir. Bu durumda kale bir düşman saldırısına uğrarsa en az 20 bin askere ihtiyaç duyulacaktır. Hendekler yerine tabyalar ve hisarlar yapılması daha yerinde olacaktır. O zaman kalenin savunması için 3-4 bin asker yeterli olacaktır. Dış kalede yaşayan ahalinin iç kaleye sığınmaları için 600 kadar haneye ihtiyaç vardır.⁵⁶

17 Zilhicce 1235'te Ahıska ve Ardahan Kaleleri'nin tamiri için Çıldır Valisi Ali Paşa'ya gereken meblağın hazineinden ödenmesi emredilmiştir. 3 Zilkade 1236'da Ahıska ve Ardahan Kalelerinin tamirinin yapılması için Çıldır Valisi Vezir Ali Paşa'ya 30.000 gurus

⁵⁶ BOA, C. AS., 882-37890-3. Ahıska kalesi etrafına yapılacak şaranpolar ve bunların kalenin tahkimi açısından önemine dair ifadeler, 1233 tarihli ilgili defterin başında kaydedilmiştir:

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki

Gürcistan havâlisinde kâin kılâ'-i hakaniyyenin istihkâmı ehem olarak Ahışa'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo nasbı husûsuna irâde-i kâtî'a-i cenâb-ı cihândârî ta'alluk buyurulmuş ve fenn-i hendese üzere keşf ve mu'âyene olunması bâbında vâlî-i vilâyetimiz devletlü Ali Paşa -yessera'llâhu te'âlâ bi'l-hayr ve mâ yeşâ- hazretlerine ve bu abd-i dâ'îlerine ve sâir serhad-nişînân kullarına hitâben şeref-rîz-i sahîfe-i sudûr buyurulan bir kıt'a emr-i âlî ile ta'yîn kılınan Mühendis Ahmed Murad Halife ve hâssa mi'mâr hulefâsından Seyyid Abdülkadir Halife mahmiye-i mezbûreye vürûdlarında ber-tıbk-ı emr-i âlî Ahışa'nın şaranpo nasb olunacak mahallerini vezîr-i müşârun-ileyh hazretleri ve bu abd-ı dâ'îleri ve sâir vilâyetin vücûh ve suhan-verleri bi'l-ma'îyye gezip mükâşefe ve fenn-i hendese üzere mukâyese olunup iktizâsı diğer bir kıt'a defterde terkîmen îzâh ve beyân kılınmağla ancak Ahışa'nın cevânib-i erba'ası cibâl ve tilâlden ibâret ve toprağı dahi kum olduğundan şaranpo nasb olunup hendek yapılmak lâzım gelse kesret-i berf ü bârân olunca sel ile kum gelip bir def'ada hendeğini doldurup bu tarîk ile beher bârânda derûn-ı hendek tahliyeye muhtâc olacağı ve şaranpo[ya] nasb olunacak ahtâb müddet-i kalîlede kesret-i berf ü bârân ile çürüyüp ifnâ olacağı mülâbesesi beher sene ta'mîrî lâ-büd olup ta'mîr olunmadığı sûrette bir iki senenin zarfında dûçâr-ı hebâ-i mensûr olması emr-i mukarrer idiğinden sarf-ı nazar mezkûr şaranpo nasb olunup ma'âzallâhi te'âlâ bir taraftan düşman-ı dînin zuhûru iktizâ eylese şaranpoyı muhâfaza ile düşman-ı dîne mukâbele ber-vech-i yakîn yirmi bin ceng-âver âdeme muhtâcdır ki bir tarafından düşman-ı dîn zafer-yâb olamaya ve mâ'adâ zâlik Ahışa'nın nefsi kal'ası vüs'atsız olduğundan hîn-i muhâsarada ehl ü iyâlleri derûn-ı kal'aya sığmayıp yine hâricde kalıp fikr ve endîşe-i iyâl ceng-âverân-ı serhadde ıztırâb-ı derûn olarak bâdî-i perişâniyetlerine bâ'is olacağı emr-i âşikâr olduğu zâhir ve mezkûr şaranpoy nasb olunacak mahallerin bazı yerlerinde seng-i müstakar olduğundan bir vechile ahtâb nasb olunmaya imkân olmayarak mücerred taş duvara muhtâc olacağı bâhirdir lâkin irâde-i âlî ta'alluk buyurulmuş olduğuna mebnî etrâf ile mu'âyesesi lâzım gelmiş olduğundan bir sûret dahi keşf olundu ki Ahışa'nın hâric-i kal'asında kâin büyütnân nısfı mikdârı bîrûn-ı sûrda kalmak üzere kârgîr binâ olarak bir kat hisar inşâ ve bazı muktezî olan yerlerinde tabyalar binâ olursa ekser yerleri dere olduğundan hendek muhtâc olmayacağı ve serhadd-i mansûre bu vechile metânet bulacağı mülâhaza olduğundan başka lede'l-hâce hâric-i sûrda kalan hânelerin ehl ü iyâli derûnuna nakl ve tahassun etmeye medâr olarak düşman-ı dînin zuhûrunda ol mikdâr asker olmadığı sûrette üç dört bin âdem ile muhâfaza ve mukâtelesi câ-yi imkânda idüğü ve bu sûrun inşâsı mezkûr şaranponun inşâsının nısf yeri kadar olduğu nümüvdâr ise de bu makûle hisarın inşâsına irâde-i emr-i âlî üzere mübâşeret olunmak lâzım gelse ber-vech-i tahmîn-i sıhhat altı yüz mikdârı hâne hedm ve tahrîb olunca tasmîn olunmuşdur. Ancak etrâf ve eknâfî ve mahzûrât ve muktezayâtıyla keşf ve mu'âyene olunması iktizâ-yı maslahatdan olmağla bu iki cihetle keşf olunup muktezâsı bir kıt'a defterde terkîm ve takdîm olunmağın kangisine irâde-i kâtî'a-i mülûkâne ta'alluk buyurulur ise ol vechile vezîr-i müşârun-ileyh hazretleri cânibinden ve cânib-i ser-had-nişînân kullarından bezl-i nakdîne-i gayret ü dikkat kılınacağı ve Ahışa'nın nefsi kal'ası keşf olunup ekseri mahalleri fenâ-pezir olup ma'âzallâhi te'âlâ a'dâ-yı dîn-i mübîn zuhûrunda müdâfa'a için bir def'ada harâb olunacağı ve vakt-i müzâyakada dûçâr-ı düşvâr ve su'ûbet olması bilâ-rayb idüğü ve bâ-husûs cebehânesi bir mertebe harâb olmuşdur ki beher bârânda derûnunda mahfûz edevât ve mühimmât gün be-gün izâ'a olmak üzere olup ta'mîrî ve termîmî derece-i vücûbda olduğundan bu def'a iktizâsı bâ-defter iş'âr ve takdîm kılınmış olduğu vukû'u üzere pâye-i serîr-i a'lâya i'lâm olundu. Bâkî'l-emr li-hazreti men lehül-emr ve'l-ihsânındır.

verilerek tamir işine başlanmıştır.⁵⁷ 28 Rabiulahir 1236'da Ahıska ve Ardahan kalelerinin inşası ve top kundaklarının yapılması için gereken para tahsis edilmiştir.⁵⁸

15 Rabiulevvel 1243'te Osmanlı'nın Doğu sınırlarından Ahıska Kalesi için ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlası için ve top kundaklar ile diğer binalara bakan mimarlar ocağı baş memurlarından es-Seyyid İbrahim Raşid Halife ve mühendis ocağı mühendislerinden Mehmed Niyazi Halife ve devlet ileri gelenlerden Hakkı Paşa Hazretlerinin erkek kardeşi memur Hasan Beyefendi ile Ahıska topçubaşı hizmetlileri ve belde halkının bilir kişilerinin bilgileriyle tek tek keşfedilip, istişare edilip düzeltilerek kefiş defterleri hazırlanmıştır.⁵⁹

Bu keşif defterlerinde keşfedilen İnşa Tamiri ve İç Kale'nin Yenilenmesi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

- Doğu sınırındaki Ahıska Kalesi'nin duvarlarının tamiri için gerekli ücret listesine göre 518.400 akçe öngörülmüştür.
- Ahıska Kalesi duvarlarında bulunan siperlerin bazı kısımlarının tamiri ve yenilenmesi için 64.800 akçe öngörülmüştür.
- Zikredilen siper duvarı yüksekliğine yarım derece olan peçelerin tamiri ve sağlamlaştırılmasına,

⁵⁷ BOA, C. AS., 882-37890-5-1. Kalenin tamiri söz konusu olunca gönderilen memurun muayyen grupla kaleyi teftişi sonunda kaleye dair yazdıkları binanın ne kadar vahim durumda olduğunu gösteriyor; geliyorum denen felaket gelmeden tedbir almak icap ettiği anlatılıyordu:

“Devletlü sa‘âdetlü atûfetlü mürüvvetlü re’fetlü mekârim-kârım sultânım hazretleri

Muktezâ-yı me’mûriyet-i sâdikânem üzere serhadd-i mansûrenin kâffe-i mahzûrât ve levâzımâtın arz u ifâde olunmak elzem ve evceb olmağın Ahışha'nın nefsi kal'asını keşf edip ekseri mahalleri fenâ-pezîr olup e'âzena'llâhu te'âlâ düşman-ı dîn-i mübîn zuhûru lâzım gelince müdâfaa için endâhte olunacak toplara tâb-âver olamayıp bir def'ada harâb olacağı ve vakt-i müzâyakada dūcâr-ı düşvârî ve su'ûbet olması bî-irtiyâb olduğu bâ-husûs cebehânesi bir mertebe harâb ve ifnâ olmuşdur ki beher bârânda derûnunda mahfûz edevât ve mühimmât gün be-gün telef ve izâ'a olmak üzere olup ta'mîr ve termîmi derece-i vücûbda olduğundan bu def'a keşf olunarak iktizâsı defter-i merkûma tahrîr ve iş'âr olunmağın ma'lûm-i devletleri buyuruldukda ol bâbda irâde Saltanat-ı Seniyye'nin idüğü.”

⁵⁸ BOA, C. AS., 882-37890-8

⁵⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d., 16338. İlgili defterdeki ifadeler şöyledir:

Serhaddât-ı hâkâniyyeden Ahışha Kal'asıçün ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlasıçün ve top kundaklar ve sâir ebniyelere bâ-fermân-ı âlî me'mûr mi'mâr-ı hâssa hulefâsından es-Seyyid İbrahim Raşid Halife ve Hendese-i Hümâyûn hulefâsından Mehmed Niyazi Halife ve devletlü Hakkı Paşa efendi hazretlerinin taraf-ı devletlerinden birâderleri Hasan Beyefendi me'mûr ve Ahışha topçubâşısı kulları ve erbâb-ı vukûf ahâlî-i belde ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'le bi'l-mu'âyene yegân yegân keşif ve birer kıt'a resm-i musattahları ve keşif defterleridir ki ber-vech-i âtî zikr u beyân olunur.

- Zikredilen İç Kale'de bulunan iki tane tabyanın zamanla aşınmalara uğrayıp yok olmasıyla kalan dört tarafı taş duvarın içini hakiki harç ile doldurup, rıhtımlı, üstü kabak düzeltmeli taştan yapılan top siperlerinin inşasına,
- Bahsedilen taş ya da tuğla siperlerinin önündeki top altına 2 parmak boyunda rıhtımlı kaldırım gibi top döşenmesi inşasına,
- Zikredilen İç Kale'deki eski cephanelerin üzerini örten katın kaldırılarak yerine hakiki harç kullanarak çam ağacından yapılmış, araları destekli ağaçtan köprülerle cephanes duvarlarının inşasına,
- Zikredilen cephanes üzerinin hakiki kum-kireç ile karıştırılmış modern taş tuğla ile inşasına,
- Bahsedilen cephanenin eskimiş ahşap odalarının üzerindeki harabe çatının yerine çam ağacından sütunlu, ses geçirmeyen tabanlı, kontak kirişli, üzerine ağaçlı toprak ile doldurulmuş mühimmat anbar çatısının inşasına,
- Zikredilen cephanes kapısının çok eskimesiyle yerine iki yerinden çam ağacı ile destekli demir kapılı, tam teşekküllü cephanes kapısının inşasına,
- Zikredilen İç Kale'de bulunan lezzetli su sarnıcı üzerindeki toloz kaldırılarak yerine modern tuğladan, hakiki kum ve kireç ile karıştırılmış toloz inşasına,
- Zikredilen İç Kale'nin eski kapısı kaldırılarak iki yerinden işkembe kaplı karaağaç tahtasından yapılmış, tam teşekküllü Semerkand tipi kubbeli ve estetik güzel bir kapı yapılmasına,

Keşfedilen İnşa Tamiri ve Dış Kale'nin Yenilenmesi:

- Ebdan Tabyası olarak adı geçen tabyanın üzerine kum ve kireci birleştirip siyah taştan yeni bir temel duvarı yapımına,
- Zikredilen temel duvarının dört tarafı adeta taş duvarlı, içini hakiki harç ile kabak düzeltmeli ve rıhtımlı top siperlerinin yapılmasına,
- Zikredilen tabyanın içine hakiki harç ile rıhtımlı üzeri kaldırım gibi top döşemesi yapılmasına,
- Zikredilen Ebdan Tabyası'ndan Kapan Kapısı'na kadar olan kale duvarının iç ve dışının hakiki kum, kire ile çivilenip, derzlerinin yapılmasına,
- Ebdan Tabyası'ndan Kapan Kapısı'na kadar olan askerlerin nöbet tuttuğu yere giden yürüyüş yolunak hakiki harç ile yenilenip yolun uzatılmasına,

- Zikredilen Kale duvarı üzerindeki askerlerin nöbet tuttuğu yerin siper duvarının hakiki harç ile iki tarafının da derzlenip yenilenmesine,
- Zikredilen siper duvarının üzerindeki savunma kulelerinin tamirine ve sağlamlaştırılmasına,
- Zikredilen Kapan Kapısı'nın üzerindeki harap olan top siperlerin yerine iki tarafı derzlenip çivilenerek yapılan kabak düzeltmeli top siperlerinin tamirine,
- Zikredilen Kapan Kapısı ile diğer kapısındaki Sağ Ağası Tabyası'nın eski ahşap döşemesinin kaldırılarak yerine iki yerden gizli destekli, ağaçlı harç ile yeni taş duvar yapımına,
- Zikredilen Tabyaların içindeki top altlıklarının topraklama ile başka yere taşınmasına,
- Zikredilen Tabya içindeki top altlıklarının rıhtımlı kaldırım gibi top döşemesinin yapımına,
- Kapan Kapısı'ndan diğer kale kapısına kadar olan kale duvarının iç ve dış kısımlarının yenilenmesine,
- Zikredilen kale duvarı üzerindeki askerlerin nöbet tuttukları yerin üstünün yenilenmesine,
- Zikredilen kale duvarı üzerindeki seğirdim yeri bırakılarak duvarın iki tarafının yenilenmesine,
- Siper duvarı üzerindeki hisar peçelerinin çatısının tamirine ve sağlamlaştırılmasına,
- Zikredilen diğer kapının iki tarafında bulunan tuğla duvarlarının harap olması sebebiyle yerine taştan yeni duvar yapılmasına,
- Zikredilen Kale kapısı üzerinde tabyaların onarımı ve döşemelerinin tamirine,
- Kale Kapısı'ndan Paşa Kapısı'na kadar uzanan duvarların iç ve dış kısımlarının tamirine ve duvar oyuklarının tamirine,
- Zikredilen kale duvarı üzerindeki seğirdim yerlerinin harçlanarak düzeltilmesine ve tamirine,
- Zikredilen siper duvarı gibi hisar peçelerin yenilenmesine,
- Zikredilen Kale Kapısı'yla Paşa Kapısı ortasında bulunan Yarım Tabya olarak bilinen tabyaların top siperlerinin tamamen harap olması nedeniyle taştan kabak düzeltmeli, rıhtımlı yeni top siperlerinin yapılmasına,

- Telli Kule ile Eski Saray'ın ortasında Su Kapısı önünden nehre kadar toprak ile doldurulmuş yolun boşaltılması ve duvarlarının her iki tarafının tamiri ile dayanıklı olması için üzeri çift topraklanarak ve aydınlık olması, ılık olması için dört taraftan pencereli su yolu yapımına,
- Zikretilen su yolunun iki tarafından eski kalelerin üstündeki ahşap çatının tamamen yok olması nedeniyle duvarlarının dört tarafı derzlenerek silahların koyulduğu göz şeklindeki mazgalların onarımı ile ses geçirmeyen üzeri çember tavanlı ve toprak ile doldurulmuş yolun sağ ve sol tarafındaki kulelerin onarımına,
- Zikredilen Dış beden duvarının Çarağzı Tabyası'ndan Kapan Kapısı'na kadar uzanan kale duvarının iç ve dış kısmının yenilenmesine,
- Zikredilen Kapan Kapısı'ndan Sağ Ağa Tabyası'na kadar uzanan kalenin beden duvarının iç ve dış tarafının tamiri ve oyuklarının onarımına,
- Zikredilen iki tane Kapan Kapıları ve bir tane diğer kapı ve su kuyusu ile bahsi geçen kalenin ortasına sıralanmış duvarın ortasından Paşa Kapısı'na açılan Kapı ve zikredilen altı tane kapının üç tanesinin demirlerinin yarı kısmının tamiri ve Semerkand tipi kapıların yenilenmesi ile üç tanesinin kanatlarının tamamen yok olması nedeniyle yerine üç yerinden deri kuşaklı demir kaplı, dirhem başlı, somun kapı ve Semerkand tipi kapı ile 3 tanesinin ek yapı ilave ederek kapıların yapımına,

Zahire Ambarının İnşasının Keşfi:

- Önceki emirde Paşa Kapısı'na bitişik olan zahire ambarları padişah emri ile tamir edilmişse de kullanılmayıp mühendishaneye eklenerek yok olduğundan yerine taştan ve tuğladan ayakların yapımına,
- Zikredilen taş ve tuğladan yapılan ayakların üzerine ambar sandıklarının yapımına,
- Zikredilen ambarın güneş doğan köşesinin çatısını eşitlemek için taş ve tuğladan ayaklarının yapımına,
- 6 adet taş ve tuğladan yapılmış ayakların üstüne Balvan ağacından yapılmış çember tabanlı, çam ağacı kullanılarak inşa edilmiş tahta döşemesi derzlenmiş yeni bir çatının, damın yapımına,
- Zikredilen ambarın üzerine çıkmak için merdiven yapılmasına,
- Zikredilen ambarın etrafına kirpi saçak yapılmasına,
- Şerif Paşa Kulesi eski bir mühendishane üzerine inşa olunmuşsa da şimdi mühendishaneye tatbik edilerek tamirinin ve yenilenmesinin yapılmasına,

- Şerif Paşa Kulesi'nin eski kapısının kaldırılarak Semerkand tipi yeni kapının yapımına,
- Zikredilen kule kapısının önüne iki tarafı taş duvarlı içi toprak doldurmalı, kaldırımı, atlayarak geçmek için yol yapımına,
- Zikredilen kulenin nehir tarafına siyah taş konularak üç tarafı taş duvarlı, kemerli bir adet göz şeklinde pencere, toprak doldurmalı, kuleye açılan kapı olan cephaneye yapılmasına,
- Zoğart Mahallesi ve Sivri Kilise ve Cirit meydanında nehir üzerinde köprü ile birleştirilmiş rıhtımlı tabya yapılmasına,
- Zikredilen tabyanın temel duvarı üzerine, dört tarafı taş duvarlı, kabak düzeltmeli top siperlerinin yapılmasına,
- Zikredilen tabya içindeki toprak tahtına yeni top döşemelerin yapılmasına,
- Zikredilen tabyanın etrafına savunma için çam ağacı kullanılarak, destekli, sağlam, taş ve tuğladan yapılmış siper duvarlarının inşa edilmesine,
- Zikredilen tabyanın içlerine dört tarafı taş duvarlı, ışık alması için göz şeklinde pencere, ikişer adet mükemmel, Semerkand tipi, demir kaplı kapıları olan cephaneye yapılmasına,
- Zikredilen tabyaya geçmek için iki tarafı taş kazıklı, iki yerinden deri kaplamalı dışı bir okkalık demir kazıklı, Semerkand tipi tabya kapılarının yapılmasına,
- Zikredilen 3 tane tabyanın dört tarafı destekli toprak doldurmalı, çam ağacı kullanılarak yapılmış silahçılara ait palanka (küçük kale) duvarı yapılmasına,
- Zikredilen palanka içlerine mazgal ve toprakların yenilenmesine, top siperi ve siper duvarının onarılmasına,
- Zikredilen palankalara (küçük kale) geçişi sağlamak için iki yerinden kuşaklı ve deri kaplı, semerkand tipi, asma kilitli ahşap palanka kapılarının yapılmasına,

karar verilmiştir. Ayrıca,

- Dış Kalenin Tamiri ve İnşası için Toplam: 12.276.640 akçe
- Zaire Ambarı İnşası için Toplam: 4.665.600 akçe
- Kale Yenilenmesi, Tabya ve Hendek İnşası için Toplam: 6.970.000 akçeye

ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

Sultan II. Mahmud zamanında yeniçeri ocağı yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye birliklerinin kışlama masraflarına ait keşif bilgileri de şu şekildedir:

- Doğu sınırındaki Ahıska Kalesi'nin İç Kale kısmında bulunan yedi binanın değeri karşılığında adı geçen Paşa tarafından ücretleri verilerek yerlerinden kaldırılıp yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye birlikleri için zemine ve zeminden çatıya denk gelecek şekilde ikişer yerinden 15 metrelik çam ağacından hakiki harç ile destekli iki tarafı taş ve tuğla duvarlı, üzeri 15 metrelik çam ağacından çember tabanlı, meşe ağacından kirişli, kıymetli ağaç, çabur ve toprak doldurmalı ve çatının etrafını korumak için taş siperli duvarlarının etrafı üç kat beyaz sıvalı, yüklü ve dolaplı altı tane pencereli, pencereleri boyalı ve birer adet taş ocaklı, çift kanatlı minder tahtalı, ikişer adet marangoz yapımı koltuklu, birer adet kapılı oda ve sofa ve birer adet kapılı tuvalet ve abdesthaneli, renkli boyalı dolaplı, oda kapılarının tümünün kilitleri yazı motifli Kol Ağaları ve Binbaşı Ağasına ait mükemmel 2 adet daire yapılmasına, bunun için toplam 2.700.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu öngörülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordu birliklerinin kışlağının içine ve etrafına yüzbaşı ve askerlere ait iki tarafı taş duvarlı ve iki tarafı bölmeli, çıtı ile denk kerpiç duvar dolgulu üzeri çember, tabanlı, kirişli, toprak dolgulu ve tüm etrafı çember tabanlı, kirişli, toprak dolgulu ve tüm etrafı örtülü, sama tavanlı ve birer adet taş ocaklı ve ikişer adet pencereli, iki kat beyaz sıvalı, toprak dolgulu, dolaplı, iki tarafı minder tahtalı ve marangoz yapımı koltuklu, mükemmel kapılı ve dolaplı ve kapı takımı cam ve renkli boyalı 50 adet koğuşun yapılmasına, bunun için toplam 32.340.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının içindeki asker odalarının yanına iki tarafı taş-tuğla duvarlı üzeri çatılı, içinde birer adet taş ocaklı, yük ve dolaplı, raflı, iki kat beyaz sıvalı, toprak dolgulu, araları dolgu duvarlı ve birer adet marangoz kapılı trampetçilere ait zikredilen kapının sağ ve sol tarafına 6 adet depo yapılmasına, bunun için 1.980.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının içine köşeleri taş duvarlı, toprak dolgulu, üzeri modern tuğla ve hakiki harç ile yapılmış toloz kemerli bir cami ve mektep inşaatı için 5.760.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının diğer köşesinden üzeri toloz kemerli taş ocaklı, ocak başı ateş tesviyeli, duvarları ahşap raflı, bir tarafının duvarı çamaşırhaneye

dönük, çamaşırhane ve gusûlhane inşaaası için 2.970.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının içinde köşeleri dört tarafı taş duvarlı ve bölmeleri dolgulu ve iki kat beyaz sıvalı, aydınlık olup ışık alması için göz şeklinde pencere, üzeri çatılı ve ibrer adet taş basamaklı ve birer adet marangoz yapımı kapılı 16 adet mükemmel tuvaletlerin inşaaası için 2.970.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının iki tarafına iki yerinden deri kuşaklı, demir kaplı, dirhem başlı Semerkand tipli, asma kilitli 2 adet Kışlak Kapısı yapılması için 360.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının içine odaların önüne üzeri tabanlı, çam ağacından kirişli, çamur dolgulu ve toprak doldurmalı, etrafı harç ile korunaklı, destekli, basma tavanlı yol yapılması için 2.602.800 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının içinden nehre kadar iki tarafı taş duvarlı, üzeri kabak düzeltmeli ve toprak dolgulu pisliğin akıp, gitmesi için 2 adet lağım inşaaası için 900.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının içindeki zemine, topraktan çıkan etrafı harç ile kum ve kireç birleştirilerek, içi kalaylı, dışı beyaz sıvalı, pirinç musluklu ve zank taşlı mükemmel leziz su hazinesinin (sarnıç) inşaaası için 2.880.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlağının tamiri ve yenilenmesi için toplam 55.462.800 akçe 462.190 kuruşa ihtiyaç duyulduğu ön görülmüştür.

Zikredilen kaleye gerekli tabya ve palankalar için lazım olan toplam bedel:

- Zikredilen kaleye inşaa edilecek tabyada kullanmak için üç çapında 15 adet top kundağı yapılmasına,

- Adı geçen palankalarda kullanılmak için bir buçuk çapında 3 adet top kundağı yapılmasına,

- Zikredilen kalede gerekli olacak top kundaklarının tamamının çok eskimesi nedeniyle kaldırılıp yerine kara ağaç tahtasından yeni kundakların ve demir levhaların tesviyesiyle beş çapında 10 adet ordu toplarının kundaklarının yapılması ön görülmüştür.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Birlikleri için Hastane İnşası:

- Zikredilen hastanenin dört tarafı zemine ve zeminden çatıya denk gelecek biçimde taş duvarlı üç yerinden çam ağacından destekli, çember tabanlı, mertekli kamış ve çamur dolgulu etrafı savunma amaçlı taş siperli, üzeri örtülü tahta korumalı ve birer adet taş ocaklı, iki tarafı marangoz yapımı dolaplı yine marangoz yapımı koltuklu, koğuşa benzeyen hastane odalarının inşasına,
- Zikredilen hastanenin içinde gerek görülen yerlere, etrafı taş, tuğla duvarlı, üstü çatılı, birer taş ocaklı ve ışık alması için pencere, marangoz tipi kapılı oda yapılmasına,
- Zikredilen hastane içinde etrafı modern taş, tuğla duvarlı, içi kalaylı pisliğin gitmesi giderli çamaşırlık yapılmasına,
- Zikredilen hastanenin 1 adet Semerkand tipli asma kilitli, kapısının yapılması ön görülmüştür.

Devletin emri ve fermanı üzerine Doğu sınırında bulunan Ahıska Kalesi, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve top kundakları için, es-Seyid İbrahim Raşid Halife, Mühendis Ocağı memurlarından Mehmet Niyazi Halife, devlet ileri gelenlerinden Hakkı Paşa Hazretlerinin erkek kardeşi memur Hasan Beyefendi, Ahıska Topçubaşı Vekili Hafız Abdürrezzak, bilir kişiler ve belde halkının görüşleri üzerine tek tek keşif yapılmış, istişare ederek ihtiyaç duyulan tutarlar deftere yazılmıştır. İhtiyaç duyulan tutar ve ihtiyaç duyulan malzemeler en üst makama bildirilmiştir. Devletin doğu sınırındaki binalar için gerekli olan taş, kireç, demir gibi malzemelerin alım-satım defterlerine göre dört saatlik mesafeden yeni taşın modern şehre taşınması, dokuz saatlik mesafeden toz kirecin taşınması, şehrin hemen yanı başından kum taşınması gibi bilgiler kayıt altına alınmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin Ahıska Kalesi'nin tamiratı ve bazı bölümlerinin yeniden inşası için detaylı keşif başlatması, ön görülen parayı finanse etmesi ve tadilat ve tamirat için kalede istihdam edilecek elemanlardan, tamiratta kullanılacak malzemeye kadar sürecin ve işin bütün detaylarını merkezden takip etmesi stratejik ve jeopolitik konumunu dolayısıyla Ahıska Kalesi'nin ne kadar önemsendiğinin açık bir göstergesidir. Osmanlı Devleti tarafından Ahıska Kalesi'nin sadece tamir ve bakım işleri için değil kaleye askerî mimari anlamında da itina gösterildiği, kalenin askerî ve teknolojik açıdan modernleşmesi için yüklü miktarda ödenek tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ancak dönemin şartlarını göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'yla belirli aralıklarla girişilen harpler ve ulaşım

konusunda yaşanan kronik sıkıntılar düşünüldüğünde yapı malzemelerinin kale inşaatına sevkinde ve iş gücü temininde birtakım sorunlar yaşandığını görülmektedir.

Ahıska eyaletinde askerî örgütlenmenin merkez üssünü oluşturan Ahıska Kalesi bu anlamda bölge için hayati bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla kale ve etrafında inşa edilen askerî ve stratejik yapılar olası tehditlere mukavemet edebilecek ve düşmana daha etkin hücum edilebilecek şekilde tasarlanmıştır. Kale dışında inşa edilen tabyaların dairevî formda yapıldığı, bunun sebebinin ateşli silahları yani top ve tüfeği daha etkin kullanmak için olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin ana duvarının etrafına palankaların dizilmesi ve çift duvar kullanılması kalenin düşman topları karşısında dayanaklılığını arttırmak içindir. İç kale ve dış kale içinde yer alan tabyalarda büyük çaplı tadilatlar yapılmıştır. Kale kapıları gösterişli yapılmış, kale kapılarının tokmaklarına varıncaya dek estetik ve ihtişama önem verilmiştir. Kale üstünde karakol şeklinde muhafız kuleleri yapılmış, top kundaklarının sayıları arttırılarak kalenin olası düşman saldırılarına karşı savunması güçlendirilmiştir. Kalenin cephanesine kadar uzanan yolda lağım (tünel) ve sıçan yolları inşa edilmiştir. Lağım (tünel) yollarının üzerleri çatı şeklinde örtülmüştür. Cephane depoları ve zahire depoları inşa edilmiş, herhangi bir olumsuzluk ihtimaline karşı depoların içi boş kalmasın diye sürekli takviye edilmiştir. Olası bir düşman saldırısında savunma amaçlı en yoğun faaliyetlerin istihkâm işlerinde olduğu anlaşılmaktadır. Barut mahzeni ve mühimmat kulelerine önem verilmiştir.

Osmanlı şehrinin temel özelliklerinden birisi iç kalenin sınırlı sayıda da olsa şehir yaşantısına olanak sağlamasıdır. Bu doğrultuda Ahıska Kalesi içinde de kemerli bir cami ve mektep inşa edilmesi, kale içindeki İslam nüfusunun fazla olduğunun ve muhataralı dönemlerde bile eğitim işlerine önem verildiğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İncelenen keşif defteri Ahıska Kalesi'nin tadilatı yanında yeniden inşa edilen bölümlerini ve ayrıca yeri/konumunu da göstermektedir. Bu tarihlerde bu bölgede yapılan savaşlarda Ahıska Kalesi'nin savunmada nasıl önemli bir rol oynadığı sonucuna da varılabilmektedir. Kale içinde mutfak, çamaşırhane, gusülhane, hastane, doktor odalarının inşası ve bunlar için hatırı sayılır bir bütçe ayrılması kalede görevli askerlere verilen değerin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kalede görevli askerler ve paşalar için yapılan odalar ve tamiratlar adres gösterecek biçimde anlatılmıştır.

İçme ve kullanma suyunun da özellikle bu gibi etrafı çevrili yapıların iskânı açısından son derece önemli olduğu ortadadır. Bu kapsamda kaledeki su ihtiyacının sağlıklı bir şekilde

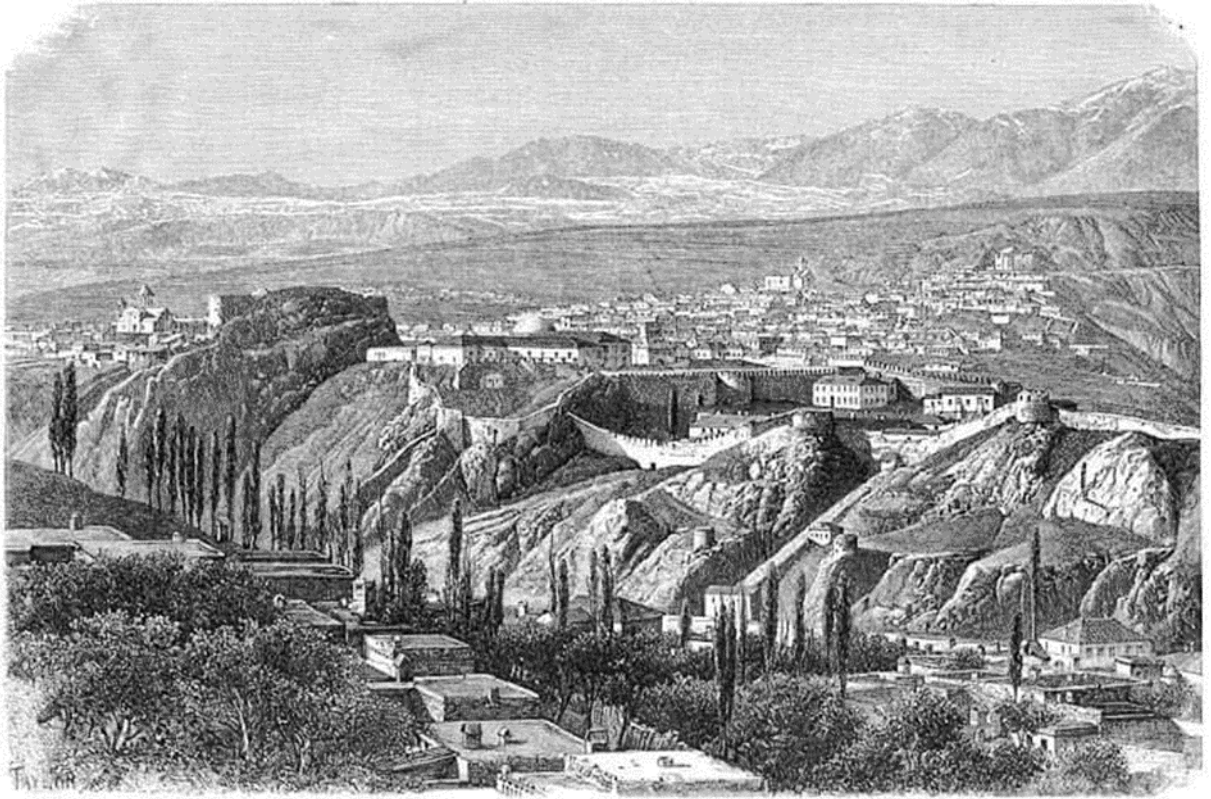
temin edilebilmesi için su deposu inşa edilmiştir. Osmanlı-Rus savaşlarında Rus tehdidinin Osmanlı sınırlarına kadar dayanması ihtimaline karşı Ahıska Kalesi hem askerî hem fizikî olarak modernize edilmiştir. Mukavemetli bir savunma hattı oluşturulabilmesi için asker sayısı artırılmış, kaleye yoğun bir sevkiyat yapılmıştır. Yukarıda incelediğimiz keşif defterleri Ahıska Kalesi'nin fizikî durumu, tabya ve savunma alanları, askerlerin düzeni ve siper şekilleri, kale içinde inşa edilmiş diğer bölümler hakkında oldukça net bilgiler vermektedir. Kapıların isimleri ve hangi kapının nereye ait olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. Ayrıca kale kapılarında ve kalede kullanılan sair ahşap malzemede daha uzun ömürlü olması için çam ağacı kullanıldığı da not edilebilir.

3.4. Ahıska Kalesinin Jeopolitik ve Stratejik Önemi

Coğrafi konumu itibarıyla Rusya, kuzeyi buzlarla kaplı, batısı Avrupalı rakipleriyle çevrili, güneyiye Osmanlı Devleti ve İran İmparatorluğu ile çevrelenmiş, adeta üç tarafı kuşatılmış bir imparatorluk mevkiindeydi. 18. yüzyıldan beri sıcak denizlere inmek, hatta İstanbul'u alıp Ortodoks kilisesini hâkimiyetinde Bizans'ı diriltmek istiyordu.

Kuzeyindeki denizlerin buzlarla kaplı olması ve Karadeniz'in Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunması dolayısıyla Rusya'nın deniz ticaretine ve askerî hedeflerine uygun limanı bulunmamaktaydı. Rus Çarı I. Petro tahta geçtikten sonra deniz ticaretinin önemini fark etmiş, bunu geliştirmek için büyük limanlara ihtiyaç olduğunu, sıcak denizlere inilmesi gerektiğini söylemişti. Büyük Petro bir devletin gelişmesi, dünya hâkimiyetine soyunabilmesi için deniz ticaretinin gelişmesi gerektiğini savunuyordu. Rusya, bu emellerini gerçekleştirebilmesi, sıcak denizlere inebilmesi için Karadeniz'e ve boğazlara hâkim olan Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırması ve Osmanlıların sahip olduğu bölgeleri ele geçirmesi gerektiğini düşünüyordu.

Resim 15: Ahıska Kalesi'nin Konumu

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Büyük Petro'dan sonra tahta çıkanlar da aynı politikayı benimsemişler, yüzyıllar boyunca Osmanlı'yı yıkarak Karadeniz ve boğazlar üzerinden sıcak denizlere inme politikasını en büyük idealleri olarak sürdürmüşlerdir. Zaten 16. yüzyıldan itibaren ülkelerin refah ve zenginliği için uluslararası ticaretin hayati önem taşıdığı kabul edilen bir gerçeklikti. Bu kapsamda da ülkelerin uluslararası ticaret için en elverişli yollardan biri sayılan denizlere ve geçişlere sahip olması gerektiği kabul ediliyordu. Bu gerçeği Rusya adına kabul eden ve benimseyen ilk hükümdar, Rus Çarı Büyük Petro oldu. Rusya'nın kuzeyinde yer alan Kamçatka Denizi ve Kuzey Buz Denizi, deniz ticareti için uygun olmadığından imparatorluğun sınırlarını Baltık Denizi ile Karadeniz'e kadar genişletmişti. I. Petro'dan sonra gelen Rus İmparatorları da bu emele ve hedef doğrultusunda stratejik plan geliştirmeye çalışmışlardı.⁶⁰

Rusya barış zamanlarında İstanbul ve Çanakkale boğazlarından ticari gemilerini geçirse de Rus gemileri boğazlarda teftişe ve muayeneye tâbi tutuluyorlardı. Ticarî

⁶⁰ Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII/46, 2009, s. 93.

gemilerini istedikleri şekilde geçiremedikleri gibi aşağıda, Akdeniz’de de herhangi bir siyasi hâkimiyet kurmaları söz konusu olamıyordu. Rusya’nın Akdeniz’e ulaşabilmesinin tek yolu ülkenin kuzeybatısındaki Baltık Denizi’ni kullanmaktı. Burası da Karadeniz’e kıyasla şüphesiz dezavantajlı konumdaydı. Dolayısıyla Rusya’nın Akdeniz’de etkin rol oynayabilmesi için mecburen Karadeniz’i kullanmak ve her halükârda Osmanlılarla karşı karşıya gelmek gibi bir kaderi vardı.

Savaş zamanlarında İstanbul ve Çanakkale boğazlarından Rus gemilerinin geçişine izin verilmiyordu; bu da sık tekrerrür eden savaşlar sebebiyle Rus deniz ticaretini sekteye uğratıyordu. Bu sorunu halledebilmek için Osmanlı İmparatorluğu’yla mücadele etmek zorundaydı. Osmanlı-Rus savaşları, Rusya’nın Güney Kafkasya’ya doğru ilerlemek, oradan da deniz yollarına hâkim olabilmek emellerine hizmet etmeyi amaçlıyordu. Rusya’nın Slav asıllı milletleri birleştirmek için Avrupa’da ilerlemesinin temelinde de ticarî ve siyasî hâkimiyet adına sıcak denizlere inmek arzusu yatıyordu.

Rusya güttüğü genişleme politikası sonucunda topraklarını genişlettikçe mahsulatı da artıyordu, dolayısıyla bunları ihraç edebilecek büyük limanlara sahip olması gerekiyordu. Aksi halde bir refah yaratması mümkün olamayacaktı. Bu durumda her mevsim kesintisiz ticaret yapabileceği limanlara kavuşması ve boğazları ele geçirip Akdeniz’e inmesi şarttı.

Rusya’nın sıcak denizlere inmek istemesinin temelinde ticaret yatsa da yukarıda da belirttiğimiz gibi bu hedefin siyasî bir cephesi de vardı. Osmanlı-Rus savaşları dışında, özellikle İran ve Mısır’la girdiği mücadeleler dolayısıyla zayıflayan Osmanlı Devleti’nin elinde bulunan İstanbul’a da sahip olmak, böylece İstanbul ve Çanakkale boğazlarını da ele geçirmek istiyordu. Her ne kadar sıkıntı içinde olsa da Osmanlı donanmasının mukavemet edeceğini ve deniz yolu boyunca Osmanlı sahil savunmasından direnç göreceğini düşünüyordu. Fakat şayet güneyde Kafkaslar üzerinden Anadolu’ya iner ve ilerleyişine oradan devam ederse Osmanlı müstahkem mevkiilerini daha kolay ele geçirebileceğini, Anadolu’nun kuzey kıyısı boyunca dirençle karşılaşmadan daha rahat ilerleyebileceğini öngörüyordu.

Nihai hedef olarak İstanbul’a ulaşmak ve böylece iki denize hâkim olmak Rusya için temel motivasyondur. Nitekim İstanbul pek çok özelliği nedeniyle yabancı devletler tarafından her zaman hedef olmuştur. İstanbul, Osmanlı Devleti’nin başkenti olması dışında İslam dünyasının siyasî ve dinî merkezi konumundaydı. Padişah ve devlet adamları zaman zaman Edirne’yi üs edinseler de 19. yüzyılla birlikte İstanbul artık nihai merkez

konumundaydı. Hem idarî hem siyasî hem de askerî üs her anlamda İstanbul'du. Sahip olduğu liman sayesinde İstanbul aynı zamanda önemli bir ticaret merkeziydi. Kısacası her şey İstanbul'dan idare edildiği için İstanbul'u ele geçiren şüphesiz Osmanlı Devleti'ni de ele geçirmiş olurdu.

İstanbul'a Doğu tarafından karadan giden yol da Ahıska'dan geçiyordu; yüzyıllarca Türk egemenliğinde kalan Ahıska bölgesi 1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı sonunda Ruslara savaş tazminatı olarak verildi. Böylece Ruslar için İstanbul'a giden yol açılmış oldu. Bu gerçek halk edebiyatına yansımış, ağıtlara bile konu olmuştu: "Ahıska gül idi gitti / Bir ehl-i dil idi gitti / Söyleyin Sultan Mahmud'a / İstanbul kilidi gitti"...

9 Ağustos 1578'de Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Ahıska Kalesi 1828 yılı Rus saldırılarıyla düşene kadar Çıldır Eyaleti'nin merkezi olarak kalmıştır. Ahıska Kalesi'nin düşüşünden sonra Rus ordusunun Ahıska'dan Anadolu'ya geçip İstanbul'a doğru 500 kilometre ilerlemesi ağıtlara da konu olan "İstanbul'un Kilidi" olduğunun bir göstergesidir. Osmanlı Devleti Ahıska'nın jeopolitik ve stratejik öneminden dolayı uzun yıllar süresince bu bölgeden elini çekmemiş, Ahıska Kalesi'ni merkezden takip etmiştir. Ahıska Kalesi'yle ilgili askerî açıdan alınan kararları Osmanlı Arşiv belgeleri üzerinden şu şekilde örneklendirebiliriz:

Mart 1610 tarihinde Çıldır Beylerbeyine gelen ferman gereği dağıtılan silahların ve cephanenin yerli yerine konması isteniyordu. Erzurum'da Safavilerle olan çatışmada bulunamayan tımar ve zeamet sahiplerinin Çıldır tarafına zahire sevkiyle görevlendirildikleri için söz konusu muharebede yer alamadıkları tespit edilmiştir. 1600'lü yıllarda İran'la savaş esnasında bile Ahıska Kalesi'nin ikmalî gerekçesiyle yakın mıntıkadan buraya asker ve zahire sevk edilmesi, kalenin stratejik önemine vurgu yapıldığını ve olağanüstü haller sırasında bile kalenin önemsendiğini göstermektedir.⁶¹

Ahıska Kalesi muhafazasında görevli Dergâh-ı Ali topçularının ihtiyacı olan zahirenin bedeli H. 1118'de Hazine-i Amire'den gönderilmişti. Aşağı yukarı aynı tarihlerde

⁶¹ BOA, A.{DVNSMHM.d. 79/169, 971. Hüküm.

Ahıska Kalesi'nde görevli yeniçerilerin maaşları Gümüşhane mukataasından⁶² karşılanmıştı.⁶³

Ahıska Kalesi tamirine memur ve kale askerine başbuğ olan Anadolu eyalet valisi Mehmet Paşa'ya gönderilen hükümde⁶⁴ (1636) şu bilgiler yer almaktadır: Bölgede düşman tehlikesi sürekli olduğundan ve bölgenin bu tip tehditlere açık bir serhat mıntıkası olması sebebiyle Anadolu Eyaleti Valisinin o sırada bakıma muhtaç olduğu anlaşılan Ahıska Kalesi'nin tamiri ve potansiyel tehlike karşısında savunma yapabilmek için belli miktar asker ile bölgeye gönderildiği anlaşılmaktadır. Hatta savunma için yetersiz geldiği düşünülürse valiye yeni burç ve kaleler de inşaa edebileceği talimatı verilmiştir.

Nitekim ilgili mühimme defterinde kaleye dair yer alan şu satırlar kalenin stratejik açıdan ne kadar önemli olduğunu ve askeri anlamda da takviyesine özen gösterildiğini işaret etmektedir: “Ahıska Kalesi intiha-yı serhad-i İslamiye de vaki olmuş, hıfz ve hiraseti umur-ı lazime-i din ü devletten olmakla kal'a-i mezburenin tamir ve termimi hususu cephe-i emakinde olan vüfur sa'y ü ikdam ve fart-ı ihtimamı (...) kelim muktezasınca sana tefviz ve sipariş olunup...”⁶⁵

Eylül 1714'te Van kalesi muhafazasıyla görevli yeniçeri zabıtine kasabada kendisiyle birlikte bulunan 20. cemaatin odası, ortası, kazanı ve bütün erleriyle geride “bir nefer kalmak ihtimali olmaksızın” Ahıska Kalesi'ne gitmesi emredilmişti. Muhtemelen Rus sınırında yaşanan askeri hareketlilikten dolayı civar kalelerde görevli yeniçerilerin de Ahıska Kalesi'ni tahkim için o bölgeye gönderildikleri anlaşılmaktadır. Merkezden gelen emrin “Ona göre basiret ve intibah üzere hareket ve hilafından ihtiraz eyleyesin” diye vurguyla bitirilmesi meselenin önem ve aciliyetine işaret eder niteliktedir.⁶⁶

Osmanlı Devleti şark bölgesinde bulunan Erzurum, Diyarbakır, Kars, Tiflis, Revan, Tebriz ve Ahıska Kalelerine hayli fazla mühimmat malzemesi ve bunun yanı sıra tıbbi malzeme göndermiştir. Gönderilen bu mühimmat malzemelerinin içinde kimyasal yağlar ve bitkisel ilaçlar bulunmaktaydı. Bu malzemeler gemilerle Trabzon limanına oradandan da

⁶² Mukataa: Birine bir yeri belli bir meblağ karşılığında verilmesi ve ilgili yerin vergilerinin mukata sahibi tarafından toplanarak merkeze anlaşılan bedelin gönderilmesi.

⁶³ BOA, AE.SSÜL.II 24/2415 ve AE.SAMD.III 58/5814.

⁶⁴ BOA, A.DVNSMHM.d 86/22

⁶⁵ BOA, A.DVNSMHM.d 86/22

⁶⁶ BOA, A.DVNSMHM.d 120/869

deve, katır, at gibi hayvanlarla kalelere gönderilmekteydi. Gönderilen mühimmat malzemeleri savaşta ateşli silah yapımında kullanılabilecek nitelikte malzemelerdi. Bunların dışında askerlerin hastalık ve yaralanma durumlarında kullanabilecekleri tıbbi malzemelerde bulunmaktaydı.

Ahıska Kalesi'nde 6 Nisan 1741'de bel ağrısı, saçkıran, soğuk algınlığı ve atlarda görülen inme hastalıkları için kullanılan 30 kıyye çam sakızı⁶⁷, ülser rahatsızlığı ve iltihaplı apse için kullanılan 25 kıyye terementi⁶⁸ bulunmaktaydı. Kan damarları, damar sertliği, tansiyon düşürme, ateş düşürme, idrar söktürme, kabızlık, şeker hastalığı, iltihaplı yaraların temizlenmesi gibi rahatsızlıklarda Zeytin Yağı kullanmışlardır. Ahıska Kalesi'nde 6 Nisan 1741'de 30 kıyye zeytinyağı⁶⁹, diş ağrısı ve yaralarda kullanılmak üzere 30 kıyye bezir yağı⁷⁰ bulunmaktaydı.

Kasım 1752 tarihli bir belgeden⁷¹ anlaşıldığı kadarıyla Ahıska Kalesi içinde bulunan cami o tarihlerde ayakta idi. Camiye atanmış imam hatiple beraber bir de vaiz vardı. Vaizin maaşı Ahıska Kalesi cizye malından karşılanıyorken bir süre sonra söz konusu mali kaynağın yetersiz gelmeye başladığı, hatta dört yıl boyunca bahsi geçen cami vaizinin maaş alamadığı ardından maaşının Trabzon cizye malından karşılanması konusunda emir verildiği anlaşılmaktadır. Görülen belgedeki ifadelerden Ahıska eyaletinde gayrimüslimlerin meskûn bulunduğu, onlardan alınan cizyenin muhtelif yerlerde kullanıldığı fakat bir süre sonra yetersiz gelmeye başladığı görülmektedir. Söz konusu yetersizlik bölgede bir gayrimüslim nüfusu azalmasına işaret olarak değerlendirilebilir.

Ocak 1854 tarihli bir belgede⁷² Kırım Savaşı'nın henüz başladığı dönemde Ahıska Kalesi önlerinde de Ruslarla çatışmalar yaşandığı belirtilmektedir. Yaşanan çatışmaya ve Ardahan'dan kaleye cephane ve mühimmat sevkiyatına dair Çıldır Kaymakamının verdiği rapora göre özellikle mühimmat sevkiyatı sırasında Ardahan kazası müdürü Hüseyin Bey ile müftü ve vilayet meclisi azalarının rehabet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bölgenin sıcak çatışma mıntıkası olması ayrıca sınır bölgesi bulunması buranın herhangi bir şekilde ihmal

⁶⁷ BOA, C.AS. 226/9579, 19 M 1154/ 6 Nisan 1741.

⁶⁸ BOA, C.AS. 9579, 19 M 1154/ 6 Nisan 1741.

⁶⁹ BOA, C.AS. 9579, 19 M 1154/ 6 Nisan 1741.

⁷⁰ BOA, C.AS. 9579. 19 M 1154/ 6 Nisan 1741.

⁷¹ BOA, AE. SMHD.I 94/6474

⁷² BOA, A.MT.UM. 150/80

edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim ihmalleri görülen ilgili şahıslar ve özellikle müftü hakkında yapılan soruşturma ve yine müftü hakkında Şeyhülislamlık'tan “Mütalaa-i Seniyyelerinin” istenmesi meselenin ciddiyetle takip edildiğini göstermektedir.

Yine Kırım savaşı sırasında Ruslarla yapılan mücadelelerde Ahıska Kalesi civarında Osmanlı ordusunun Rus kuvvetlerini püskürterek ciddi kayıplar verdirterek bölgede mevzii anlamda önemli başarılar kazandıkları bilinmektedir.⁷³ Şüphe yok ki kaydedilen bu askeri başarılarda özellikle Tiflis Şehbenderliğinin bölge genelinde yaptığı istihbarat çalışmalarının oldukça önemli bir payı vardır.⁷⁴

Mayıs 1787’de Erzurum valisi Mustafa paşaya gönderilen hükümden⁷⁵ anlaşıldığı kadarıyla Çıldır, Erzurum, Kars eyaletlerinde bulunan bazı kalelerle özellikle Ahıska Kalesi'nin cephe ve tophane mühimmatının yeterli düzeyde olması tembihlenmiştir. Fakat paşanın merkeze gönderdiği yazıya göre bölge kalelerine sevk için topluca gönderilen söz konusu mühimmatın ayrıştırılması mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla paşa ilgili mühimmatın sevk edileceği kalelere dair ayrı ayrı taksimatın merkezden yapılmasını ve suret defterlerinin de ayrıca tutulmasını talep etmiştir.

Çıldır eyaletinin merkezden uzak olması ve etrafında bulunan bölgeye tahsis edilmiş cizye malının çoğu zaman yetersiz kalmasından ötürü Ahıska Kalesi muhafazasına memur edilmiş askerlerin uzun süre maaş alamadıkları, bu durumun 18 ve 19. yüzyıllarda aralıklarla tekrar ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁶

7 Şubat 1798 tarihli bir belgede⁷⁷ belirtildiğine göre 1797 yılının sonu ve 1798 yılının ilk aylarında tahrip olduğu gerekçesiyle onarımı gündeme gelen Ahıska Kalesi'nin tamirat masraflarının keşfi için ortaya çıkarılan miktar hatalı olarak hesap edilmişti. Merkez tarafından fark edilen usulsüzlük üzerine Hassa mimarları çalışanlarından Mustafa eleştirilerin odağı olmuştu.⁷⁸ Buna rağmen Ahıska Kalesi'ne bina emini olarak tayin edilen Mustafa Necip Bey'in gönderilen tahsisatın yetersizliğinden şikâyeti üzerine ilave tahsisat

⁷³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, MSBATA (Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi), 110-9-1-1/4/12/14; MSBATA, 110-9-1-1/5/13/17.

⁷⁴ MSBATA, 110-9-1-1/8/4/8, 9, 11, 14.

⁷⁵ BOA, C.AS. 183/7964

⁷⁶ BOA, C.AS. 215/9173-2

⁷⁷ BOA, C.AS. 375/15504

⁷⁸ BOA, C.AS. 191/8227

sevk edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum merkezin bölgeye ve bölge özelinde Ahıska Kalesi'ne atfettiği önemi göstermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyılın hemen başında gerek peşi sıra girişilen Rus harpleri gerekse aynı dönemde İngilizlerin boğazları tehdit etmek üzere Marmara açıklarına kadar gelmiş olmaları dolayısıyla devlet doğu sınırını iase ve asker açısından ihmal etmiş gibiydi.⁷⁹ Nitekim bir serhat bölgesi olan Ahıska Kalesi'nde 21 parça top var olduğu, bunların büyük bir kısmının da bina emini Seyyid Osman Efendi tarafından elden geçirilmek kaydıyla kullanılabilir hale getirildiği 1807 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu anlamda yaşanan teçhizat ve eleman eksikliğinin İstanbul'a bildirildiği ve bu konuda yardım talep edildiği görülmektedir.

Özellikle askeri ve teçhizat anlamında yaşanan sıkıntıların bir süre daha devam ettiği, 1820'li yılların başında ve sonunda bölgede Rus tehdidi ciddi anlamda baş gösterdiğinde Ahıska başta olmak üzere Ardahan ve Ahılkelek kalelerinin tahkiminin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰ Bu kapsamda H 1236 ve H 1243 tarihlerinde İstanbul'dan hassa mimarlar ocağından gönderilen bir mimar ve mühendis nezaretinde Çıldır Valisi Paşayla birlikte gerçekleştirilen keşif, Ahıska ve civar kalelerin fizik durumları ve nasıl tahkim edileceğine dair detayların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

2 Nisan 1820 tarihli bir belgede⁸¹ Sultan II. Mahmud döneminde merkezde ve taşrada ordunun yeniden yapılandırılması kapsamında Çıldır eyaletine bağlı olan Ahıska'da şehir kalesinde yerleştirilmiş bulunan askerler şu şekilde sıralanmıştır. Bir nefer ağa, bir nefer çavuş, on nefer top ustası ve doksan nefer de sürat topçusu istihdam edildiği ve bunların maaşlarının vakitlice ödenmesi konusunda titizlik gösterildiği anlaşılmaktadır. Aynı döneme ait rastlanılan bir başka belgede⁸² de ödeme konusunun mevzubahis edilmesi bölgede askeri tahkimatın psikolojik ve stratejik açıdan önemsendiğini göstermektedir.

1821'de başlayan Yunan isyanı devam ediyorken 1820'lerin sonuna doğru Osmanlı ordusu Atina'yı geri almıştı. Bunun üzerine siyasi ve askeri olarak duruma müdahale eden İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne önce bir nota vermişse de dikkate alınmamış

⁷⁹ BOA, C.AS 583/24535-6 (30 Ekim 1807)

⁸⁰ BOA, C.AS 882/37890; D.BŞM.BNE.d 16338.

⁸¹ BOA, C.AS.627/26487

⁸² BOA, C.AS. 634/26725.

ve bunun üzerine müdahale kararı verilerek Navarin’de Osmanlı donanması yakılarak imha edilmişti. Durumu fırsata dönüştürmek isteyen Rusya, Osmanlı Devleti’ne karşı topyekün bir imhaya yol açacak savaş teklif ettiyse de İngiltere ve Fransa bu teklife yanaşmadı. Bu anlamda yalnız kalan Rusya Karadeniz’in doğusunda ve batısında Osmanlı hudutlarına saldırarak mevzii başarılarla birtakım yerleri ele geçirdi. Bu kapsamda doğuda Kars’la beraber yitirilen yerlerden birisi de Ahıska Kalesiydi.⁸³ Ağustos 1828’de Ruslar tarafından ele geçirildiği görülen kalenin yeniden fethi için hemen ertesi sene hazırlıklar tamamlanarak askeri harekate girildi. Bu kapsamda Sadaret Kaymakamına Çıldır Mutasarrıfı Ahmet Paşa tarafından gönderilen 26 Şubat 1829 tarihli arzda⁸⁴ Rusya’nın “millet-i İslamiyenin hasm-ı kadimi” olduğu ve bu son saldırısının “mülk kavgası olmayıp, maazallahü taala beyza-i münevvere-i İslamiyeyi şikest etmek” amacını taşıdığı ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle Paşa Rusya’nın toprak derdinde olmadığını, İslam’ı ve Müslümanları ortadan kaldırmak düşüncesi taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca Paşa, “havalide hadd ü hasra gelmez rütbede ehl-i iman” bulunduğunu ve Rusya’nın kış ayı boyunca müttefikmiş gibi davranılıp oyalanarak üzerine yürünebileceğini ve böylece kaybedilen bölge kalelerinin geri alınabileceğini ifade etmektedir.

Başlangıçta peşi sıra fetihler ve zaferler elde eden ordunun önemli bir parçası olan yeniçerilerin zamanla gerek devlet merkezindeki isyankâr tutumları gerekse savaş meydanlarındaki başarısızlıkları 19. asrın başında adeta ayyuka çıkmıştı. Devlet için artık büyük bir problem teşkil eden bu uzuv, Sultan II. Mahmut tarafından nihayet koparıldı.⁸⁵ Devletin bir anda böyle askeri bir güçten mahrum kalmasını engellemek için Sultan III. Selim’in başlattığı alternatif ordu çabaları Sultan II. Mahmut döneminde Asakir-i Mansure adı altında örgütlendi. Sultan Mahmut yalnız merkezde değil, gerek Anadolu ve gerek Rumeli’de⁸⁶ askeri teşkilatlanmaya önem vermişti. Bu kapsamda henüz yeniçeriliğin ilgasından bir sene sonra devletin sıklıkla mücadele ettiği Rus sınırında önemli bir mevki olan Ahıska Kalesi’nin de dikkatlerden uzak tutulmadan yenilenmesine gayret edildiği görülmektedir. Bu kapsamda iç ve dış kalenin geniş çaplı bir tamir ve tadilata uğradığını,

⁸³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961, s. 112-113.

⁸⁴ BOA, HAT 1019/42601

⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, s. 109-111.

⁸⁶ Yüksel Çelik, *Ramî Kışlası II. Mahmud Devrinde Aydın –Despotik Modernleşmenin Karargahı*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 71.

askeri anlamda teknik imkanlarla da donatıldığını ilgili yıla ait keşif defterinden takip etmek mümkündür.⁸⁷

Rusya'nın eline geçtikten sonra hudutta bulunması münasebetiyle Ahılkelek Kalesi ile birlikte Ahıska Kalesi de Rus askeri kuvvetleri tarafından yığınak olarak (özellikle Kırım Harbi döneminde) yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Konuya dair Çıldır Kaymakamı'nın sadarete göndermiş olduğu istihbarat raporları üzerine Merkez tarafından Anadolu ordusu müşiriyetine ve Batum muhafızlığına emirler gönderilmiştir. Raporda Tiflis tarafına gönderilen Rus askerinin üç kol halinde Aleksandrapol tarafından Kars üzerine, diğerinin Gürcistan yoluyla Batum limanına ve son kolun Gemenek tarafından Trabzon üzerine kara ve deniz yoluyla sevk edileceği bildirilmiş ve konu hakkında alınması gereken tedbirlere dair Anadolu ordusu müşiri ve Batum muhafızına emirler iletilmiştir.⁸⁸

16 Şubat 1821 tarihli bir belgede Ahıska ve Ardahan Kaleleri'nin tamir ve tahkiminin yeniden günceme geldiği görülmektedir. Gürcistan hududunda bulunan Ahıska ve Ardahan kalelerinin tamiri ve etraflarına şaranpo (hendek) inşası için gönderilen mühendis ve mimar tarafından yapılan keşif sonrasında söz konusu hendeklerin birtakım teknik ve coğrafi gerekçelerle yapımının uygun olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine hendek yerine özellikle Ahıska Kalesi dışına tabyalar ve top kundaklarının inşa edilmesi teklif edilmiş ve merkezden gelen emir de bu şekilde gerçekleşmiştir.⁸⁹ Batıda Rum isyanıyla meşgul olan ve bu isyanı fırsat bilerek doğuda Bağdat'a saldıran Kaçarlarla mücadele etmeye çabalayan⁹⁰ Osmanlı Devleti doğrudan tehdit altında olmasa da Rus hududunda bulunan Ahıska ve Ardahan gibi kaleleri tahkim etmekten ve son elli yıldır çeşitli vesilelerle kendisine hücum eden Ruslara karşı daima teyakkuzda bulunmaktan geri durmamıştır.

Temmuz 1919'da doğu mntıkasına saldırı için Artvin'de bulunan Ermeni kuvvetlerinin bir ay içerisinde harekete geçeceği ve Van, Erzurum taraflarına hücum edecekleri Yusufeli Kaymakamlığı tarafından gönderilen şifre telgrafta ifade edilmişti. Söz konusu kuvvetlere Ahıska ve Ahılkelek'te bulunan Ermenilerin de erzak sevk ettikleri aynı

⁸⁷ BOA, D.BŞM.BNE.d 16338. Eylül 1827 tarihli keşif defterinin kalenin mevcut durumu ve mimari yapısı yanında yeniden organizesi sırasında ne şekle sokulacağını göstermesi bakımından oldukça önemli bir kayıt olduğu söylenebilir.

⁸⁸ BOA, 110-9-1-1/8-4-20 (Osmanlı-Rus Harbi, 1853-1856).

⁸⁹ BOA, C.AS 573/24079.

⁹⁰ BOA, C.AS 573/24079.

telgraftan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 93 harbinden sonra kaybedilen doğu bölgesinin mıntıkanın muhtelif noktalarında yerleşmiş Ermenilerin organize bir saldırısı altında olduğu söylenebilir.⁹¹

Kafkas Bölgesi'nde Mondoros Mütarekesine rağmen Ermeni saldırıları aralıksız devam etmekteydi. Özellikle Ahıska'nın da dahil olduğu coğrafyadaki Müslüman toplumlara karşı Ermeni terör olayları sürdürülmekteydi. Savunmasız halka karşı girişilen bu olaylarda köyler basılıyor, akıl almaz işkence ve katliamlar gerçekleştiriliyor ve ahali dağlara kaçmak durumunda bırakılıyordu. Bunlara kurtuluş imkanı vermemek için saldırılarını devam ettiren Ermeniler ahalinin köyde kalan mal ve mahsulatını yağmalıyor sağ kalan Müslümanları da böylece açlığa ve ölüme mahkum ediyordu.⁹² Nitekim 1919 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında bölgeye “Teçhizatları muntazam” sahra topları, “eski Rus Dragonu gibi, başında kenarları kırmızı şeritli siyah şapkalar” bulunan Rus süvarisi sevk edildiği ve bu şekilde bölge halkının gözünün korkutularak bir kalkışmaya teşebbüs etmelerinin engellendiği bölgeden gönderilen istihbarat raporlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Müslümanlara karşı girişilen kıyımın sürdürülebilir hale gelebilmesi için 15-30 yaş arası Ermeni erkeklerinin silahaltına alındıkları görülmektedir.⁹³ Aralıksız yaşanan bu Ermeni saldırıları ve katliamları dolayısıyla İslam toplumuna hayat ve namuslarını muhafaza edebilmek için bölgeyi terk ederek Osmanlı tarafından kalan mıntıkalara (Pasinler, Eleşkirt) hicret etmekten başka bir seçenek kalmamıştı.⁹⁴

1829 Edirne Antlaşması'yla elden çıkan Ahıska Bölgesi'nin ahalisi o dönemden itibaren Osmanlı Devleti'yle olan manevi irtibat ve alakasını devam ettirmek yoluna gitmiş, hatta bu durum antlaşma sürecinde de gündeme gelmiş olmasına rağmen Ruslar tarafından dikkate alınmamıştır. Bölge halkının Rus idaresine karşı duyduğu hoşnutsuzluk Rus işgalinin sürdüğü yıllar boyunca da devam etmiştir. Nitekim 1853-1855 Kırım Harbi döneminde de yapmış olduğu istihbari faaliyetlerle bölgeden haberdar olmaya devam etmiş olan Osmanlılar söz konusu hoşnutsuzluğu kendi lehlerine kullanmak istemişlerdir. Bu bağlamda Gürcistan'ın muhtelif bölgelerinde yerleşmiş olan Abaza, Çerkes vb. azınlıklar muhtelif noktalarda mahalli ayaklanmalar gerçekleştirmiş ve böylece Rus ordusunun

⁹¹ BOA, DH.KMS 53/15-10. 11 Eylül 1919

⁹² BOA, DH.KMS 53/15-29 (1-2).

⁹³ BOA, DH.KMS 53/15-30 (1-2).

⁹⁴ BOA, DH.KMS 53/15-30 (3).

dikkatini dağıtarak Osmanlı birliklerine Rus askeri karşısında mevzii anlamda dolaylı olarak avantaj sağlamışlardır.⁹⁵

Sonuç olarak arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ve bölge üzerinde Ahıska Kalesi'ni ihmal etmediği ve asker, cephane ve askerin maddi anlamda takviyesini özenle yerine getirdiği görülmektedir. Yüzyıllar boyunca bir serhat bölgesi olan mıntıkanın ve kalenin Ruslar tarafından da her fırsatta saldırıya uğraması ve ele geçirilmeye çalışılması bölgenin önemine işaret eden diğer bir unsurdur. Nitekim Osmanlılar da kalenin Ruslar eline geçmesine fırsat vermemek için yoğun çaba sarfetmiş, Ruslar tarafından işgali durumunda da zaman kaybetmeksizin geri alabilmek adına harekete geçmişlerdir.

⁹⁵ BOA, 110-9-1-1/8-4-8.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA'NIN KAFKASYA SİYASETİNDE AHISKA

4.1. IV. İvan ve I. Petro Dönemi Rusya'nın Kafkasya Siyaseti

93 Harbi sonrası yaşanan büyük Kafkasya Göçü'nü anlayabilmek için IV. İvan ve I. Petro Dönemi Rusya'nın Kafkasya Siyasetini bilmek gerekmektedir. Kafkasya, Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz arasında kara yoluyla geçişin sağlandığı bir bölge olması sebebiyle değişik kültürlerle ait milletlerin yüzlerce yıldır akınına uğramıştır. Ayrıca Kafkasya, üç kıta arasında bulunan Karadeniz, Marmara, Boğazlar ve Akdeniz'i kapsayan su koridoruna geçişin sağlandığı önemli bir bölgede bulunması sebebiyle de stratejik olarak her zaman önemli olmuştur.

Kazan Hanlığı, Rusya'nın yayılmacı politikası çerçevesinde Kafkasya'ya doğru ilerlemesine engel teşkil etmiştir. Nitekim 2 Ekim 1552'de IV. İvan tarafından Kazan Hanlığı'nın işgal edilmesiyle Ruslar Kafkasya'ya doğru ilerleme fırsatı bulmuştur.⁹⁶ Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesi Rusların tek uluslu bir devlet olmaktan çıkıp çok uluslu bir devlet haline gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca bu ilerleyiş Rusların Kafkasya'ya yayılması dışında Sibiry ve Türkistan coğrafyasına hâkimiyet sağlaması açısından da kilit noktadır.

Kazanı ele geçiren Ruslar 1557'de Terek Nehri boyundan Azak Kalesi'ne yakın bölgelere kadar ilerlemiştir. Böylece değişik Türk topluluklarına ve devletlere ev sahipliği yapmış olan İdil Nehri Rusların hâkimiyetine geçmiştir. İdil Nehri'nin elden çıkışı Türk halkları açısından aynı zamanda doğu-batı üzerindeki en önemli ticaret yolunun kaybedilmesi anlamına da gelmektedir.

Ruslar 1552'den itibaren Kafkasya'da ilerleyebilmek için Çeçen ve Çerkes beyleriyle irtibat kurmuşlardır. Onların talepleri doğrultusunda Kabardey'de bazı kaleler inşa etmişlerdir. Terek Nehri kıyısına inşa ettikleri kaleyle birlikte Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarına da yaklaşması Osmanlı'nın Kafkasya'ya daha fazla önem vermesi gerekliliğini doğurmuştur. Nitekim İstanbul'a gelen Buhara ve Özbek Han elçileri, Rusların Müslümanların yerleştikleri yerleri işgal ettiklerini, camileri ve mescitleri talan ettiklerini ve halka eziyet edip işkencelerle öldürdüklerini anlatmışlardır.

⁹⁶ İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, (2022), s. 137.

Osmanlı Devleti Rusya'nın Kafkaslar'da kaleler yaptırmak suretiyle stratejik yerlere konumlanmaya başlamasının ardından Don-Volga Kanal projesini başlatmıştır. Osmanlı Devleti Don ve İdil Nehirleri'ni birbirine bağlayarak Kuzey Kafkasya ve İdil boylarının ortalarını kendi hâkimiyetine bağlamayı planlamıştır ancak bu projeyi gerçekleştirmek için çıkılan sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹⁷

Rusya'nın I. Petro döneminde uyguladığı Kafkasya politikası Karadeniz'e hâkim olma ve sıcak denizlere inme temeline dayanmaktaydı. 1696'da I. Petro tarafından Karadeniz'in en kritik noktasında bulunan Azak Kalesi işgal edilmiştir. Rusya böylece Kırım'ı da işgal etmek üzere harekete geçmiştir. Azak Kalesi'nin Ruslara bırakılması 1700'de imzalanan İstanbul Antlaşması'yla gerçekleşmiştir. Rusya'ya karşı savaş açmaya karar veren Osmanlı Devleti Baltacı Mehmet Paşa kumandanlığında Prut Nehri kıyısında bataklık bir alanda Rus ordusuyla karşılaşmış ve tarihe Prut Savaşı olarak geçen bu savaş Rusların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Prut Savaşı sonunda hezimete uğrayan Rusya sıcak denizlere inebilmek için belirlediği stratejiyi değiştirerek yönünü Hazar boylarına çevirmiştir. I. Petro ticari açıdan önemli bir merkez olması sebebiyle Şamahı'yı işgal etmek istemiştir. Ancak Hacı Davut bu bölgeyi Kızılbaşlardan temizlemek amacıyla Safevî Devleti'ne savaş açmıştı. 1721'de Şamahı, Hacı Davud tarafından ele geçirilmiştir.⁹⁸ Osmanlı Devleti, Hazar kıyılarını işgal etmeye başlayan Rusya'ya karşı Şirvan'ı korumak amacıyla Hacı Davud'u Şirvan Hanı olarak atamıştır.⁹⁹

I. Petro, Hazar kıyılarının doğu kısımlarına Rus karakolları yaptırmıştır. Böylece I. Petro döneminde Rusya Baltık Denizi'nden Hazar'ın doğusuna kadar yayılarak, hızlı bir şekilde ilerlemiştir.¹⁰⁰ Rusya'nın Kafkaslardaki bu hızlı ilerleyişinden rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti bu rahatsızlığını Rusya'ya bildirmiştir. Osmanlı Devleti'yle savaşa girmeye cesaret edemeyen I. Petro Hazar'ı kendi kontrolünden bırakmayarak Astrahan'a geri

⁹⁷ Don-Volga Kanal Projesi ve bu amaçla çıkılan Ejderhan Seferiyle ilgili bilgi için bk. Mustafa Işık, "Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi", *Vakanüvis*, Cilt III, 2018, s. 139-143.

⁹⁸ Abdulakim Abdulkirimoviç Butayev, *Narodno-osvoboditelnoe dvijenie na Vostocnom Kavkaze pod rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (pervaya tret XVIII veka)*, izdatelstvo Mavel, Mahaçkala 2006, s. 79-82.

⁹⁹ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 61-62.

¹⁰⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 263.

dönmüştür.¹⁰¹ Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyeti 1735'e kadar devam etmiştir. Nadir Şah'ın Tiflis, Revan ve Gence'yi ele geçirmesiyle Osmanlı-Rus hâkimiyetinin Kafkasya'daki gücü bitmiştir.

4.2. Kafkas Hattının Kurulması ve Gürcistan Askeri Yolunun Yapımı

Kafkasya'da yayılma politikası güden Rusya ilk olarak Kafkas Hattı'nı kurmaya başlamıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Don-İdil boylarında yaşayan Rus Kazakları, sürgün edilerek Sunca ve Terek nehirleri arasındaki bölgelere yerleştirilmişlerdir.¹⁰² Bu ilk sürgün edilen Kazaklar Moskova'ya bağlı olarak bulundukları bölgede bağımsız olarak yaşamışlardır. 1763'te Hristiyanlığı kabul ederek Rusya'ya sığınan Küçük Kabardey prensi ve maiyetindeki halk için Terek kıyılarında yer alan Mozdok'ta kale inşa edilmiştir. 1770'te askeri merkez haline gelen kalenin garnizonunu oluşturmak için ortalama 350 civarında Don Kazak'ı bu bölgeye yerleştirilmiştir. Bu yerleştirme ile Mozdok Kazak Alayı oluşturulmuştur. Daha sonra Don, İdil ve Dinyeper boylarından getirilen Kazaklarla birlikte Kafkas Hattı Azak Denizi'ne kadar uzatılmıştır. 700 km uzunluğa sahip olan bu hat 1832'de tamamlanmıştır. Bu hattın en önemli özelliği ise birbirine yakın mesafedeki kalelerle birbirine bağlanmasıdır.¹⁰³ Birbiriyle bağlantılı olan bu kaleler zinciri, bir savaş ya da saldırı durumunda birbirlerine yardım edebilecek şekilde oluşturulmuştur. Her bir kalenin arasında ortalama 20 km'lik mesafe bulunmaktaydı. Ayrıca her kaleyi gece gündüz bekleyen nöbetçisi olmakla birlikte, alarm çanı ve gözetleme kuleleri de vardı. Kale için önem arz eden bir olay karşısında top atışlarıyla tüm hat haberdar ediliyordu. İki top atışı silah başına geçilmesi gerektiği anlamına gelirken, dört top atışı önemli bir olayın olduğu anlamına gelmekteydi. Örneğin hayvan sürülerinin geçtiği ya da çobanların saldırıya uğradığı durumlarda bile tüm kale hattı haberdar ediliyordu. Çok ciddi olaylarda sekiz top atışı yapılıyor ve en yakın yerden yardım talebinde bulunuluyordu.¹⁰⁴

Kafkas Hattı'nın yapımı devam ederken Rusya'nın Gürcistan'a sorunsuz bir şekilde ulaşabilmesi için Kuzey Kafkasya'dan başlayıp Tiflis'e kadar karayolu yapılması gerekmektedir. Çok eski çağlardan itibaren Rusya'nın Kafkas dağlarını aşarak Gürcistan'a

¹⁰¹ Fatih Ünal, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45.

¹⁰² Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı İnşası ve Kuzey Kafkasya'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi", *Belleten*, Cilt LXXXVI/306, Ağustos 2022, s. 727.

¹⁰³ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989, s. 45.

¹⁰⁴ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 47.

ulaşabilmesi için Daryal Geçidi kullanılmaktaydı. Çok tehlikeli olan bu geçitten başka bir geçiş yolu bulunmamaktaydı. Özellikle Büyük Kafkas dağlarından yuvarlanan kayalar ve kış aylarında düşen çığlar felaketlere sebep oluyordu. Ayrıca Daryal geçidinin kuzey kısmı Oset çetelerin eline geçmiş, bunlar da gelen geçenden haraç almaktaydılar.¹⁰⁵ Durum böyle olmasına rağmen Kuzey Kafkas halkları Rusların, Gürcistan'a ulaşabilecekleri bir yol yapmalarını kabul etmemişlerdir.

Ruslar General Potyomkin'in emriyle, önce Terek boyunda Vladikavkaz Kalesi'ni inşa etmişlerdir. Sonra Terek Vadisini takip ederek Daryal Geçidi'nden Kafkas Dağları arasından Tiflis'e kadar uzanacak olan yolun yapımına başlamışlardır. Gürcistan yolu için 800 civarında Rus askeri çalışmıştır. Çeçenler, Kumuklar, İnguşlar, Osetler, İnguşlar, Karbulaklar, Lezgitler ve Kabardeylerde yaşayan halk yol açma çalışmaları devam ederken Ruslara engel çıkarmışlardır. Yol yapımında çalışan askerlere saldırmışlar, ağır zararlar vermişlerdir. Buralarda yaşayan Kafkas halklarının engel olma uğraşlarına rağmen 1783'te Ekim ayında Ruslar Tiflis'e ulaşmışlardır.¹⁰⁶

Rusların Kuzey Kafkasya'daki yol yapım çalışmaları, Tiflis civarındaki bir casusun İstanbul'a ulaştırdığı raporla Osmanlı Devleti'ne iletilmiştir. 1783'ün Kasım ayında General Pavel Potyomkin, Vladikavkaz'dan Tiflis'e kadar uzanan 240 km yolu dört beygirli faytonuyla 2700 metre rakıma çıkararak rahatça geçebilmiştir.¹⁰⁷ Zamanla genişletilen ve askeri güvenliği sağlanan bu yola Daryal yolu ismi verilmiştir. Bu yol sayesinde kuzeyde bulunan Rusya'nın Kafkas dağlarını aşarak güneye rahatlıkla ulaşması sağlanmıştır. Ayrıca Rusların Güney Kafkasya'ya yerleşmelerini sağlayan bu yol, Türkiye ve İran için büyük tehdit oluşturmuştur.

9 Mayıs 1785'te yayımlanan kararnamede, Tsaritsino'dan Kafkas Hattı'na kadar olan bozkırlardan, Çerkask'a kadar posta yolu inşa edilmesi ayrıca bu yolun iskân edilmesi istenmiştir. İnşa edilecek bu yolun üzerinde kurulacak istasyonlar 15-30 km arasında birbirine bağlantılı olacaktır. Yeni hattın yapılması ve hattın bölgede yaşayan yerli halkın saldırılarından korunması görevi aynı kararnameyle General Potyomkin'e verilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁶ *A.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 36.

¹⁰⁸ Polnoye Sobaniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobraniye (1649-1825), C. XXII, (1784-1788), Kanun no: 16.194, Madde: 10, s. 390.

Kafkas Hattının iskâna açılması çağrısı üzerine Rusya'nın farklı bölgelerinden, Penza, Kursk ve Oryol Naibliklerinden 23.175 kişi hat üzerine yerleştirilmiştir. Bölgeye yerleşenler arasında Rusların 16.414 kişi, Ermenilerin 2.092 kişi, Gürcülerin 1323 kişi, Polonyalı, Rum ve diğer halkların 203 kişi olduğu gösterilmiştir.¹⁰⁹

Bölgeye iskân edilen halk ilk başta verilen toprakları beğenmemiş ve sunulan şartlardan da memnun kalmamıştır. Ama zaman içinde memnuniyetsizlikleri azalmıştır. Ticaret konusunda Ermeniler desteklenmiş ve bölgenin ticareti uzun yıllar Ermeniler tarafından sağlanmıştır.¹¹⁰

4.3. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anapa Mücadelesinin Önemi

Kafkasya'dan ayrılan General Potyomkin'in yerine 4 Ekim 1787'de Pyotr Aromoviç Tekelli getirilmiştir. Osmanlı-Rus savaşı başladığında Ruslar, Kafkas kabileleriyle savaşmaktadırlar. Şeyh Mansur etrafında birleşen bu kabileler Rusları uzun süre uğraştırmalarına rağmen Rus birliklerine yenilmişlerdir. Ruslardan kaçan bu kabileler Osmanlı Devleti'ne ait Anapa Kalesi'ne sığınmışlardır. Anapa Kalesi¹¹¹ Karadeniz'in kuzeyinde olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin Çerkes kabileleri üzerinde yürüttükleri dini ve siyasi politikalarının merkezi durumundaydı. İlk başta çok önemsenmeyen Anapa Kalesi, Rusların Kırım'ı ele geçirmesiyle birlikte önemsenmeye başlanmıştır. Çünkü Kırım'ın Ruslara geçmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile bağı kesilmiştir. 1787'de çıkan savaş Anapa Kalesi'nin Türklerin elinden alınması üzerine gelişmiştir. Osmanlı Devleti burayı Ruslara bıraktıklarında Kafkasya'daki mücadelelerde aktif rol oynayamayacakların farkındadırlar.

1788'de Osmanlı-Rus Savaşı iyice alevlenmiştir. Genel Tekelli, Don'dan Kuban hattına oradan da Sucukkale ve Anapa'ya doğru ilerlemesi yönünde talimat almıştır. Bu sayede Osmanlı ordusunun dikkati Kırım'dan bu taraflara doğru çekilebilecekti. Kuban'ı ele geçiren Rusların amaçları Osmanlı'nın Kafkasya'daki varlığını bitirmek ve bölgedeki kabilelerle birleşmesine engel olmaktı. Ruslar Kuban'ı işgal ettikten sonra Çerkeslerin

¹⁰⁹ Vasiliy Aleksandroviç Potto, *İstoriçeskiy oçerk Kavkazskih voyn ot ih naçala do prisoyedineniya Gruzii (kstoletiyu zanyatiya Tiflisa russkimi voyskami 26 Noyabrya 1799 goda)*, s. 175-176.

¹¹⁰ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹¹ Anapa Kalesi ile ilgili bilgi için bk. Cengiz Fedakar, "Anapa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, (2020), s. 92-94.

direnışıyle karşılaşmışlardır. Bu mücadele 40 gün sürmesine rağmen net bir sonuç çıkmamıştır.¹¹²

1788'de General Tekelli tarafından Anapa Kalesi'ne yapılan ilk seferde kalenin Osmanlılar tarafından iyi şekilde korunduğu anlaşılmıştır. Tekelli kalenin yakınlarına kadar gelmiş ancak Anapa'yı alamayacağını anlayınca Kuban'ın gerisine çekilmiştir. Bölgedeki girişimleri sorgulanan Tekelli 1789'da görevden alınmış ve yerine General İvan Petroviç Saltıkov getirilmiştir. Saltıkov da Türk-Rus savaşları boyunca herhangi bir hamle yapamamıştır. Kafkasya Kolordusu kumandanı General Bibikov, 7600 kişiyle Kuban'a oradan da Anapa üzerine yürümüştür. Çerkeslerin ve diğer Kafkas kabilelerinin saldırılarına uğrayan ve ağır ulaşım şartlarıyla mücadele eden Bibikov ve ordusu 24 Mart 1790'da Anapa yakınlarına varmıştır. Anapa'ya vardıklarında soğuk kış şartlarında hava fırtınalı ve karlıydı. Bütün bu olumsuz hava şartlarıyla birlikte ordunun da yorgun olması kalenin alınmasını imkânsız hale getirmişti.¹¹³ Nitekim Ruslar kaleyi alma konusunda başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Engellerle dolu yolları aşmak zorunda kalarak geri çekilen Rusların erzakları da bitmiştir. Ruslar bu savaşta 1106 kişiyi kaybetmişlerdir. Savaştan sağ olarak kurtulan 1000 yaralı asker daha sonra hayatını kaybetmiştir. Rusya bu felaketin ardından Bibikov'ı görevden almıştır. Sağ kurtulan diğer askerler de madalya ile ödüllendirilmiştir.¹¹⁴

Rusların yaşadığı bu yenilgiyi fırsat bilen Osmanlı Devleti Kuban'a doğru ilerlemeye karar vermiştir. Ancak Osmanlı donanmasının Yenikale'de imha edilmesinden sonra, Osmanlı ordusu Karadeniz kıyılarından iç bölgelere doğru ilerlemiştir. İlerlerken karşılarına çıkan kabileleri orduya katmak için uğraş vermişlerdi. Ancak General Herman komutasındaki Rus ordusunun karşısında, Battal Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu yenilgiye uğramıştır. Osmanlı ordusunun bu yenilgisiyle birlikte Ruslar Anapa Kalesi'ne yeni bir sefer yapmaya karar vermişlerdir.¹¹⁵

¹¹² Serhat Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları 1787-1792*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 198-199.

¹¹³ Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırma Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 150.

¹¹⁴ Cengiz Fedakâr, *a.g.e.*, s. 150-184.

¹¹⁵ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 77-78.

23 Ocak 1791'de Gudoviç komutasında, 3000 keskin nişancı, 15 piyade taburu, 54 süvari bölüğü, 2 Kazak alayı ve 50 topla Anapa kalesi tekrar kuşatılmıştır. Bu savaşta kaleyi koruyan 15.000 muhafız katledilmiş ve 22 Haziran'da kale tamamen Rusların eline geçmiştir. Anapa Kalesinin ele geçirilmesinden cesaretlenen General Gudoviç Kafkasya Hattı'nın güçlenmesi için uğraşmıştır. Kuban ve Kuma nehirlerinden başlayarak Laba Nehri'ne kadar olan yerlere 12 tane köy büyüklüğünde merkez kurmuştur. Bu merkezlere Don Kazaklarını iskân ettirmiştir.¹¹⁶ Böylece bu hat üzerinde 1795'te 1000 aile yerleştirilmiştir.

4.4. Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829)'nda Gürcistan

1796-1801'de Rus çarı olan I. Pavel Rusya'nın Kafkasya politikasını değiştirmiştir. Pavel Kafkasya'da devam eden savaşların bitirilmesini ve Rus ordusunun Terek'e geri çekilmesini istemiştir. Geri çekilme sırasında ele geçirilen hanlıklar bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Pavel döneminin en önemli olayı Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesidir.

Gürcü kralı Giorgi ülkesinin Rusya'nın himayesine girmesini istemiştir. Bu konuda Petersburg'a elçiler göndermiş ve taleplerini sıralamıştır. Giorgi'nin ölümünden sonra çocukları Osmanlı'dan ve İran'dan destek alarak Rusya'nın hakimiyetinde olmadan bağımsız bir Gürcistan kurmak istemişlerdir. Bu gelişme üzerine 18 Ocak 1801'de I. Pavel Gürcü kraliyet ailesinin desteğini alarak Gürcistan'ın Rusya'ya katılması hakkında bildirge ilan etmiştir.¹¹⁷ Bu bildirgeye göre Rus imparatoru artık Gürcistan Çarı olarak anılmıştır.

I. Pavel öldükten sonra 1801'de tahta geçen I. Aleksandır Gürcülerin yaşadığı bölgeleri hakimiyeti altına almaya başlamıştır. Hakimiyetine aldığı bölgelerde yeni bir idari sistem oluşturmuş ve idarecileri de yeniden belirlemiştir. Yeni kurulan bu idari yapıda Rus askerlerine sempati duyulması ve Rus askerlerinin ihtiyaçlarının karşılanması planlanmıştır. Gürcistan Kafkasya Ordularının başına General Sisianov getirilmiştir. Sisianov Gürcü kökenli, Rusya'ya göç etmiş soylu bir aileden geliyordu. İmereti ve Megreli onun zamanında birleştirilmiştir. Sisianov zamanında Gence, Şeki, Car-Balaken, Şamahı, Karabağ hanlıkları Rusya'ya katılmıştır.¹¹⁸ Gürcistan'da Rusya'nın kurmaya çalıştığı yapı Gürcü kraliyet ailesi

¹¹⁶ Rusların Kafkas Hattı'nda yürüttükleri Don Kazaklarının iskânı politikası için bk. Abdullah Temizkan, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIII/2, Kış 2013, s. 313-336.

¹¹⁷ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 84.

¹¹⁸ Okan Yeşilot, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İşgali (Kafkasya Başkomutanı General Sisianov'un Faaliyetleri ve Öldürülmesi)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2005, s. 123-124.

tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Bunun üzerine Sisianov Gürcistan kraliyet ailesinin düşüncelerini bertaraf ederek, yönünü Rusya'ya çevirmiştir. Gürcü Kraliyet ailesi ise bölgeden Rusları kovup Gürcü krallığının himayesinde yeni bir yapı kurma amacı gütmekteydi. Buna mukabil Ruslar da Gürcistan'da kendi hakimiyetlerinde bir idari yapı kurmak istemişler ancak ilerleme planları karşısında Gürcü kraliyet ailesini engel olarak görmüşlerdir. Bu çekişmelerin sonunda Gürcistan kralı XII. Giorgi'nin karısı Kraliçe Maria sürgün edilmiştir. Böylece Sisianov'un, Gürcistan'da kurmaya çalıştığı idari yapıya engel teşkil eden en önemli Gürcü gücü ortadan kalkmıştır.

Daha önceki başkomutanlarla kıyaslandığı zaman Sisianov'un daha sert bir politika uyguladığı görülmektedir. Sisianov Kafkasya'daki hanlara sert üslupla hitap etmiştir. Car-Balaken'i Rusya'ya bağlayarak Gürcistan'a yapılan dağlı akınların önüne geçmiştir. Ayrıca Ahıska civarında yerleşmiş bulunan topluluğa cezai tedbirler uygulayarak kontrol altına almıştır. 2 Ocak 1804'te Gence'yi ele geçirmiştir. Bunun üzerine Bakü'ye doğru ilerlemeye başlamış, Kuba Hanlığı'nın direnişiyle karşılaşmış ve Sisianov, Hüseyin Kulu Han ve yanındakiler tarafından vurularak öldürülmüştür.¹¹⁹ Sisianov'un ölümü üzerine Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ordunun başına da Zavalış getirilmiştir. Ancak Zavalış de Bakü Hanlığını ele geçiremeyerek, başarısız olmuştur. Bütün bu gelişmelerin üzerine General Gudoviç yeniden Kafkas Orduları Başkomutanı olarak atanmıştır. Onun zamanında Bakü, Kuba Hanlığı ve diğer hanlıklar Rus hakimiyetine geçmeye başlamıştır. Rus hakimiyetine geçmek istemeyen Kafkas halkları ise ayaklanmışlardır.¹²⁰

General Gudoviç ana ordusuyla 1806-1807 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ahıska üzerine yürümüştür. Yardımcı birlikler de Poti ve Kars'a ilerlemişlerdir. Ahılkelek Kalesi önüne gelen General Gudoviç komutasındaki Rus askerleri, Türk ordusuyla savaşa tutuşmuştur. Rus ordusu ağır bir yenilgeye uğramıştır. Ruslar bu savaşta 900 asker kaybetmiş ve Gürcistan'a geri çekilmişlerdir. Bundan cesaret alan Türk ordusu saldırıya geçmiş, Gudoviç'in kaleye yardıma gelmesiyle yenilgiye uğramışlardır. 1808'de Ruslar kaleye yeniden saldırmışlar ancak ağır kayıplar vererek geri çekilmişler, zorlu kış şartları eklenince de Rus ordusu iyice yorgun düşmüştür. Bu geri çekilme neticesinde

¹¹⁹ Vasiliy Aleksandroviç Potto, *Kavkazskaya voyna, Ot drevneyshih vremen do Yermolova*, C. I, s. 366-342; John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*, Routledge, Londra 2011, s. 68-71.

¹²⁰ Okan Yeşilot, *a.g.m.*, s. 129.

General Gudoviç istifa etmiş, yerine 1809'da Genel Tormasov Başkomutan olarak atanmıştır.

General Tormasov'un Başkomutan olduğu dönemlerde Ruslar Kafkasya'da önemli başarılar göstermişlerdir. 1809'da Poti Rusların eline geçmiştir.¹²¹ İmereti, Sohumkale, Abhazya Rusya'ya bağlanmıştır. Abhazya'yı kendine bağlayan Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti de kayıtsız kalmamıştır. Osmanlı ordusu, Gürcistan'a girmeye çalışmışlar, Ahılkelek civarında çıkan çatışmayı Ruslar kazanmışlardır. Bunun üzerine Ruslar 1810'da Ahıska'yı kuşatmışlardır. Ancak Rus askerleri arasında çıkan veba salgınından sonra ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bir yıl sonra General Tormasov'un yerine Kafkas Hattı'nın komutanı olarak Flipp Pauluççi atanmıştır.¹²²

Pauluççi komutanlığı döneminde de Ahıska ve Ahılkelek civarında çarpışmalar devam etmiştir. Ruslar, Dağıstan'ın güney ve doğusunda dağlık kesimlerde yaşayan halk ile de çatışma yaşamaktaydılar. Bu dönemde bazı Rus yöneticilerin halka baskı yaparak topladıkları vergiler Gürcistan sınırları içinde Ahmet Köy'de isyan çıkmasına sebep olmuştur. Burada başlayan isyan Kaheti bölgesine de sıçramıştır. Tiflis'e sıçramak üzere olan isyan Pauluççi'nin bölgeye birlik göndermesiyle bastırılmıştır.

Bu isyanların ardın Pauluççi de görevden alınmış ve 1812'de Kafkas Hattı komutanlığına General Rtışev getirilmiştir. Rtışev daha önceki komutanların aksine yumuşak huylu, sakin tavırlıydı. Bağımsızlıklarını ilan etmek isteyen Kafkasya halkına uzlaşmacı tavırlarla yaklaşmıştır. Rtışev'in bu ılımlı tavırları, Rusları Kafkas halklarının gözünde küçük düşürdüğü şeklinde yorumlanmıştır.¹²³ Rtışev döneminde tüm Kafkasya'da savaş devam etmiştir. Pşavlar, Osetler ve Kevsurlar ayaklanmışlardır. 16 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'yla Ruslar rahat bir nefes almışlardır. Bu antlaşma sonucu General Rtışev, Türk sınırından geri çekilmiştir. Kafkas savaşında kaybettikleri toprakları Osmanlı Devleti bu antlaşma ile geri almıştır. Ahılkelek ve Poti kaleleri Osmanlı Devleti'ne verilmiş, Ruslar başarısız olmuşlardır.

¹²¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. VII, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 466.

¹²² John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 78-79.

¹²³ *A.g.e.*, s. 86.

I. Nikolay tahta çıktıktan sonra 1825'te Dekabristler İsyanı meydana gelmiştir.¹²⁴ Çar'ın kuracağı rejim bu isyan neticesinde belirlenmiştir. İsyancıların hükümete karşı darbe yapmasını engellemek için polis, jandarma ve diğer istihbarat teşkilatlarının da içinde olduğu baskı rejimi kurulmuştur. Devlet idaresini güçlü kılabilmek için merkeziyetçi sistem geliştirilmiştir. Askeri alanda da Rus ordusunu profesyonelleştirmek için gerekli önlemler alınmıştır. Avrupa'nın en güçlü ordusunu kurmak isteyen I. Nikolay Rus askerlerinin sert ve disiplinli olmaları için modern tekniklerle askeri eğitim almalarını sağlamıştır. Çar'ın diğer amacı da Şark Meselesi kapsamında Türkleri Avrupa'dan kovmaktır. Bu amacını gerçekleştirmek isteyen Çar, Osmanlı Devleti içinde çıkan isyanları destekleyerek, askeri müdahalede de bulunmuştur.

Fransa'da başlayıp bütün Avrupa'yı etkisi altına alan Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermiştir. 1804'te Sırp İsyanı, 1821'de Yunan İsyanı Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini özellikle Mora ve Adalarda tehlikeye düşürmüştür. Osmanlı devletinin hakimiyeti altındaki bölgelerde başlayan bu ayrılıkçı ve milliyetçi isyanları bastırması gerekmektedir. Disiplinini yitirmiş yeniçeri ordusuyla bu isyanları bastırmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. II. Mahmud, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan Mora'ya bir donanma göndermesini talep ederek, isyanı bastırma konusunda yardım istemiştir. Bu talep karşısında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki donanma Yunanlıların üzerine yürümüştür. Yunanlılar bozguna uğrayacakları sırada, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın müdahalesiyle olay Yunanlıların lehine dönmüştür. Bu olaydan sonra Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. 1826'da imzalanan Akkerman Antlaşması ile Rus ticaret gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecekler ve Rusların, Sırp ve Eflak-Boğdan'la ilgili talepleri kabul edilecektir. Bununla birlikte Osmanlı toprakları içinde isyan eden gayr-i müslimler Rusya'nın koruması altına girmiştir.¹²⁵

Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Yunanlılara destek çıkmasıyla üçünün de Osmanlı Devleti'yle arası bozulmuştur. Bu devletlerin elçileri İstanbul'dan ayrılmak durumunda kalmıştır. Fransız, İngiliz ve Rus savaş gemileri Mora açıklarına gönderilmiştir. Üç devletin donanmaları Navarin Limanı'nda demirlemiş olan Mısır donanmasına 20 Ekim 1827'de ateş açarak tüm donanmayı imha etmişlerdir. İbrahim Paşa, Mısır'a geri çekilmek zorunda

¹²⁴ Dekabristler hakkında bilgi için bkz. Merve İrem Yapıcı, Rusya'da ve Osmanlı'da Askeri Reformun Paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve "Fedailer", *Alternatif Politika*, Cilt VIII/2, 2016, s. 270-299.

¹²⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 54-56.

kalmıştır. Osmanlı Devleti bu olaya şiddetle tepki gösterse de bu üç devlete savaş açacak durumda değildir. Osmanlı Devleti olası bir Rus istilasına karşı Tuna boyuna asker sevk etmiştir. Bunun üzerine 1828'de I. Nikolay, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Nikolay'ın gerçek amacı İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmektir. Rusya, Navarin'de Türk donanmasını imha ederek zafer kazandığı için Karadeniz'de rahat ilerleyebileceğini düşünmüştür. Osmanlı ordusundaki karışıklık, Yeniçeri Ocağı'nın da kaldırılmış olması Rusya'yı iyiden iyiye cesaretlendirmiştir. 1826-1828 Rus-İran Savaşı Türkmençay Antlaşması ile son bulmuştur.¹²⁶ Paskeviç'in komutasındaki Kafkasya Kolordu Komutanlığı gözlerini Türk sınırlarına dikmiştir. Rus ordusu Sohum, Erzurum, Kars ve Bayburt üzerine ilerlemişti. Diğer yandan General Baron Dibiça, bu sırada Balkanlar üzerinden Edirne'ye kadar gelmiştir. Paskeviç, iki Kazak alayını ve altı tabur askeri İran tarafında bırakmıştı. Rus ordusu dağınık olarak değişik bölgelerde bulunmaktaydı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne açacağı olası savaş Kafkasyalı Müslüman halkın Rusya'nın aleyhine dönmelerine sebep olacaktı. Bu yüzden Rusya'nın Kuzey Kafkasya Hattı'na çok sayıda asker konuşlandırması gerekmektedir. Askeri ulaşım için gerekli araç ve gereçleri temin eden Ruslar bir süvari birliği oluşturmuşlardır. Osmanlı sınırları içinde olan Gümrü, askerî harekât merkezi olarak belirlenmiştir. Kafkas Hattı'ndan Türkiye sınırına öküz ve at arabalarıyla erzak ve cephane sevkiyatı yapılmıştır. Kaçarlarla yapılan savaşların sonunda onlardan kalan erzaklara el konulmuştu. Böylece Rus ordusunda olası bir savaş durumunda yeteri miktarda erzak ve mühimmat bulunmaktaydı.

Çar Nikolay'ın General Paskeviç'ten iki önemli beklentisi vardı. Birincisi savaşın sebebi olan Balkanlardaki Türk askerlerinin Kafkasya'da bulunan cephelere kaydırmak, diğeri de Rusya'nın Kafkasya'daki güvenliğini sağlamak için stratejik açıdan önemli olan yerleşim yerlerini ve kaleleri ele geçirmektir. Bu hedefler doğrultusunda öncelikli olarak Anapa, Poti, Ahılkelek, Ahıska ve Kars'ın ele geçirilmesi planlanmıştır.¹²⁷

Rusya 12 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını ilan etmiş ve ardından 2. ordu ile Moldova'ya girmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti, Balkanlar ile birlikte Doğu Cephesi'nde bulunan Erzurum, Kars ve Ahıska'ya asker sevk etmeye başlamıştır. Savaş emrini alan Paskeviç, Güney Kafkasya'da değişik bölgelerde bulunan orduyu toparlayarak

¹²⁶ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt XIV/36, 2008, s. 187-199.

¹²⁷ Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1780*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 495-496.

yaklaşık 10.000 Rus askerini Ahıska sınırına, 6000 Rus askerini de Kars sınırına göndermiştir. Bunun üzerine Erzurum Valisi Galib Paşa, Kars ve Ahıska Kaleleri'ne erzak, silah ve cephane yığmıştır. Bu sayede Kars ve Ahıska kalelerinin Rus ordusuna karşı direnmesi sağlanmıştır.

4.5. Ahıska Kalesi ve Civarının İşgali

Günümüzde de varlığını sürdürmekte olan “Rusların Sıcak Denizlere İnme” hayali, bilinen adıyla Korkunç İvan yani Çar İvan IV. Vasiliyeviç döneminde başlamıştır. Çar İvan sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmek için donanmaya ağırlık vermiş ve büyük tersaneler yaptırmıştır. Rusya’nın Azak Kalesi’ne saldırmasıyla başlayan Osmanlı-Rus savaşı Rus donanması ve Rus deniz savaşları açısından önem arz etmektedir.

1801 yılında Gürcistan’a yerleşen Ruslar, 1805 yılında Osmanlı Devleti sınırlarının çok yakınına, Kars ve Çıldır eyaletlerinin karşısına yerleşmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde Yeniçeri Ocağı’nın 1826 yılında kaldırılması ile başlayan isyanlar ve 1827 yılında gerçekleşen ve faciayla sonuçlanan Navarin Olayı’ndan sonra Osmanlı ordusu hem denizde hem karada güç kaybetmiştir. Zayıf düşen Osmanlı Devleti’nin bu durumundan faydalanmak isteyen Rusya, General Paskieviç¹²⁸’in önderliğinde Doğu Anadolu’ya saldırmıştır. Bu saldırı sırasında stratejik açıdan önem arz eden Ahıska Kalesi’nde konuşlandırılan ordu ve halkın verdiği mücadele Ahıska’yı Rus İşgalinden kurtaramamıştır. Bu savaşın sonunda Osmanlı’ya bağlı Çıldır Eyaleti’nin merkezi olan Ahıska, Rusya’ya bırakılmıştır.

Paskeviç, 26 Mayıs 1828 yılında 51 numaralı "gizli" ibaresi ile Prens Nessel’rodeye gönderdiği yazıda çok yakın bir zamanda Türklere karşı askeri harekate girişeceğini ve dışarıdan siyasi bir hamle olarak yansıtılması için görüşlerini ifade etmiştir. Paskeviç’e göre Türkler açıkça düşman ilan edilecek ve Rus ordusu var gücüyle onlara saldırılacaktır.¹²⁹ Aynı belgenin devamında Paskeviç, bölgenin işgalini Müslüman halkın yoğunluğuna

¹²⁸ General İvan Paskeviç-Erivanskiy (1782-1856): Zaporojiye Kosaklığı Poltava alayında devamlı görev almış Kosak ailesine mensuptur. Eğitimi Rus Çarlığına yakın olan ailelerin okuduğu özel okulda aldı. Askeri eğitim ile beraber normal müfredattan dersler ile okulunu dereceyle bitirdi. Özellikle 1806-1812 Türk-Rus savaşında büyük çaba gösterdiğinden birçok nişan alarak piyade taburu komutanlığına kadar yükseldi. Sonradan meydana gelen Türk-Rus savaşlarında komuta sınıfında yer almış ve Türklere karşı acımasızlığı ile ün kazanmıştır. Paskeviç’in biyografisi ve askeri faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Aleksandr Şerbatov, “General-Feldmarşal knyaz Paskeviç, Ego Jizn i Deyatelnost”, IX. cilt, Sankt-Peterburg: Sklad Berezovskogo, 1884-1904; Igor Radko, İvan Fedoroviç, Paskeviç, “Sto Velikih Polkovodtsev”, <http://100.histrf.ru/commanders/paskevich-ivan-fedorovich/>, [Erişim Tarihi: 01.12.2023].

¹²⁹ *Aktı Sobrannıye Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey (Kafkas Genel Valiliği Kafkas Arkeografi Komisyonu Belgeleri)*, C. 7, ed. A.P. Berje, Tiflis, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Kavzskogo (Kafkas Genel Valiliği Başkanlığı Yayınevi), 1878, s. 747, Belge no: 752.

bağlamış ve Rusların Türk topraklarına doğru ilerleyişlerinde bu bölgenin Müslüman Türk halktan temizlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Nitekim Ahıska, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgesinde yer almaktadır ve Rusların aşağıya ilerlemesi için öncelikli olarak Müslüman nüfustan arındırılmalıdır.¹³⁰

Paskeviç'ten Nessel'rodeye gönderilen 24 Haziran 1828 tarihli bir yazıda¹³¹ Ahıska yolunda önce Ahılkelek Kalesi'nin ele geçirildiğinden bahsedilmiştir. 16 Haziran'da Kars kalesini işgal ettikten sonra Rus orduları Çıldır üzerinden Ahılkelek kalesine doğru yola çıkmıştır. Ahılkelek'e yaklaşınca ordu Taparavan nehri ile Gender Çayı yakınlarında konuşlanmıştır. Ahılkelek Kalesi taş duvarlarla çevrili ve her iki tarafından da adı geçen çaylara uzanan kayalıklar vardır. Kalenin kuzeydoğu kısmında savunma hattı yoğunlaştırılmıştır. Rus askeri yaklaştığında Ahılkelek Kalesi'nde fazla bir hareketlilik görmeyince kaleyi kolaylıkla elde edebileceğini düşünmüşlerdir. Ancak kalenin duvarlarında ve içerisinde çok fazla bayraklar görünce Ruslar kale komutanıyla görüşmek için aracı göndermişlerdir. Rusların konuşmak için gönderdikleri grubun başında Çavuş Ustimoviç, tercüman ve birkaç asker bulunmaktadır. Kaleye yaklaşınca silahlı dört kişi kaleden çıkmış, kaleyi teslim etme teklifine karşılık olarak şu cevabı vermişlerdir: “Biz ne Revanlı ne de Karşlıyız, biz Ahılkelek Kalesi'ndeki Ahıskalıyız. Bizim ne hanımlarımız var ne mallarımız toplam 1000 kişiyiz ve hepimiz kalemizi savunmak için ölmeye and içtik.” Bu cevap karşısında Ruslar hemen kalenin etrafını kuşatıp hareket planını yapmaya başlamışlardır. Albay Burtsov komutasındaki birlik Gender Çayı'nın sol kıyısına yerleşmiştir. General Ostden-Saken komutasındaki 42. Süvari birliği ilk saldırı için hazır bekletilmiştir. General Korolkov'un komutasındaki hafif silahlar taburu Kafkas ordusu ikinci birliğinin ilerlemesine katkı sağlamakla görevlendirilmiştir. Albay Rayevski'nin taburu ve 4. Don süvari birliği Gender Çayı'nın sağ kıyısına kaleye daha yakın olan kısma yerleştirilmiştir. İlk çatışma General Korolkov'un akşam saat 9'da harekete geçmesiyle başlamıştır ve kalenin içinde hazır bekleyen Türk askerlerinden anında karşılık gelmiştir. Şafak söktüğünde kaleyi kuşatan birlikler yedekte bekleyen birliklerle değiştirilmiştir. Bu hareketliliği fark eden Türkler sabahın 4'ünde ağır ateşe başlamışlardır. Rus askerleri zarar görmüştür ancak Rusların çok stratejik bir şekilde ve akıllıca plan kurarak konuşlandırdıkları askeri birliklerin çatışma sırasında öndeki birlikleri arkadakilerle değiştirme özelliği Rusların kısa bir sürede üstünlük sağlamasını sebep olmuştur Kalede inanılmaz yıkıntılar

¹³⁰ A.g.e., s. 748.

¹³¹ A.g.e., s. 755, Belge no: 758.

olmuş ama buna rağmen kaledekiler silahı bırakmamışlardır. Neticede günün sonunda 1000 kişiden 300 kişi esir alınmış, 600 kişi şehit olmuştur. Şehitler arasında Ahıska eski seraskeri Selim Paşa'nın Ahılkelek Kalesi komutanı Ferhat Bek de vardı. Ahılkelek Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Rus ordusu fazla zaman kaybetmeden Ahıska kalesine yönelmiş ve kaleyi elde etme planı kurmaya başlamıştır.

Paskeviç tarafından Prens Nessel'rodeye gönderilen 26 Haziran 1828 tarihli 209 nolu "gizli" ibareli yazıda¹³² Ahılkelek Kalesi'nin Osmanlı sınırına doğru ilerlerken ufak bir engel olduğunu belirtilmiş ve Ahıska Kalesi'nin bir an önce ele geçirilmesini talep etmiştir. Paskeviç'in bu acelesinin altında Ahıska Kalesi'nin daha korunaklı olduğu düşüncesi yatmaktadır. Aynı zamanda Ahıska Kalesi'ni ele geçirmekle bölgede faaliyet gösteren başı bozukların (eşkıyalık yapan Karapapaklar kastediliyor) cezalandırılması da söz konusu olacaktır.

Prens Paskeviç, 27 Haziran 1828 tarihli raporunda Ahıska güzergahında ilerlerken önlerine çıkan Hırtız Kalesi'ni ele geçirmelerini şu şekilde anlatmıştır:

*"Ahılkelek işgalinden sonra Gürcistan'dan gelen yardım taburlarını beklerken bölge halkını normal hayata dönmelerini sağlarken ve Ahıska yönüne ilerleme planlarını kurarken yolumuzun üzerine Kura Nehri'nin öteki tarafında Hırtız Kalesi engel olarak çıktı. Çünkü Hırtız Kalesi Kura Nehri kıyısında bulunduğu için Türkler çok rahat pozisyonlarımıza yaklaşabilirler ve bizimle iş birliği yapanları kolayca tespit edip öldürebilirlerdi. Bir de Gürcistan'dan yardım için gelenlerin yollarını kesme imkanına sahipti. Bütün bunları gözönünde bulundurarak 26 Haziran'da kaleyi ele geçirmek için Genel Osten-sakin'i öncü olarak gönderdik. Ahıska'ya 30 verst (eski Rusça yüzölçümü) uzaklığındaydı. Ve kaleye yaklaşmak için kura nehrini geçerek havan taburunu kalenin önünde konuşlandırdık. Rus birliklerini gören halk korku içinde kaleyi terk etti. Bize göre bu korku ve panik ahılkeleği hızlı bir şekilde ele geçirmemizden dolayıydı. Türklerin korkusunu farkederek Albay Rayevski konuşmak için kalenin kapısına gitti. Ve kalede bulunan 200 silahlı kişi silahlarını teslim ederek kaleyi ruslara verdiler. Diğer silahlı 15 kişi silahlarını teslim etmeyerek kaleyi terk etti. Kalede bulunan bütün mühimmat ve iaseyi almış olduk. Böylece çok rahat bir şekilde Hırtız kalesi teslim olmuş oldu."*¹³³

¹³² A.g.e., s. 757, Belge no: 759.

¹³³ A.g.e., s. 759, Belge no: 760.

Kura Nehri'nin kıyısına çok yüksek bir yere kurulmuş olan Ahıska Kalesi aynı zamanda tarihi bir yapı olma özelliğine sahiptir. Ruslar Ahıska Kalesi'nin kıyılarına geldiklerinde kalede 10.000 kişilik personel vardı. Güçlü bir garnizon bulunan kaleye yardıma ihtiyaç duyulmamıştı. Ancak Serasker Köse Mehmed Paşa yardıma gelmeye karar vermiştir. Paskeviç mücadele için hazırlıklara başlamıştır. Köse Mehmed Paşa'nın yola çıktığı haberini alan Paskeviç Ahıska'ya gitmek ile Köse Mehmed Paşa'yı geliş yolunda engellemek arasında kararsız kalmıştır. Ahılkelek'ten yola çıkan Paskeviç üç gün içinde Ahıska önlerine varmıştır.¹³⁴ 4 Ağustos'ta Ahıska Kalesi'nden atılan selamlama topları ile Köse Mehmed Paşa'nın ordusuyla birlikte Ahıska'ya geldiği haberi verilmiştir. Kura Nehri'nin kıyısına yerleşen ordu burada Ruslarla ilk çarpışmayı gerçekleştirmiştir. Bu çarpışmadan sonra Ruslar kalenin doğu tarafında konuşlanmışlardır. 7 Ağustos'ta Kafkas Hattı'ndan gelen kuvvetler Paskeviç'in ordusuna dahil olmuştur. Gelen takviye kuvvetle birlikte Rus ordusunun kişi sayısı 10.000'in üzerine çıkmıştır. Buna mukabil Türk ordusu 30.000 kişiydi. Ruslar 8 Ağustos'ta dokuz adet top atışıyla Ahıska şehrini bombalamaya başlamıştır. Ahıska Kalesi'ne yardım için 10.000 kişilik Laz birliğinin yola çıktığını öğrenen Paskeviç, savaş konseyini toplamış ve yeni bir strateji belirlenmeye çalışılmıştır. Paskeviç'in planlarının arasında Ahıska'da Türk ordusuna karşı savaşmak ya da Borjom Geçidi'nden Gürcistan'a geri dönmek seçenekleri yer almaktaydı. Savaş konseyi, Türklerin kaldığı kampa gece baskın yapmaya karar vermiştir.

Ahıska Kalesi'ni ele geçirme niyetinde olan ve Ahıska Kalesi önüne kamp kuran General Paskeviç'in 8 Ağustos 1828 tarihli Çar'a¹³⁵ yazdığı raporunda saldırı planına karar verdiklerini şu şekilde açıklamaktadır:

Ahılkelek Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Gürcistan'dan gelen yedek taburlarla beraber Ahıska Kalesi'ne doğru yola koyulduk. Gelen bilgilere göre Ardahan üzerinden Mustafa Paşa ve Koca Mehmet Paşa öncülüğündeki Erzurum birlikleri

¹³⁴ Ahıska Kalesi'ni ele geçirmenin adeta kutsal bir vazife olarak addedildiği, 30 Temmuz 1828 tarihli 100 numaralı General Paskeviç'in emirlerini içeren belgeden anlaşılmaktadır: “Son günlerde elde ettiğimiz zaferler özellikle Ahılkelek ve Hirtız Kaleleri'ni ele geçirmemizi takdir ediyor, kutluyor ve şimdi yolumuzda asıl engel olan ve kolay alınmayacak Ahıska Kalesi'nin aynı şekilde ele geçirilmesini Tanrı'dan niyaz ediyorum. Ve bu kutsal görevde askerleri görevlendiriyorum.” A.g.e., s. 759-760, Belge No: 761.

¹³⁵ Dönemin Çar'ı I. Nikolay (1796-1855): İmparator I. Pavel Romanov'un üçüncü oğludur. Küçük yaştan itibaren askerliğe meraklı olmakla beraber sosyal bilimlere de hayli ilgisizdir. 1810 kışından itibaren orduda göreve başlamıştır. Aralık 1825 tarihinde tahta geçmiştir. Çar I. Nikolay hakkında detaylı bilgi için bk. “Nikolay I”, *Entsiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, Sankt-Peterburg 1897, C. XXI, s. 119-124; M. Polievktov, *Nikolay I, Ego Jizn i Tsrastvovaniye*, Moskva 1908; *Nikolay I: Ličnost i Epoha. Novije materialı*, Ed. A. Tsamutali, Sankt-Petersburg, İnstitut İstorii, 2007.

Ahıska Kalesi'ne ulaşmak üzerelerdi. Mustafa Paşa'nın birliğinde 7000 kişi, Koca Mehmet Paşa'nın birliğinde de yaklaşık 20000 kişi ve 15 havan topu atıcısı bulunuyordu. Bizim yolumuz Kura Nehri paralelinde zor patika yollarından ibaretti. Üç gün önce öncü birlik olarak General Muravyo'nun birliğini yol araştırmasını yapmaları, iase ve mühimatı kayalıklardan nasıl kolay geçirebileceğimizi tespit için gönderdik. Özellikle halatlar yardımıyla indirmeler ne şekilde olabilir. Zor ve çetin yolculuk bizi bekliyordu. Ama buna rağmen ayın dördünde Ahıska Kalesi'nin 6 verst¹³⁶ uzaklığında kamp kurduk. Nehrin sol kıyısında geçen akşam bizim iase birliğimize saldıran ancak püskürtülen Türklerin 600 kişilik süvari birliği konuşlanmıştı. Askerlerimizin ilerlemesini sağlamak için 4'ünü 5'ine bağlayan gece Albay Milaşevski komutanlığında 41. Yeger taburunun 3 birliği, Kura Nehri'nin sol kıyısındaki tepeyi elde etmek için gönderildi. 5 Ağustos günü her iki paşanın da Ahıska'ya geldiği haberini aldık. Bu haber daha hızlı davranmamızın doğru olduğunu gösterdi ve gecikmeden Ahıska Kalesi'nin yakınlarında kamp kurmayı doğru bulduk. Birlikleri saldırı planına göre düzenleyerek sabah saat 10'da harekete geçtik. Öncü birliğimizi karşılayan birkaç delibaş birliği oldu ve düzensiz bir şekilde karşılık verdiler. Kısa süreli çatışmaya rağmen havanın aşırı sıcak olmasından dolayı yorulan askerlerime dinlenme şansı tanımalıydım. Türkler ise bunu geri çekilme diye kabul ettiler. Ve ateş etmeye başladılar. İki saatlik dinlenmeden sonra Rus askerleri saldırıya geçti. Süvari ve Kosak birlikleri Ahıska'nın etrafındaki tepeleri ele geçirdiler. Ve kalenin doğu tarafını geçtiler. Akşam 6'ya kadar Türkler diğer tepelerden bizi takip ettiler ve sağlı sollu çevirmeyi planladılar. Türklerin ilk ciddi saldırısı sağ taraftan General Muravyo'nun Erivan birliğine oldu. Türkler çok yaklaştılar ve savunma hattımızı yarmayı planlayarak içerden harekete geçmeyi düşünmüşlerdi. Ancak General Simaviç ve Albay Leonov'un Don Kosak süvari birliği Türkleri püskürtmeyi başardı ve 20 kişiyi esir aldı. Ahıska Kalesi'nin sol tarafında Türklerin hareketlerine daha müsait olan bölgeye 41. Yeger taburunu iyice yaklaştırdım. Ve Türkler bunu farkettiler, buna karşılık olarak gizli patika yollarından 5000 kişiye yakın askeri kaleden çıkardılar ve üç taraftan bizi kuşatmaya çalıştılar. O esnada Albay Kazassi birliği Türklerin ortasına daldı ve yardımına gelen Albay Andronikov ile Türkleri dağlara doğru püskürttüler. Türkler sağ taraftan da saldırıya geçtiler ancak Üst Teğmen Lau

¹³⁶ Verst (Rusça Versta) bir Rus uzunlu ölçüsü birimidir. 1 vesrta, 1,0668 kilometreye karşılık gelmektedir. "Versta", *Entsiklopedičeskiy Slovar' Brokgauza i Efrona*, C.VI, (1862), s. 51-52.

komutasındaki süvari birliği soğukkanlı bir şekilde Türkleri geri püskürttü böylece bize tehlike oluşturabilecek bütün noktalarda üstünlük sağlamış olduk. Gece ise çıkan çatışmada Türkleri yine püskürttük ve 13 askeri kaybettik, 33'ü yaralandı. Türklerden ise 200'e yakın asker öldü. Kampımızı bu tip saldırılardan korumak için hem gözcü birliklerini sıkılaştırdık hem de kale etrafında manevralar yapmaya çalıştık. Böylece kaleyi kuşatmış olduk ve gelebilecek olası yardım birliklerinin yolunu kesmiş olduk. Çünkü daha dün kaleye yaklaştırmaya çalışan General Popov'un birliğine Azğur Kalesi civarında Türkler saldırmıştı ve 12 askeri yaralanmıştı. Türklerin sayıca süvari üstünlüğünü kullanarak iase birliklerimize saldırılarını engellemek zaman aldı. Bütün bunları biraraya getirdiğimde yarından tez Türk kalesine saldırıyı doğru buluyorum ve bunu size bildiriyorum.¹³⁷

9 Ağustos sabahı saldırıya geçen Rus ordusunu karşısında gören Osmanlı ordusunun morali iyice bozulmuştur. Köse Mehmed Paşa bu savaşta bacağundan yaralanmıştır. Ama buna rağmen 5.000 asker ile birlikte kaleye girebilmiştir. Savaşın sonunda Ruslar çok sayıda top mermisi, 10 top, 10 sancak ve mühimmatları taşımak için kullanacağı at arabaları ele geçirmiştir. Dağılan Türk ordusu ise 3000 kadar şehit vererek Ardahan taraflarında ormana doğru çekilmiştir.¹³⁸ 9 Ağustos 1828'deki Ahıska saldırısında Rus ordusundan 9 subay ölmüş, 24 subay yaralanmış ve diğer rütbeli askerlerden 76 asker ölmüş, 379 asker yaralanmıştır.

Ahıska'da Köse Mehmed Paşa kaleye girdikten sonra da Paskeviç komutasındaki askerlerle çarpışmaya devam edilmiştir. Ahıska'da savunulması gereken Ahıska kasabasının kendisi, kalenin duvarları ve kalenin içinde bulunan hisar olmak üzere üç bölüm vardı. Şehir yüksek kayalar üzerinde kurulmuştu. Şehirde 25.000 kadar insan yaşamaktaydı. Ahıska Kalesi'nin etrafı tepelerle çevrili olduğu için, bu tepeler kaleye dışardan yapılacak saldırıyı kolaylaştırmaktaydı. Ancak arazinin dağlık ve engebeli olması şehirde yaşayan halkın kendisini korumasına yardımcı olmaktaydı. General Gillenşmindt kuşatma toplarını Osmanlı ordusunun daha önce bulunduğu tepelere yerleştirmiştir. Bu toplarla kaleyi 14 Ağustos'a kadar bombalamaya devam etmiştir. Ruslar, Ahıska'ya saldıracakları saati 04.00 olarak kararlaştırmıştır. Ahılkelek ve Kars Kaleleri'ne de sabah saatlerinde saldıran Rusların Ahıska Kalesi'ne de aynı saatte saldıracağını hesaba katan Türk askerleri sabah saatlerinde

¹³⁷ *Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey*, s. 760, Belge no: 762.

¹³⁸ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 199.

önlemleri üst seviyeye çıkarmıştır. Ancak buna rağmen Paskeviç, kalede bulunan askerlerin sabah saatlerinde üst seviyede olan dikkatlerinin öğleden sonra dağıldığının farkına varmıştır. Paskeviç çok zekice bir askeri strateji yaparak tan vaktinde kaleye öylesine saldırılar düzenlemiştir. Buradaki amaç içinde bulunan askerlere sabah saatlerinde saldıracağı algısı yaratmaktır. Paskeviç komutasındaki ordu 15 Ağustos öğleden sonra gerçek saldırıya geçmiştir. Sıcaktan öğle rehavetinin etkisinde kalan kale içindeki askerler bu saldırıyı hiç beklemiyorlardı. Topların açtığı deliklerden kalenin içine giren Rus askerleri ile Türk askerleri arasında çetin bir mücadele yaşanmıştır. Ruslar Kale içinde bulunan kiliseyi ele geçirmişlerdir. Savaş gecenin ilerleyen saatlerine kadar sürmüş, şehirde bulunan evler yakılıp, yıkılmıştır. Savaş yakılan evlerin alevlerinin altında uzun süre devam etmiştir. Ahıskalılar genç yaşlı demeden bulundukları toprakları savunmak için canla başla savaştılar. Bir camiye sığınan 400 Ahıskalı Türk canlı canlı ateşe verilmiştir. Düşman eline geçmek istemeyen kadınlar yanan evlerin içine girerek ölmeyi tercih etmişlerdir. Bütün bu insanlık dışı muamelelere rağmen Paskeviç savaş sonrası hazırladığı raporda, kadınların ve çocukların güvenli bölgeye götürüldüğünü ve kadınların namusunun korunduğu yazmıştır.¹³⁹

Ahıska şehri Ruslar tarafından 16 Ağustos sabahı tamamen ele geçirilmiştir.¹⁴⁰ Ama şehrin ortasında bulunan kaleyi henüz ele geçirememişlerdir. Ruslar Ahıska'yı ele geçirdikten sonra kalenin etrafını toprakla çevirdiler. Kale içinde askerleriyle birlikte bulunan

¹³⁹ John F. Baddeley, *a.g.e.*, s. 201-203.

¹⁴⁰ Ahıska Kalesi'nin işgalini haklı çıkarmaya çalışan bir kaynaktaki şu bilgiler yer almaktadır: Osmanlı yönetim sistemine göre Ahıska Bölgesi Müslümanları bütün vergilerden muafı. Ancak evlerinde son derece bakımlı, her türlü askeri teçhizat bulunmak ve ilk ihtiyaç durumunda Osmanlı ordusunun yanında yerlerini almak zorundaydı. Hristiyanlar ve Yahudiler bölgeye alınmıyordu ve yüksek vergi ödüyorlardı. Kişi başı vergi ücreti 10 altındı. Böylece Ahıska Paşalığı'nın Kars Paşalığı'ndan bariz farkı ortaya çıkıyordu çünkü Kars Paşalığı'ndaki halk askeri operasyonlara hiç dahil edilmiyordu. Ezelden beri Türkler sınır bölgelerinde bu denli savaşçı ve kahramanlıklarda sınır tanımayan halkı destekliyordu. Ayrıca özellikle Poti ve Anapa'da Çar'ın kanunlarına karşı çıkan ve mahkemelerde ceza alan Müslümanlar da bu kaleye sığınmıyordu. Ahıska Paşalığı'nın asi halkı (Ahıska halkı) çok gururluydu ve hiçbir zaman Türk devletine karşı gelmiyordu. Çoğu zaman Acara ve Çıldır beyleri Ahıska Paşası'na itaatliğini göstermek için gelirdi ancak bu durumda bile paşa kalenin kapılarını kapatıp gereken tedbirleri alıyordu. Ve bazen bu tip görüşmelerde ilginç şeyler de meydana gelirdi. Bey, Paşa'nın huzuruna tek başına çıkmalıydı. Yanındakileri uzak yerde bırakan beyler hayat korkusuyla yanına 10 kişi kadar insan alırdı ve paşa onları görmezden geliyordu. Ahıska halkıyla Türk devleti arasında çok yakın ve bozulmaz ilişkiler asırlar boyunca kurulmuştu ve Türkler orada Ruslara tabi olmayacak düşüncesiyle asırlarca yaşamışlardır. Ahıska Anadolu'nun düşmez kalesiydi ve askeri becerileri çok yüksek olan bir halktı. Ve asker için bu insanlarla çatışması gerekiyordu. Bk. V. A. Potto, *Kafkaskaya Voyna: V Oçerkah, Epizodah, Ligendah, Biyografiyah, Sankt-Petersburg 1887-1889*, s. 854. Bu eserde oldukça taraflı yazılmış ve objektiften uzaktır. Gürcü bakış açısından ziyade Rus konjektürü çerçevesinde yazılmıştır. Daha değerlendirmelere geçmeden Ahıskalı Türkler, "yabani eşkiyalar" diye nitelendirilmiştir. Gerçeklikten uzak bu hakaret vari isimlendirmeler bilimsel çalışmalarda yer almamalıdır. Ancak karşı tarafın ön yargısının kanıtı olarak bu eser çalışmaya dahil edildi.

Köse Mehmed Paşa, bu şartlar altında daha fazla dayanamayacağını anlamıştı. Köse Mehmed Paşa 17 Ağustos'ta Paskeviç'in teklifiyle kale içinde bulunan 4.000 askeriyle birlikte silahlı olarak kaleden çıkarak, kaleyi Ruslara teslim etmiştir.¹⁴¹ Paskeviç, Ahıska Kalesi'ni ele geçirdiklerini Çar'a 17 Ağustos 1828 tarihli raporunda şu şekilde anlatmıştır:

13 saatlik saldırı sonrası Ahıska'nın küllerinden sizi Çar cenaplarına bütün Anadolu ve Asya'da bilinen bu güçlü kaleyi ele geçirdiğimizi bildiriyorum. 10 bine yakın yerli halk ve dışardan gelen 4 bin askerle cesurca savaştılar ancak Rusları yenemediler. Her evle tek tek savaşmak zorundaydık. Her sokak başı hendek kurmuşlardı. Kaleyi aldığımızda civar yerleri de bana tabi olmasını kabul ettim. Kanı durdurmak için çünkü Ahıska şehrinin büyük bir kısmı zaten yangında¹⁴² yok oldu. Düşman çok büyük kayıplar verdi. Ama bizim de kayıplarımız az değil. Üzülerek Albay Borodin'in de öldüğünü belirtiyorum. Onun dışında 9 rütbeli öldü, 32 kişi yaralandı. Biz esir olarak 5 paşayı aldık, 66 havan topu 52 tane de nişan ele geçirdik. Bu Ahıska Kalesi'nin ele geçirilmesinde Şirvan süvari birliğinin zaferimize büyük katkısı oldu. Şunu kesinlikle söylemek lazım gerekir ki onlar için imkânsız diye bir şey yok. Şirvan birliğini, iki don Kosakları süvari birliği, Erivan taburu ve 42. Ege taburu çok güzel bir şekilde desteklediler. Ama bütün bu saydığım birlikler rütbeli askerleri arasında çok kayıp verdi. Çatışmada özel kahramanlık gösterenlerin isimlerini tek tek sayacağım ve yüksek müsaadenizle devletimizin nişanı için size listeyi sunacağım. Bu listeyi Şirvan süvari birliğinden Albay Yudin ile gönderiyorum. Kendisi Ahıska çatışmasında insan üstü kahramanlık göstermiştir ve özel muamele haklıydı.¹⁴³

Ruslar son saldırılarda Ahıska'yı ele geçirebilmek için çok fazla kayıp vermiştir. Ama Ahıskalı Türklerin kaybı Rusların kaybından çok daha fazlaydı. Şehirde yaşayan 3.000 Ahıskalı Türk hayatını kaybetmiştir. Paskeviç'in hazırladığı savaş raporunda, kaleyi savunan 400 topçudan 350'sinin hayatını kaybettiği, yeniçeri bölüğünün tamamen yok

¹⁴¹ W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1966, s. 28-29.

¹⁴² Sözü edilen yangın Ağustos 1828'de Ruslar tarafından çıkarılmıştır: "Şehir toprakları dövüldü. Çevredeki binalar ateşe verildi. Her tarafa yangın paçavraları atarak şehrin evlerini yakmaya başladılar. Çenç ihtiyar şehir halkı büyük cesaretle savaştılar. Kadınlar canlı olarak Rusların eline geçmektense yanan binalara dalarak canlı yanmayı tercih ediyorlardı. Bir camide toplanan yüzlerce insan diri diri yakıldı. Rus askerler bu kahramanca mücadeleyi sindiremiyor ele geçirdiği insanı çocuk dahi olsa acımasızca katlediyorlardı." John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Kayhan Yayınları, İstanbul 1995, s. 202-203.

¹⁴³ *Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey*, s. 763-764, Belge no: 764.

edildiği bilgisi yer almaktadır. Ayrıca kalede bulunan 1.800 Laz'dan 1.300'ü hayatını kaybetmişti. Bu savaşta Ruslar 52 sancak, 67 top, 5 tuğ ele geçirmişlerdir.

Ruslar Ahıska'yı işgal ettikten sonra Ahmediye Kütüphanesi'nde bulunan çok değerleri eserleri St. Petersburg kütüphanesine taşımışlardır. Ahıska'da yeni bir idare kuran Ruslar, bu idarenin başına da Tuğgeneral Bebutov'u getirmişlerdir.

Paskeviç Ahıska Kalesi'ni ele geçirdikten bir gün sonra Tuğgeneral Vadbolskiy'i altı hafif top, iki Kazak Alayı ve beş bölük piyade eşliğinde Azğur Kalesi'ni ele geçirmek üzere göndermiştir. Azğur kalesi, Borjom Geçidi'nin kontrol noktasında bulunmaktadır. Kalede 500 kişiden oluşan bir garnizon vardı. Civar bölgelerde yaşayanların da kaleye girmesiyle içerde 1.000 kişiye yakın insan bulunmaktaydı. Vadbolskiy, kaleye gönderdiği elçi aracılığıyla Ahıska'nın ele geçirildiğini ileterek Azğur Kalesi'nin teslim edilmesini istemiştir. Teslim etmezlerse Ahıska'yı örnek göstererek aynı şeyleri yapmakla tehdit etmiştir. Rus birlikleri kaleyi kuşattıktan bir müddet sonra kaleden gelen bir haberci aracılığıyla can ve mal güvenliklerinin sağlandığı takdirde kalenin teslim edileceği iletilmiştir. Paskeviç tarafından verilen yazılı taahhütname ile Azğur Kalesi'nin direnmeden teslim edilmesi durumunda halkın can, mal, ırz ve namusunun korunacağı, emlak ve eşyalarını almalarına engel olunmayacağı, kaleden çıkmak isteyenlere izin verileceği, kalanların da himaye altına alınacağı söylenmiştir. Daha sonra kalede yaşayan halk Rus birliklerinin arasından kaleyi boşaltarak dağa doğru güvenli bölgelere ulaşmışlardır. Geride kalan Ruslar kaleye ve kaledeki 14 topa el koymuşlardır. Paskeviç'in Çar'a gönderdiği 20 Ağustos 1828 tarihli raporda Azğur Kalesi'nin ele geçirilmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

Ahıska'yı ele geçirdikten sonra General Vadbolskiy¹⁴⁴, 5 süvari birliği ile 2 Kosak birliğini 6 havan topuyla Azğur Kalesini ele geçirilmesi için gönderdi. Kalede 500 kişilik askeri birlik ve 1000'e yakın silahlanmış yerli halk vardı. Teslim çağrısını kabul etmediler. Vadbolskiy onlara Ahıska'dan birkaç tane saygın kişi gönderdi. Ve Ahıska Kalesi'nin kaderinin tekrar edilmemesi için onları ikna ettiler. Azğur'un önde gelenleri teslim olmayı kabul ettiler. Ancak can ve mal güvenliği talep ettiler. Vadbolskiy ciddi olduğumuzu göstermek için aralarından birkaç kişiyi bana gönderdi. Ve ben onlara güvence yazısını teslim ettim. Azğur'a girdiğimizde 14 havan topu, 6 bayrak (nişan),

¹⁴⁴ General Nikolay Vadbolskiy (1869-1945): Rus Ordusu mensubu, VII. Kafkasya Kolordusu komutanıdır. Hakkında detaylı bilgi için bk. S. Volkov, "Knyaz Vadbol'skiy Nikolay Petroviç", *Ofitseri Rossiyskoy Gvardii: Opit Martirologa*, Moskova: Russkiy Put', 2002, s. 88.

300 kg barut ve iâşe elde etmiş olduk. Kale kayalıklar üzerine kurulmuş, geçişleri dar patikadan oluşuyor ve yukarıdan ateş etmeye çok elverişlidir. Bütün Rus askerleri gibi Vadbolskiy de büyük bir kahramandır. Ağzur'da elde ettiğimiz kalenin anahtarını, 6 nişanı ve bazı özel eşyaları Gürcü halk birliğinden Teğmen Mamuka Orbeliani ile huzurunuzla gönderiyorum. Kendisi Ahıska Kalesi çatışmasında büyük kahramanlık gösterdi ve Ağzur halkıyla görüşmelerde büyük hizmetleri oldu.¹⁴⁵

Önemli bir askeri başarı kazanan Paskeviç, askeri hamlelerini ve başarılarını düzenli olarak Çar'a rapor etmekle birlikte Özel Kafkas Taburu¹⁴⁶'na hitaben 28 Ağustos 1828 tarihli bir emirname hazırlamış ve zorlu Ahıska Kalesi'nin ele geçirilmesinin nasıl büyük bir hadise olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Kahraman askerler!

Kars ve Ahılkelek'te büyük bir başarı gösterdiniz ve bizi gururlandırdınız. Ahılkelek'ten çıktığımız yol çok zordu. Dar kayalıklardan ve dar patikalardan geçtik. Bir atlının zor sığıldığı yerlerden siz büyük silahları kucaklarınızla geçirdiniz. Ve Ahıska'nın önüne geldiniz. Kahramanlığınız cesaretiniz ve hırsınız takdire şayandır. Bütün yol dinlenmeden geldik. Ve ayın 5'inde çok fazla sayıda düşman askerlerini yenerek kalenin önünde kampımızı kurduk ve kaleyi kuşatma çalışmalarına başladık. Ayın 9'unda düşmanın kalesine geçtik. Bu kaleyi karşı taraftan Türkler 30 bin askerle savunmaya kalktı. Ama sizin sayınız çok daha az olmasına rağmen ara vermeden 14 saat boyunca düşmanla çatıştınız. Ve sizin cesaretiniz ve sizin kahramanlığınız düşmanın cesaretini kırdı. Ve çok geçmeden biz zafer bayrağını kalenin önüne diktik. Siz kahraman askerlerim o gün 10 tane havan 13 nişan 4 savunma hattı bütün askeri teçhizat ve iâşesini elde ettiniz. Sizin elinizden 3 bin Türk çatışma alanında öldü. Bir sonraki 4 gün boyunca kaleden gelen yoğun silah ateşinde kuşatma çatışmaları devam etti ve nihayetinde ayın 15'inde biz saldırıya geçtik. O zamana kadar yenilmez sayılan Ahıska Kalesi, vahşice kahramanlıklarıyla bilinen halkı, 15 bin kişilik taburu 13 saat

¹⁴⁵ AKAK, s. 765, Belge no: 765.

¹⁴⁶ Özel Kafkas Taburu (Otdel'ny Kafkazskiy Korpus), Çarlık ordusunda bağımsız bir operasyonel birlik olarak özel tabur şeklinde oluşturulmuştur. Faaliyet zamanı Ağustos 1815 – 6 Aralık 1857 tarihleri arasındadır. Başlangıçta bünyesinde 22 piyade birliği, 20 atlı birliği ve 30 ağır topu olan 4 topçu birliğini barındırıyordu. Ancak zamanla hem görevli hem de mühimmat bakımından genişlemiştir. Özel Kafkas Taburu ile ilgili detaylı bilgi için bk. "Kavkazskiy Voynı", *Entsiklopedičeskij Slovar Brokgauza İ Efrona*, Sankt-Peterburg 1897-1907, s. 625-633; A. Savelyev, "Glavnokomanduyuşiy Otdel'nım Kavkazskim Korpusom i ih rol v Politike Rossiyskoy İmperii na Kavkaze. Golos Minuvşego," *Kubanskiy İstoričeskij Jurnal*, Krasnodar: Kubanskiy Gosudarstvennyy Universitet, 2009, C. 1/2, s. 47-58.

*süren çatışma sonrası kaleyi teslim etti. Kendilerini ölüme adayan Türkler sizin kahramanlığınızın karşısında ya öldü ya geri çekilmek zorunda kaldı. Her adım kana bulandı ama o adımlar düşmanın kanıydı ve bizim zaferimizdi. O gün çok sayıda ganimet elde ettik. Ve 5 binden fazla düşman sizin silahınızdan can verdi. Canı gönülden sizi kutluyorum kahraman askerlerim. 12 yıllık askeri hayatımda çok şey gördüm, çok çatışma yaşadım. Ancak sizin gibi kahraman askere rastlamadım. Büyük bir gururla tüm bunları Çar hazretlerimize iletacağım. Tarih sizi unutmayacaktır. Bir sonraki nesillerin gözünde kahraman olarak kalacaksınız.*¹⁴⁷

Paskeviç'in 28 Ağustos 1828 tarihli Çar'a gönderdiği raporunda Ahıska'nın anahtarını ele geçirmekten duyduğu mutluluk ve bundan sonraki güzergahları şu şekilde anlatılmıştır:

*Bu kaleden Ardahan anahtarını size sunmak şerefine nail oldum. Kalede 31 havan topu ve çok sayıda askeri teçhizat ele geçirmiş olduk. Türk askerleri ardına bakmadan kaçtılar. Kale halkı bazıları askerlerin peşinden kaçtı ki onların bir kısmı geri dönmek istiyor, bazıları da evlerini terk etmedi. Bundan sonra Rus çarının himayesi altında yaşayacaklar. Biz bundan sonra Ardahan'a doğru ilerlemeye niyetliyiz.*¹⁴⁸

Rusya karşısında ordusunun güçsüz olması sebebiyle zor durumda kalan Osmanlı Devleti aynı zamanda kendi toprakları içindeki azınlıklarla da mücadele etmiştir. Ayrıca Anadolu'nun doğusunda Rusya tarafından oluşturulmaya çalışılan Ermeni hattı Ahıska'yı çok fazla etkilemiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rusların yanında yer alan Ermeniler, yüzyıllardır beraber yaşadıkları Türk halkına sırtını dönerek Ruslarla beraber Türk askerine karşı savaşmıştır. 4 Eylül 1828'de Galip Paşa, Erzurum Valisi'yken yazdığı mektupta Ermenilerin hainliklerini “*Ermeni milleti şimdiye dek Moskovlu'ya mâil değil iken İran seferinden beri onlar dahi Ruslara tabi olmaya başlamışlardır. Kars ve Çıldır Ermenileri Rusya asker olmakta hatta Ruslar Kars'tan ele geçirdikleri silahları Ermenilere dağıtarak onları Rus ordusuna “soldat” (Rus askeri) olarak kaydetmişlerdir.*”¹⁴⁹ şeklinde ifade etmiştir.

¹⁴⁷ AKAK, s.766, Belge no: 766.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 766, Belge no: 767. Paskeviç raporun devamında şu bilgileri vermektedir: "Ahıska Kalesinde koğuşlandık ve General Bergman'ı büyük süvari birliği ile yarım kalan işimizi bitirmek için Ardahan'ı kuşatan General Muravyev'a yardıma gönderdim. General Bergman, Ardahana yaklaşıncı Türklerin panikle kaçtığını ifade ediyor." A.g.e., s. 767.

¹⁴⁹ Kemal Beydilli, “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, Cilt XIII/17, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 384.

Ayrıca Ermenilerin bulundukları bölgelerde isyan çıkartıp eşkiyalık hareketlerinde bulundukları da bilinmektedir. Erzurum'da yaşayan Osmanlı Devleti'ne tabi 20-25 bin kadar Ermeni Erzurum'un Ruslara teslim edilmesinden sonra çevre kazalarda yaşayan halka dehşet saçmışlardır. Rusları tutan Ermenilerin Müslüman halka yaptıkları işkenceler hat safhaya varmış, bölgede asker sayısı ve cephane de iyice azalmıştı. Bu aşamadan sonra tek kurtuluşun bir an önce antlaşma imzalamak olduğu görüşü ağır basmıştır.

4.6. Anlaşmalar Dönemi ve Ahıska

4.6.1. Edirne Antlaşması Sonrası

Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişen Osmanlı-Rus savaşı sonunda büyük tavizler verilerek 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Ordusunun en zayıf olduğu zamanda Rusya ile savaşan Osmanlı Devleti Rusların Edirne'ye gelmesi ve İstanbul için de tehdit unsuru olması sebebiyle antlaşma yoluna gitmiştir. Fransa, Prusya, İngiltere elçilerinin aracılığı ile Rusya'ya iletilen Osmanlı Devleti'nin antlaşma isteği, Rusya tarafından da olumlu karşılanmıştır. Çünkü savaş sonunda Rusya da askeri olarak büyük zarara uğramıştır. Nihayetinde 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştır.

Edirne Antlaşması'nın 4. maddesinde¹⁵⁰ Doğu Anadolu'da Anapa, Ahıska ve Poti'nin Rusya'ya bırakıldığı ve sınır tespiti yapıldığını görülmektedir. Sınır Karadeniz kıyısında bulunan Gürel eyaletinden başlayıp İmre'den geçerek Gürcistan sınırında birleşen Kars ve Ahıska'ya kadar uzanmıştır. Çizilen sınırla Türkiye'ye ortalama 2 saat kadar uzaklıkta olan Ahıska Kalesi ve Ahılkelek Kalesi Ruslara bırakılmıştır. Ruslar tarafından işgal edilen Erzurum, Kars ve Bayazıt Osmanlı Devleti'ne geri verilmiştir.¹⁵¹ Edirne Antlaşması'nın 9.

¹⁵⁰ Edirne Antlaşması'nın 4. maddesi: "Anadolu semtinde Rusya Devleti memalikiyle memalik-i mahrusa beyninde hudud Gürel memleketinin Karadeniz'den şimdiki hududuyla giderek İmre hududuna çıkup andan en doğru tarik ile Ahışa ve Kars eyaletlerinin Gürcistan hududlarına muttasıl oldukları mahalle kadar mümted olan hat ola ve bu vechile Ahışa ve Ahılkelek kaleleri şimalde ve hatt-ı hudud-u mezkurun dahilinde iki saatten akl olmamak üzere mesafede kala ve işbu hatt-ı hududun cenub ve garb taraflarında Kars ve Trabzon semtlerinde kain olan arazi ile Ahışa eyaletinin en büyük kıtası ile'l-ebed Devlet-i Aliyyenin tasarrufunda ola ve hatt-ı hudud-u mezkurun taraf-ı şimali ve şarkisinde Gürcistan ve İmre ve Gürel semtlerinde kain arazi ve Kuban nehrinin ağzından Sen-Nikola limanına kadar liman-ı mezkur dahil olmak üzere cemii Karadeniz sahili ile'lebed Rusya Devleti tasarrufunda ola. Bunaenaleyh Rusya Devleti Ahışa eyaletinin ma-bakisi ve Kars şehri ve eyaletini ve Bayezid şehri ve eyaletini vel-hasıl Erzurum şehri ve eyaletini ve Rusya askeri tarafından istiladide olub hudud-u meşruhadan haricde kalan bil-cümle mahalleri taraf-ı Devlet-i Aliyeye redd u teslim eder". Bk. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 44-45.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, C. IX, S.1-2, 1951, s. 111-151.

maddesi¹⁵² Ahıska Bölgesi ile ilgilidir. Bu bölge savaş tazminatının bir kısmı olarak Rusya'ya bırakılmıştır. Kalan kısım ise ikili görüşmeler sonucunda belirlenmiş olup antlaşmaya eklenen ek maddeyle beraber, Osmanlı Devleti 10.000.000 Macar altını ödemeye mahkûm edilmiştir.¹⁵³ Böylece Edirne Antlaşması'na göre Ruslar Doğu Anadolu'yu rahatlıkla kontrol edebilecek yerleri kendi sınırlarına dahil etmiştir.

Ahıska'yla ilgili bir diğer madde de antlaşmanın 13. maddesidir.¹⁵⁴ Bu maddeye göre Osmanlı tebaasına bağlı olup Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılan topraklarda yaşayan halk ve Osmanlı tebaasına bağlı olup Osmanlı sınırları içinde kalıp da Rusya'da yaşamak isteyen halka ev ve topraklarını satıp yaşadıkları coğrafyadan ayrılmaları için 18 ay süre verilmiştir. Bu maddeye göre Rusya'nın da yardım etmesiyle Osmanlı tebaasında bulunan ve Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan ortalama 100.000 Ermeni'nin Rusya'ya göç ettiği düşünülmektedir. Rusya'ya göç eden bu Ermenilerin bir kısmı Revan ve Gence Bölgeleri'nin en verimli topraklarına yerleştirilmiştir. Bir kısmı da yüksek stratejik öneme sahip olan Ahılkelek, Ahıska, Batum, Sohum, Trialeti, Tiflis ve Türkiye ile sınır olması nedeniyle önemli konuma sahip olan Sameshi-Cavaheti Bölgelerine yerleştirilmiştir. ~~Hal böyle olunca~~ Bu göç hareketi sonucunda Ermeni nüfusun sayısı Ahıska Bölgesi'nde artmıştır. Göç durumuna Müslüman halk açısından bakıldığında 18 ay içinde ev ve arazilerini elden

¹⁵² Edirne Antlaşması'nın 9. maddesi: “İşbu sülhname ile teyemmünen hitampezir olan muharebenin imtidadı Rusya devletine masarif-i cesimeyi müeddi olduğundan Devleti-i Aliye masarif-i mezkûrenin lâyı üzere tazminini arz ve tebliğ etmeği bilhak lâzimedden addedip binaenaleyh dördüncü maddede meşrut olduğu üzere Anadolu arazisinden tazmin-i mezkûre mahsuben Rusya Devleti ahzına razı olduğu bir kıta-i cüzüyenin terk ve ferağından başka Devlet-i Aliye mikdarı ittihad-ı tarafeyn ile tanzim olunacak bir meblağın edasını dahi taahhüt eder”. Bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C.I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 284.

¹⁵³ Şerafettin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. IX/1-2, 1951, s. 111-151.

¹⁵⁴ “Edirne Antlaşması'nın 13. maddesi: “Devleteyn-i fahimeteyn-i muahedeteyn beynlerinde muhadenet-i halise muamelatını ifa ve iade ederek teb'alarından kangı sınıf ve taifeden olur ise olsun el-haletü hazihi teyemmünen hitam-pezir olan muharebe esnasında gerek i'mar-ı harbiyede ve gerek etvar ve hareketleriyle veyahut re'y ve efkarlarını beyan-birle tarafeyn-i muahedinin birine taalluklarını izhar eylemiş olanlar umumen ve kamilen ve nesyen mennessiyyen afv olunalar binaberin bunlardan hiçbirisi hareket-ı sabıkasından dolayı canen ve malen rencide ve taharri olunmaya ve bunlardan her birinin mukaddema malik oldukları emlakleri ika olunub şer-i şerifin ve kavaninin zir-i himayesinde emn u rahatla mutasarrıf olalar veyahut evlad u iyali ve eşya-yı menkulesiyle istediği mahalle bila-mani ve taarruz nakl etmek için onsekiz malı zarfında emlakini furuht edebile ve bundan başka taraf-ı Devlet-i Aliyyeye istirdad olunan veyahut Rusya Devleti tarafına terk ve feraget olunan memleketlerde kain tarafeyn teb'alarına gerek kable'ssefer ve gerek muharebeden beru iktisab eyledikleri emlaklarına tensib ederler ise bir rabita verüb nukud ve eşya-yı menkuleleriyle devleteyn-i muahedeteynden birinin memalikinden diğerinin memalikine nakl etmeleri için yine on sekiz ay müddet tayin kılın”. Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s. 79.

çıkaramayan Müslüman halkın bir kısmı bulundukları yerde kaldığı, bir kısmının da ev ve arazilerini bırakmak zorunda kalarak Türkiye'ye göç ettiği görülmektedir.

Tablo 1: Edirne Antlaşması Sonrası Rusya'ya Göç Eden Ermeniler

Erzurumdan Göçen Ermeniler	21.150 kişi
Doğu Anadolu'nun Diğer İllerinden Göçen Ermeniler	100.000 kişi
İran'dan Göçen Ermeniler	41.245 kişi

Kaynak: Kemal Beydilli, “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, Cilt XIII/17, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 406-407

Tabloya bakıldığında İran'dan 41.245 Ermeni göç etmişken Osmanlı tebaasına bağlı 100.000 Ermeni'nin Rusya'ya bağlı topraklara göç ettiği görülmektedir. Tablodaki bu verilere göre Ermenilerin gitmesiyle birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde 20.000 hanenin yerleşebileceği yer açılmıştır.

Edirne Antlaşması'ndan sonra Rusya, Boğazlara ve İstanbul'a hâkim olma ve sıcak denizlere inme hayalini ertelemiş, antlaşma Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün bozulmadan devam etmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Rusya'nın da desteğini alarak diğer devletlerin Boğazlardan geçmesini engellemiştir. Rusya'nın lehine imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti hem toprak kaybetmiş hem de Rusya'yı yenemeyeceğini hazin bir şekilde kabullenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tebaası altındaki doğu Bölgesinde Ermeni Devleti'nin kurulması için ilk adımlar atılmıştır. Antlaşmanın 9. maddesindeki “Anadolu arazisinden tazmin-i mezkûre mahsuben Rusya Devleti ahzına razı olduğu bir kıta-i cüziyenin terk ve ferağından” cümlesindeki “bir kıta-i cüziye” cümlesiyle Ahıska Bölgesi'nin teslim edilmesi kastedilmiştir. Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkmanın vermiş olduğu moral bozukluğuyla o an için Ahıska Bölgesinin stratejik önemini fark edememiş ve anlaşmayı imzalamıştır. Ahıska Bölgesi'nin Ruslara geçmesi, Rusya açısından sıcak denizlere inmek ve boğazlara hâkim olabilmek için atılan çok önemli bir adımdır.

4.6.2. Kırım Harbi Sonrası (1853-1856)

1842’de Ahıska Bölgesi’nin nüfusu 9.595 kişi olarak sayılmışken 1856’da yapılan nüfus sayımında 13.298 olarak belirlenmiştir. Edirne Antlaşması sonrasında bölgeye yerleştirilen Ermeniler bölgenin demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir.

1853’te Rusya, Osmanlı Devleti’ni Eflak ve Boğdan’ı işgal edeceğini söyleyerek tehdit etmiş, akabinde 22 Haziran 1853’te Eflak ve Boğdan’a girmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Rusya’ya karşı İngiltere ve Fransa ile bir araya gelmiş ve blok oluşturmuştur. Rusya, 30 Kasım 1853’te Osmanlı Devleti’ne ait olan donanmaya Sinop limanında saldırmış ve yok etmiştir.

Ahıska Bölgesi’nde bulunan Rus askerlerinin 5 Kasım 1853’te Posof’a bağlı Bedele köyüne gelmesiyle, Ahıska muhaciri Ahmet Ağa, Miralay Hasan Bey, Göle müdürü İzzet Bey Rus askerlerini bozguna uğratmıştır. Ahıska halkı Osmanlı Devleti askerlerine yiyecek ve mühimmat verilmesi konusunda yardım etmiştir. Ferik Ali Rıza Paşa bu başarının üstüne Ahıska Kalesi’ni tekrar geri almak üzere hareket etmiştir. Osmanlı ordusu 26 Kasım 1853’te yapılan bu savaşta çift koldan saldırıya geçen Rus askerlerini yenemeyeceğini anlayarak geri çekilmiştir. Yorgun olan Osmanlı askerleri geri çekilirken Kosak süvarilerinin saldırılarına uğramış onlarla baş edemeyip yenilip dağılmıştır. Ahıska Bozgunu¹⁵⁵ olarak bilinen bu saldırıda 4000 Osmanlı askeri ölmüştür.

Osmanlı Devleti savaşın üçüncü yılında Rusya’nın içlerine kadar girmiş, Kırım’a asker çıkarmış, Rusya da buna karşılık Kars’ı işgal etmiştir. 1856’da Rusya, barış istemiş ve 30 Mart 1856’da Paris Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Sardanya Krallığı ve Rusya arasında imzalanan Paris Antlaşması’nın üç maddesi önem arz etmektedir: I. Kars’ın tekrar Osmanlı Devleti’ne iade edilmesi, II. Rusların Karadeniz’de bulunan donanmalarını geri çekmesi ve Karadeniz’de donanma bulundurmamaya Karadeniz’in tamamen bağımsız olması, III. Yabancı devletlerin savaş gemilerine boğazların tamamen kapatılmasıdır.¹⁵⁶ Rusya lehine sonuçlanan 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sonrasında Kırım harbi Osmanlı Devleti için sevindirici sonuçlansa da Edirne Antlaşmasıyla kaybedilen topraklar geri alınamamıştır.

¹⁵⁵ Mustafa Budak, “1853-1856 Kırım Harbi Başlarında Doğu Anadolu-Kafkas Cehpesi ve Şeyh Şamil”, *Kafkas Araştırmaları*, Cilt I, 1988, s. 52-58.

¹⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 74-75.

Bu savaşa Ahıska Bölgesi açısından bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun kuzey doğu sınır bölgelerine çok önem vermediği görülmektedir. Ahıska halkı, “Ahıska Bozgunu” olarak bilinen bu olay karşısında yaşanan tüm olumsuz şartlara rağmen Osmanlı ordusuna yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti ise bölgeye askeri yardım gönderememiş, Ahıska Bölgesi bir kez daha önemsenmeyerek Ruslara bırakılmıştır. Ahıska halkı ise Osmanlı'ya yardım ettiği için Ruslara karşı zor durumda kalmıştır.

4.6.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları Sonrası

1856 Paris Antlaşması'ndan sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı Panslavizm siyasetini sürdürmüştür. Özellikle Balkanlar'daki Slav halk üzerindeki baskılarını çoğaltmıştır. 1870 yılında Almanya'nın Fransa'yı yenmesinden sonra Avrupa'da yeni dengeler oluşmaya başlamış ve Rusya bu durumdan kendi çıkarları doğrultusunda fayda sağlamıştır. Nitekim Paris Antlaşması ile kendi aleyhine olan hükümlerden kurtulmuş ve Osmanlı Devleti üzerinde daha baskın bir siyaset uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Panslavizm politikası bağlamında Şark meselesini öne sürerek Balkan milletlerine silah yardımında bulunmuş ve isyana teşvik etmiştir.¹⁵⁷ Rusya, Kafkasya'da da Hristiyan halkı Müslümanlar'a karşı kışkırtarak silahlandırmış ve bölgesel isyanlar başlatmıştır.¹⁵⁸

93 harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anadolu (Kafkas) ve Rumeli'de iki ayrı cephe açılmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya ile yapacağı olası bir savaşa karşı Doğu Anadolu'ya 4. Ordu'yu konuşlandırmıştır. Diğer ordularla mukayese edildiğinde merkezi Erzurum olan 4. Ordu daha geniş bir alana sahiptir. Ahmet Muhtar Paşa'nın kumandasında olan 4. Ordunun malzemesinin ve askerinin yetersiz olduğu, askerlerin haritaları olmadan savaşa girdiği bilinmektedir. Askerî açıdan yetersiz sayıda olan Osmanlı ordusuna Kars ve çevresinden gönüllü askerler katılmıştır.

Rusya tarafından Kafkasya Bölgesi'nde silahlandırılan Hristiyanlar, Müslüman köylerini yağmalamış, okulları ve camileri yıkmış, özellikle kadın ve çocuklara akıl almaz işkenceler yapmışlardır. Ruslaştırmaya uğraştıkları Müslüman ve Türkleri asimile edemeyeceklerini anladıklarında bölgeden göç etmeye zorlamışlardır. Bu olaylardan sonra çok sayıda Müslüman ve Türk Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, (1994), s. 498-499.

¹⁵⁸ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 50.

¹⁵⁹ Nedim İpek, *a.g.e.*, s. 51-52.

4.6.4. Ayastefanos Antlaşması Sonrası

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 31 Ocak 1878'de iki devlet arasında müzakereler başlamıştır. İstanbul'un Yeşilköy semtinde 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Rusların lehine sonuçlanmış olup, Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Kafkasya'da ve Balkanlar'da kendisi için çok önemli topraklarını Rusya'ya bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu antlaşmanın ucunun kendilerine de dokunacağını anlayan Avrupalılar, Ayastefanos Antlaşması'nın yürürlüğe konmasını istememiş, engel olmak için harekete geçmişlerdir. Avrupalı devletlerin isteği doğrultusunda Ayastefanos Antlaşması'na karşı 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır.¹⁶⁰

Bayazıd'ın Soğanlığa kadar olan bölümü, Batum, Kars ve Ardahan Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesine göre Rusya'ya bırakılmıştır. Ayrıca aynı maddeye göre Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Kafkaslardaki zararını karşılaması ve 1.410 milyon ruble ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Ayastefanos Antlaşmasının 21. maddesi¹⁶¹ Ahıska Bölgesi gibi Rusya'ya bırakılmış topraklarda yaşayan halkların durumu hakkındadır. Buralarda yaşayan halka 3 yıl süre verilmiş olup topraklarını ve yerlerini satıp ayrılacakları söylenmiştir. Bu süre içinde bulundukları bölgeden ayrılmayan halk, Rusya tebaasına geçmiş sayılacaktı. Ahıska Bölgesi'nde yaşayan Ahıskalı Türkler için de durum böyleydi. 3 yıl içinde topraklarını satıp gitmeyen Ahıskalı Türkler Rusya tebaasına geçmiş sayılacaktı. Batum, Bayazıd, Kars ve Ardahan'ın Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesine göre Ruslara bırakılması "Osmanlı Devleti küçük toprakları verdi, en az zararla kurtuldu" anlamına gelmemektedir. Çünkü Ayastefanos Antlaşması sonucu Osmanlı Devleti'nin bu toprakları vermesi, Rusya'nın Anadolu üzerinde tehdit unsuru olarak baskılarını arttırmasına olanak sağlamıştır. Avrupa Devletleri de bu antlaşma şartlarının kendilerine de dokunacağını anlayınca Rusya'yı savaş

¹⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁶¹ "Rusya'ya terk olunan mahaller ahalisi başka mahalle gidüb ikamet itmek isterler ise emlaklerini satub çekilmekde serbest ve muhtar olacaklardır ve bu babda kendilerine işbu mukavelenamenintasdiki yılından itibaren üç sene mühlet virilmiştir mühlet-i mezkûrenin inkizasında emlaklerininisatub memleketten çıkmamış olanlar Rusya tebeiyetinde kalacaklardır miriye aid olan emlak-i gayr-ı menkule veyahud mahal-i mezkûre haricinde kâin miran-ı mahsusa ve emlak-i mevkufe dahi azası İslâm ve rusyaludan mürekkeb teşkil olunacak bir komisyon marifetile kararlaştırılacağı veçhile kezâlik üç sene müddet zarfında furuht olunacaktır bu komisyon Rusya'ya terk olunubda elyevm Rusya askeri elinde olmyan kale ve şehir ve saire mahallerde bulunan edevat-ı harbiye ile mühimmat ve devlete aid zahire ve eşya-yı sairenin hükûmet-i seniye canibinden ne suretle kaldırılacağını dahi tayin eyleyecektir". Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 395-397.

açmakla tehdit etmişlerdir. Savaştan yeni çıkan yorgun Rusya tekrardan yeni bir savaşa girmeyi istememiş anlaşma şartlarını değiştirmeyi kabul etmiştir.¹⁶²

Ayastefanos Antlaşması sonrasında Avrupalı devletlerin tutumunu eleştiren Mehmet Ârif Bey, “*Avrupa devletleri asla Devlet-i Aliyye’nin kazanmasını istemezler çünkü gerektiğinde kendi güçleriyle, kolayca ezmek isterler. Her bir Avrupalı, devlet ağacımızın kökten kurumasını ve felâketlerle devletimizin dallarının kopmasını, kurumasını isterler. Lakin asıl gövdeyi kendi baltalarıyla devirmek isterler*”¹⁶³ demiştir.

4.6.5. Berlin Antlaşması Sonrası

13 Haziran 1878’de toplanan Berlin Kongresi sonrasında imzalanan (13 Temmuz 1878) Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin parçalanması ivme kazanmıştır. Osmanlı Devleti, 287.510 km² toprak kaybetmiştir. 1856’da düzenlenen Paris Konferansı’nda Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikası güden İngiltere de Osmanlı Devleti’nin parçalanması yönünde tavır sergilemiştir.¹⁶⁴ Antlaşmanın 58. maddesinde, Ardahan, Batum ve Kars harp tazminatı olarak Rusya’ya verilmiş, Bayazıd Osmanlı Devleti’ne iade edilmiştir.¹⁶⁵ Bu antlaşmadan sonra Ruslar, bu bölgelerde Türk varlığını tamamen silmek yönünde politika izlemişlerdir. İlk önce bölgedeki Türklere göç etmeleri için üç yıl süre verilmiştir. Türklerden boşalan bölgelere de Ermenileri yerleştirerek demografik yapıyı değiştirmeyi amaçlamışlardır. Göç etmeyen bölge halkını medreselerini, okullarını kapatarak, işkenceler yaparak cezalandırmışlardır. Daha sonra “Elviye-i Selâse” adı verilen “Ardahan, Batum ve Kars”ta yaşayan halkın mülkiyet hakları da ellerinden alınmıştır.¹⁶⁶

Rusya, Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrası Erzurum’a kadar ilerlemiştir. Savaş sonrası demografisi bozulan bu bölgelerde çatışmalar çıkmıştır. Hristiyan ve Müslümanlar Osmanlı Devleti ve Rusya arasında iskân değişikliği yapmıştır. Osmanlı Devleti tebaasında

¹⁶² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C.VIII, S. XVI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 64-67.

¹⁶³ Mehmed Ârif Bey, *Başımıza Gelenler*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 124.

¹⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 523-529.

¹⁶⁵ Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 422.

¹⁶⁶ Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 553.

bulunan Ermeniler ve Kürtlerin bir kısmının Rusların yanında yer alarak savaş süresince Osmanlı Devleti'ne karşı savaştığı bilinmektedir.¹⁶⁷

Savaş tazminatının karşılanmadığını ileri süren Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 8 Şubat 1879'da İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. İstanbul antlaşmanın 4. maddesinde, Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması sonucu Ruslara bırakılan bölgelerin değeri düşülerek sekiz yüz iki milyon beş yüz bin frank tazminata mahkûm edilmiştir. Ayrıca antlaşmanın 7. maddesinde de "Bulundukları bölgelerde emlaklarını satarak göç etmek isteyenler gidebilecek, gitmeyenler de Rusya tebaasına geçecektir"¹⁶⁸ denmektedir.

Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da toprak kaybetmesiyle Ahıska Türkleri Anadolu'dan iyice uzaklaşmıştır. Ahıska Türklerinin 93 Rus Harbi öncesinde yeniden Osmanlı Devleti'nin tebaasına geçeceklerine dair istekleri bu antlaşmalar neticesinde gerçekleşmemiş, hüsrarla sonuçlanmıştır.

4.7. Ahıska Bölgesi'nde Ermeni Sorunu

Azınlık meselesi açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ele alındığında Osmanlı Devleti tebaasında bulunan Ermeniler ile ilk sorunun bu dönemde yaşandığını görülmektedir. O yıllarda Ermeni çeteleri türemiş, özellikle adı Karabaş olan bir Ermeni çete liderinin faaliyetleri dikkat çekmiştir. Kars Muhafızı tarafından İstanbul'a bilgi verilmiş, Rus tarafına geçişlerin önlenmesi ve yeni tedbirlerin alınması ve bilgi sızdırmanın önüne geçilmesi gerektiği söylenmiştir.¹⁶⁹ Yine aynı dönemde yaşanan ikinci büyük sorun ise Osmanlı tebaasında bulunan Ermenilerin emniyetinin güvence altına alınması meselesidir. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi bu sorunun büyümesine sebep olmuştur.

1828 tarihli Ahılkelek ve Ahıska nüfus bilgilerine bakıldığında ortalama 280.000 kişi olan Türk ve Müslüman nüfusun 45.000 kişiye düştüğünü görülmektedir. 1869'da Rusya'nın açıkladığı nüfus bilgilerine göre Ahılkelek ve Ahıska Bölgesinde 322 köy olduğu ve 80.500 kişinin yaşadığı söylenmektedir. Ayrıca 26.000 kişinin Türk olmayan diğer Müslümanlardan oluştuğu, 23.400 kişinin de Türk ve Müslüman olduğu açıklanmıştır. 1897 yılına gelindiğinde ise Türkçe konuşan 43.300 kişinin olduğu, toplam nüfusa oranlandığında halkın

¹⁶⁷ Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, (çev.) Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 55.

¹⁶⁸ Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 425-426.

¹⁶⁹ Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 403-405.

%31'inin Türkçe konuştuğu sonucuna varılmaktadır. Bunların dışında toplam nüfusun %48'i Ermeni olmakla birlikte, %13'ü Gürcü geriye kalanlar da Kürtler ve Ruslardan oluşmaktadır. 1913'te Ahılkelek ve Ahıska Bölgesi'nde nüfusun 195.000 kişiye ulaştığı ancak demografik yapının bozulduğu anlaşılmaktadır. Toplam nüfusun %29'luk kısmını 56.200 kişiyle Türkler, %51'lik kısmını 99.300 kişiyle Ermeniler, %8'ini de 15.200 kişiyle Gürcüler, 24.300 kişi de Müslüman olmayan diğer unsurlar oluşturmaktaydı.¹⁷⁰

Tablo 2: 1913'te Ahılkelek ve Ahıska Bölgesinde Nüfus Sayımı Verileri

Türkler		Ermeniler		Gürcüler	
%29	56.200 kişi	%51	99.300 kişi	%8	15.200 kişi

Kaynak: Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", *Türkler Ansiklopedisi*, XVIII, (2002), s. 877-885.

Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve topraklarını paylaşımı konusunda birlikte hareket etmişler, yüzyıllar boyunca Anadolu'da birlikte, barış içinde yaşayan etnik toplulukları birbirleriyle kavga eder halde, bir arada yaşayamayacak duruma getirmişlerdir. Bu durumun baş mimarı Rusya'dır. İşgal ettikleri topraklardaki Ermenileri Ruslaştırıp, Rus ordusuna alarak bunları Anadolu'nun işgalinde kullanmışlardır. Bununla da kalmayıp Anadolu'da yaşayan Ermenileri kışkırtarak yüzyıllardır bir arada yaşayan insanlara karşı sırtlarını dönerek kan dökülmesine sebep olmuşlardır. Bölgeden geri çekildiği zaman da farklı etnik gruptaki halkın bir arada yaşaması imkânsız hale gelmiştir.

4.8. 1917 Bolşevik Devrimi Sonrası Ahıska

1905 yılında Rusya'da yaşanan ihtilal Türkistan coğrafyasında yaşayan Türkler üzerinde büyük etki yaratmıştır. Ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan büyük baskı gören Türkler 1905 ihtilalinde mutlu olmuşlar, üzerlerindeki baskının kalkacağı umuduyla ihtilali desteklemişlerdir. Kongreler düzenlemişler, bu kongrelerde Türkçülük düşüncesinin nasıl yaygınlaşacağı, bunun için kurulması gereken cemiyetler, çıkartılması gereken gazeteler ve yazılması gereken kitaplar üzerinde planlamalar yapılmıştır. Ahıska Bölgesi'nde okullar açılmış, eğitimin gelişmesi için öğretmenler, aydınlar yetiştirmişlerdir. Bu aydınların başında Ahıska'da doğan Ömer Faik Numanzade ve Kırımlı Gaspıralı İsmail gelmektedir.

¹⁷⁰ Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", *Türkler Ansiklopedisi*, XVIII, (2002), s. 877-885.

Gaspıralı İsmail Ahıskalı aydınların faaliyetlerini *Tercüman* gazetesinde yazarak, Ömer Faik Numanzade *Molla Nasredin* gazetesinde yazarak halka ulaşmaya çalışmışlardır.

1917'de gerçekleşen Bolşevik ihtilali sonrasında Rusya'da yaşayan Türklerde Türkçülük akımı başlamıştır. Ahıska'da, içinde Ömer Faik Numanzade'nin de bulunduğu "Ahıska Amele ve Asker" hükümeti kurulmuştur. O dönemde Ahıska ve Acara Bölgesi'nin sorumluluğu Osmanlı Devleti 9. ordu 3. tümenindeydi. Ahıskalılar kendi bölgelerine Gürcülerin ve Rusların girmesine izin vermemiş, onları engellemek için mücadele etmişlerdir. Mücadelelerini daha etkin bir şekilde sürdürebilmek için Ömer Faruk Numanzade'nin başkan seçildiği "Ahıska Hükümet-i Muvakkatı" geçici hükümeti kurulmuştur. Ömer Faruk Numanzade, Osmanlı Devleti 9. ordu 3. tümen komutanı Halid Paşa'ya kurdukları geçici hükümetin amaçlarını anlatmış, bağımsızlıklarına kavuşabilmek için Osmanlı'nın desteğini istemiştir.¹⁷¹

Ömer Faik Numanzade ayrıca 3. tümenin geri çekilmemesini, Osmanlı'dan ayrılmak gibi bir durum söz konusu olursa Yakup Şevki Paşa'nın yardım etmesini istemiştir. Halid Paşa Numanzade'nin bu isteğini Yakup Şevki Paşa'ya iletmiştir. Yakup Şevki Paşa son olaylardan sonra 3. tümenin bu bölgeden çekilmek zorunda olduğunu fakat Ahıskalıların teşkilatlanarak faaliyetlerde bulundukları takdirde var olan siyasi durumun değişebileceğini söylemiştir. Gürcüler 3. tümenin bölgeyi boşaltmasını istemiş, Yakup Şevki Paşa'yla gizlice anlaşılan Halid Paşa bölgeyi boşaltmakta acele etmemiştir. Server Bey'in kumandanlığında silahlı sivillerden oluşmuş bir alay kurmuş, bölgeyi boşaltırken 500 asker, yiyecek ve cephane ve mühimmat bırakmıştır. Ahıska'da bunlar yaşanırken Kars'ta da Kars İslam Şurası toplanmış "Elviye-i Selâse"de yani Kars, Ardahan ve Batum'da bulunan Türkleri ve diğer Müslüman halkı tek bir birlik etrafında toplamaya karar vermiştir. 30 Kasım 1918'de toplanan şurâya, Nahçıvan'dan Batum'a kadar olan yerlerden temsilciler gelmiştir. Bu

¹⁷¹ "Hükümet-i Osmaniye'nin Ahıska ve Ahılkelek kazâlarını maazallah tahliye edeceği ihtimâline nazaran, merkezi Ahıska olmak üzere teessüs eden Hükümet-i Muvakkata; 9. Ordu-yu Hümâyûn Kumandanı, Muhterem Yakup Şevki Paşa Hazeretleri'nin himâye-i sâmilelerini istihsâl ile 100.000 nüfusu hâiz, mühim bir kütle-i İslâmiyeyi düşmana ezdirmemek için, 3. Fırka'nın Ahıska'da kalmasını, (talep) eyler. Zaten mezkûr fırkanın gâye-i teşkilâtı Kafkasya'da bulunup, asırlardan beri ezilen, üzülen unsur-ı İslâmî tâhlis (kurtarmak) olduğu ma'lum-u sâmilericidir. Ve vatan-ı mübârekemizin bilmecebûriyye dâire-yi Osmâniye'den çıktığı takdirde Gürcüler'e terk edilmeyip sulh-u umûmiyenin kabûl edeceği esas ve prensiplere göre teşkil edilen, Demokrat Hükümet-i Millîyemiz'in bekaasını temîn gayesiyle Heyet-i idâremiz azâsından olan Arabim Efendi murahhas seçilmiş ve kendisine itimâdnâme verilmiş olup bu itimâdnâmede (lüzumlu bilgiler bulunmaktadır) denilmektedir. Ve ayrıca da Halit Bey'den Yakup Şevki Paşa'ya bu konuda tavassut etmesi ricâ edilmiştir". Bk. Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 38-39.

toplantıda “Kars İslâm Şûrası”nın adı “Millî İslam Şurası veya Millî Şûra Hükümeti” olarak değiştirilmiştir. Millî Şûra Hükümeti’ne Aras Türk Hükümeti, Ahıska Hükümeti ve Batum katılmış, bölgedeki Ermeni ve Gürcü istilalarına karşı eli silah tutan sivillerden birlik oluşturmuşlardır.¹⁷²

4.8.1. Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk Antlaşması’nda Ahıska

1917 ihtilali sonrasında Bolşevikler Rusya’da “Barış Dekreti” yayımlamışlar¹⁷³ ve dış politikada uygulayacakları esasları açıklamışlardır. Bu kararnameye göre herhangi bir uluslararası problemde, her millete eşit davranılacak, yabancı toprakların işgaline son verilecek, duyurulmayan ve gizli yapılan antlaşmalar geçersiz sayılacaktı. Ayrıca bütün dünya devletlerini barışa davet etmişler ancak büyük devletler bu daveti cevapsız bırakılmıştır. Barış için ısrar eden Rusya 15 Kasım 1917’de de dünya devletlerine yine çağrıda bulunmuş ancak bu çağrısı da cevapsız kalmıştır. Savaştan çıkan yorgun Rusya nefes almak istiyor barış için yoğun çaba sarf ediyordu. Rusya bunun üzerine Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Almanya, Avusturya-Macaristan ile müzakereye başlamıştır. 9 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’ta başlayan barış görüşmelerinde Rusya, milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğu politikasına dayanmakla birlikte Osmanlı ordusunun Kafkasya’dan geri çekilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu görüşmelerde Almanya ortak bir anlaşma yapmak yerine Rusya ve Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı anlaşma yapmak istemiştir. Yine bu görüşmelerde Çarlık Rusya ile yapılan antlaşmaların hükümsüz olduğunu ve İstanbul ve Boğazlara olan taleplerinden vazgeçtiklerini de açıkça ilan etmişlerdir.¹⁷⁴

Ermenileri de kendi taraflarına çekerek Anadolu topraklarında ilerleyen Ruslar buradan çıkmak istememiş, Kafkas cephesini de kendi lehlerine çevirmek istemişlerdir. Bunun için Maveray-ı Kafkas Hükümeti’ni muhatap kabul edip Kafkas cephesini boşaltmışlardır. Bu arada Osmanlı Devleti Kafkas cephesinde ilerlemekteydi. Hem Rus ordusunun hem de Osmanlı ordusunun yorgunluğu ve yıpranmışlığı karşısında barış müzakerelerine başlanmıştır. Erzincan’da 5 Aralık 1917’de imzalanan Erzincan Mütarekesi Osmanlı Devleti ile Sovyetler arasındaki ilk ateşkes antlaşmasıdır. Böylece 29 Ekim 1914’te

¹⁷² Ahmet Ender Gökdemir, *a.g.e.*, s. 38-43.

¹⁷³ Nurcan Yavuz, "Rusya'nın Barış Dekretinin Kafkas Cephesindeki Olaylara Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt V/17, 1996, s. 83.

¹⁷⁴ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 649-652.

başlayan savaş, bu ateşkes antlaşmasıyla son bulmuştur.¹⁷⁵ Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki problemler Erzincan Mütarekesi ile son bulmamış sadece ertelenmiştir. Nitekim Ruslar geri çekilirken boşalttıkları yerlere gelen Ermenilerin uyguladıkları vahşet ortadadır. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki ilerleyişi de ne yazık ki problemlerin çözümü için yeterli olmamıştır.¹⁷⁶

1917 Aralık'ta başlayıp 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması 14 maddeden oluşmaktadır. Bu antlaşmanın 4. maddesinde¹⁷⁷ Rusya, Elviye-i Selâse sancağına bağlı Ardahan, Kar ve Batum'u boşaltarak Osmanlı Devleti'ne vermesi kara bağlanmıştır. Bu antlaşma şartlarını kabul etmeyen Gürcistan, Ardahan'ın geri verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Ahıska Bölgesi'nde halk oylamasıyla kendi içinden temsilciler seçilmiş ve seçtikleri temsilcileri anavatana katılma talebiyle Batum Konferansı'na yollamışlardır. İstediklerini alamayan Gürcistan ve Ermenistan Osmanlı Devleti'ne savaş açmak isteyince Azerbaycan bunlardan ayrılmıştır. Bu olayın üzerine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Seym/Mavera-yı Kafkas Hükümeti de böylece dağılmıştır. Halit Paşa ve Enver Paşa'nın cesûrâne taktikleriyle Gürcüler ve Ermeniler yenilgiye uğramıştır.¹⁷⁸

Ahıska Bölgesinde yaşayan halk (Ahılkelek-Ahıska) Sovyetlerin ilan ettiği "Milletler Politikası" kapsamında Türkiye'ye bağlanmak istediklerini ve Gürcülerin yoğun baskıları sonucu kendi kültürlerini, dinlerini ve dillerini kaybedeceklerini Batum Konferansı'na gönderdiği heyet aracılığıyla iletmışlerdir.¹⁷⁹ Böylece Batum Antlaşması ile 4 Haziran'da Ahılkelek ve Ahıska Bölgeleri Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nden korkan Gürcistan Almanya'nın resmen sömürgesi olmuştur. Almanlar'ın bölgeye dair politikası Bakü petrollerine göre şekillenmiştir. Ahıska Bölgesi 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondoros Ateşkes Antlaşması'yla tekrar Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. İngilizlerin

¹⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)" *Belleten*, Cilt XXXI/123, 1967, s. 375-413.

¹⁷⁶ Ayna Askeroğlu Arslan, *Rus Belgelerine Göre Güney Kafkasya'da Sınır Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 4-11.

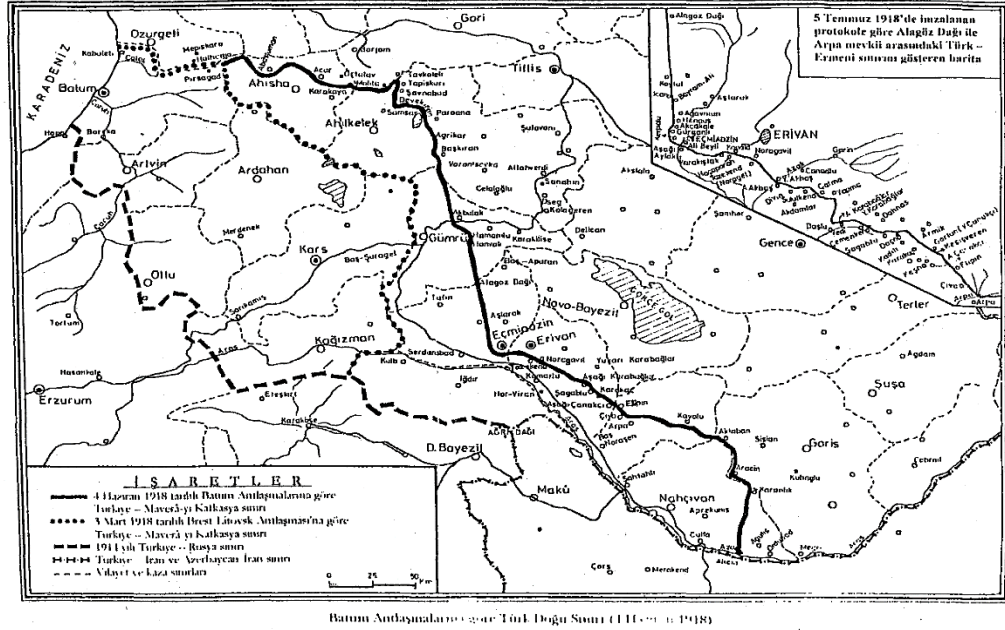
¹⁷⁷ Akdes Nimet Kurat, *a.g.m.*, s. 407.

¹⁷⁸ Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001, s. 23-25.

¹⁷⁹ Tekin Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 99.

kışkırtmaları sonucu Ermeniler ve Gürcüler işgale başlamış, okullar, camiler, yakılıp, yıkılmış, her yer talan edilirken, bölgede yaşayan halk işkencelere uğramıştır.¹⁸⁰

Harita 5: Batum Antlaşmasında Türkiye'nin Doğu Sınırı

Kaynak: Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları 1917-1918*, Ankara 2002. s.412.

4.8.2. Mondoros Mütarekesi Sonrası Ahıska

Osmanlı Devleti için ağır sonuçlar doğuran Mondoros Ateşkes Antlaşması, 30 Ekim 1918'de Mondoros limanında imzalanmıştır. Mondoros Antlaşması'nın 11. maddesine¹⁸¹ göre Osmanlı Devleti Kafkasya'dan ve İran'dan çekilecektir.

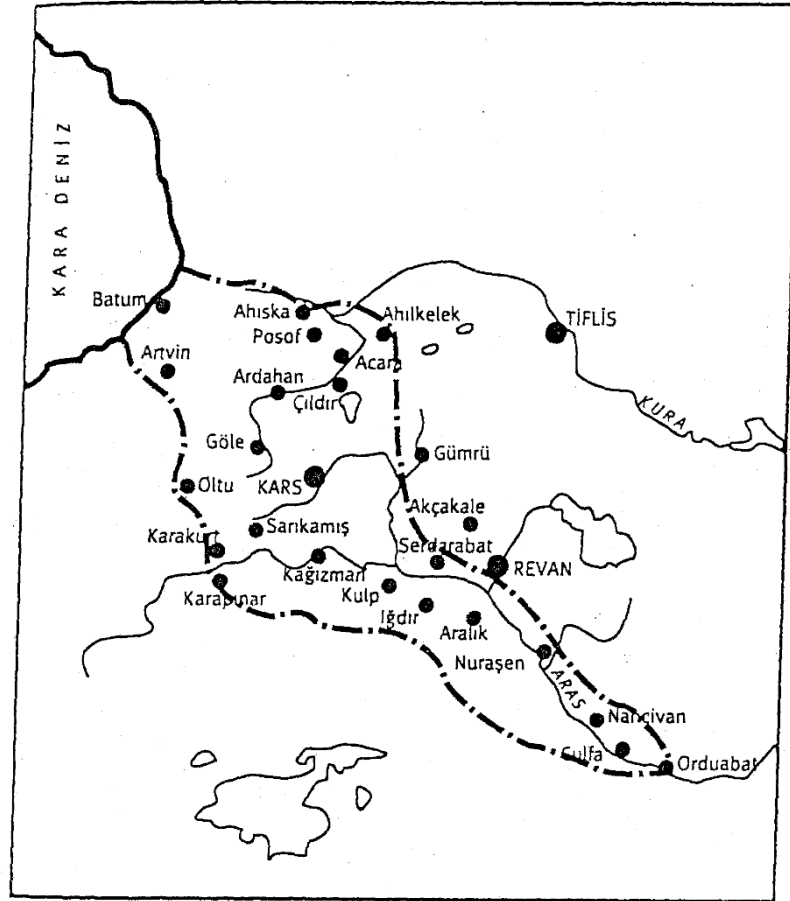
İngilizler Ahıska ve çevresindeki yerleri Ermenilere vermek istemiştir. Bu topraklardaki Müslüman ve Türk halkı İngilizlerin bu isteğine karşı teşkilatlanmaya başlamışlardır. Milli Şûra Hükümeti 17-18 Ocak 1919'da toplanmış isim değişikliği kararı

¹⁸⁰ Yunus Zeyrek, *a.g.e.*, s. 25-32.

¹⁸¹ "İran'ın Şimalî garbi kısmındaki Kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverâ-yı Kafkas'ın evvelce Kuva-yı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir." Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 520-524.

almıştır. Yeni ismi “Cenûb-i Gârb-i Kafkas Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi”¹⁸² olmuş, bu hükümetin başına da İbrahim Aydın geçirilmiştir. Yeniden yapılanan bu teşkilatta aktif olarak görev alanlar Millî Şûra Madalyası ile onurlandırılmıştır. Ahıska’da Gürcüler, Doğu’da da Ermeniler ile mücadele etmişlerdir.¹⁸³

Harita 6: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti’nin Sınır Haritası

Kaynak: Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe*, Küre Yayınevi, İstanbul 2002, s.45.

¹⁸² İlk olarak 5 Kasım 1918 tarihinde Kars Milli İslam Şurası kurulmuştur. 30 Kasım 1918 tarihinde Büyük Kars kongresi toplanmış ve Ahıska ve Ahılkelek Bölgelerinden de temsilciler katılmıştır. Kurulan Milli Şura Hükümeti 14 Kasım 1918 tarihinde I. Kars Kongresi’ni gerçekleştirmiş ve Milli İslam Şurası adını almıştır. Kars, Ardahan, Batum sancakları ve kazalarını da kapsayan hükümetin adı “Milli Şura Hükümeti” iken bu tarihte ismi “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi” olarak değiştirilerek yeniden kurulmuştur. Bk. Nebahat Arslan ve Süleyman Tekir, “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti’nden, TBMM’ye Fahrettin Erdoğan”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, 2010, s. 1-25.

¹⁸³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 557-558.

1918 yılında yapılan Trabzon Antlaşması ile Ahılkelek ve Ahıska Bölgeleri'ni Türkiye bırakan Gürcistan için Mondros Mütarekesi'nden sonra değişiklik olmuştur. İngilizler 13 Nisan 1919'da Kars'ı işgal ederken Ardahan ve Ahıska Bölgeleri'ni de Gürcüler işgal etmiştir. İngilizler tarafından kontrollü bir şekilde Gürcüler bölgeden ayrılmış, sonrasında bu topraklar Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.¹⁸⁴

Kafkaslarda Gürcü ve Ermeni işgalleri sürerken Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde mücadele başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa işgal altındaki ülkesinin bağımsızlığı için Sovyet Rusya ile temaslarda bulunmuş, 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta silah yardımı ve beş milyon altın istemiştir. Ayrıca Sovyetlerin, İngilizleri Gürcistan'dan çıkarmaları karşılığında Azerbaycan'ın Bolşevik rejimini kabul etmesi için çalışacağını söylemiştir.¹⁸⁵

Kazım Karabekir Paşa'nın eline ulaşan Çiçer'in TBMM'yi muhatap alarak yazdığı mektubun giriş kısmı TBMM'nin dış politikasının desteklendiğine dair nitelikteydi. Ancak mektubun devamında durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmıştır:

*“Büyük Millet Meclisi tarafından karara nazaran Türkiye Ermenistan'ında, Kürdistanında, Batum arazisinde, Şarkî Trakyada, Türk ve Arapların müştereken bulundukları bütün arazide milletlerin kendi mukadderatlarının tesbit ve tâyinini kendilerine bırakmak. Sovyet hükümeti mültecilerin ve arzulan hilâfında hicret etmiş muhacirlerin de bu menatıkta serbestçe referanduma iştirâk edebilmeleri için bunların mahallerine avdet ettirilmelerini tabîi buluyoruz”*¹⁸⁶

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Rusya Türkiye ile ilgili planlarını yazılı hale getirmiş ve Türkiye'yi hayalindeki gibi bölüştürmüştür. Sözde Türkiye Ermenistanı ve sözde Türkiye Kürdistanı gibi Türkiye sınırları içindeki yerleri bölerek ayrı ayrı kurulmuş devlet gibi göstermiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'ya göre Rusya'nın Şarkî Trakya, Türkiye Kürdistanı, Türkiye Ermenistanı gibi ifadeleri art niyetli olduklarının ve Türkiye'yi bölme planları içinde

¹⁸⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 309.

¹⁸⁵ Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara 2006 (Belge No: 305), s. 253.

¹⁸⁶ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 784.

olduklarının göstergesidir. Türkiye'nin doğusunda kurmak istedikleri Ermeni devletinden Türkiye Ermenistanı diye bahsetmişler ve "hicret etmiş muhacirler" ifadesini Türkiye dışındaki Ermenilerin oy kullanmasını sağlamak amacıyla söylemişlerdir. Ayrıca Kürdistan denilerek de bu bölgelerde yaşayan insanlara oy kullandırıp Türkiye'den ayırmak ve kimin himayesine girecekleri hususları ifade edilmektedir. Ayrıca aynı mektupta sayıları 40.000 civarında olan Lazların da oy kullanmaları gerektiğini yazmışlardır. Kazım Karabekir Paşa, bu ifadeleri "düpe düz düşmanlık" şeklinde nitelemiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa mektuptaki şartları kabul etmeyerek istiklal mücadelesine devam etmiştir. İlk etapta Ardahan ve Artvin Gürcistan'dan geri istenmiş, kabul edilmezse işgal edileceği söylenmiştir. Kazım Karabekir'in bu talebi Gürcistan tarafından kabul edilmiştir. Nihayetinde Gürcistan 23 Şubat 1921'de Ardahan ve Artvin'i hiç savaşmadan geri vermiştir.¹⁸⁷

4.9. Moskova Antlaşması Sonrası Ahıska

Ankara hükümeti Kazım Karabekir'den 9 Mart 1921'de Batum, Ahılkelek ve Ahıska'nın işgal edilmesini istemiştir. 11 Mart 1921'de Ahıska ve Batum işgal edilmiştir. 12 ve 13 Mart'ta Ankara hükümetinin ikinci bir emriyle işgal edilen yerlerin kurumsallaştırılması istenmiştir. Bu görev için de Kazım Karabekir Paşa görevlendirilmiştir. 14 Mart 1921'de Ahılkelek'in işgalinin gerçekleşmesiyle Ankara hükümetinin emri yerine getirilmiştir.¹⁸⁸ Batum eğer Türkiye'de kalırsa asla geri alamayacaklarını düşünen Gürcistan 16 Mart 1921'de Batum'u Rusya'ya teslim etmiştir.¹⁸⁹

16 Mart 1921'de TBMM ve Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'ndan Kazım Karabekir Paşa 20 Mart 1921'de haberdar olmuştur. Ahıska, Ahılkelek ve Batum bölgelerinden çekilmek zorunda kalınmıştır. Moskova antlaşmasının 1. maddesi¹⁹⁰ ile Türkiye'nin kuzey sınırı çizilmiştir. Antlaşmanın 2. maddesiyle de Batum, Gürcistan'a

¹⁸⁷ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 667-923.

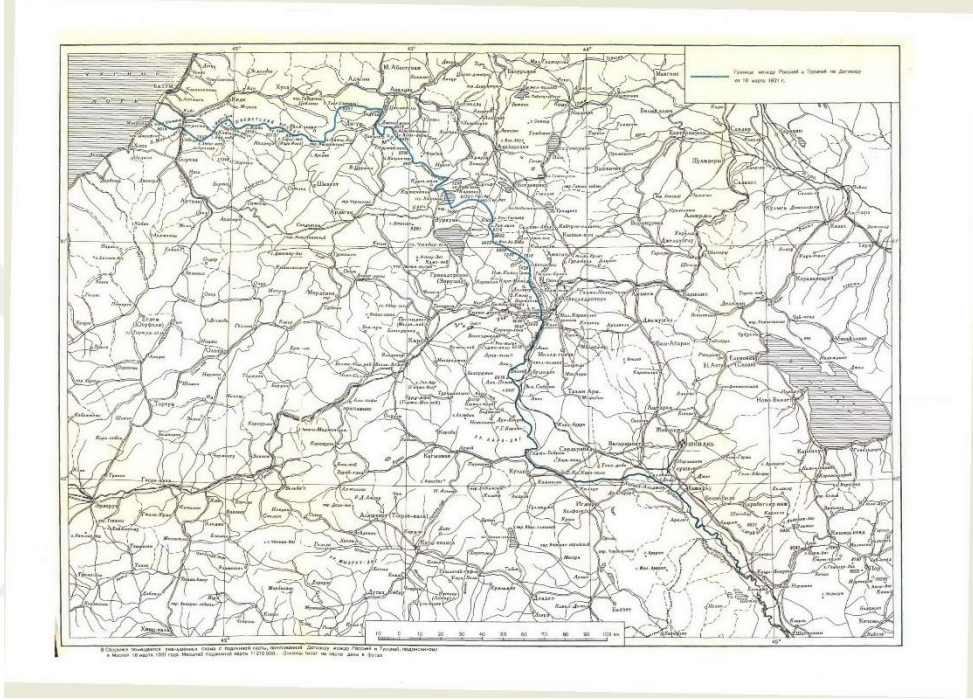
¹⁸⁸ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 926-928.

¹⁸⁹ Esin Derinsu Dayı, "Elviye-i Selâse Meselesi'nde Geline Son Nokta: Kars Anlaşması", *3. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Anlaşması ve Bölgesel Etkileri) (2014)*, haz. Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kafkas Üniversitesi, Kars 2012, s. 32-55.

¹⁹⁰ "Türkiye'nin şimali şarkî hududu Bahr-i Riyali sahilinde kâin «Sareb» kariyesinden başlayarak «Hedismeta» dağı - Şavşat dağı'nın hattı taksimi miyahı - Fani dağından geçen - oradan daima Ardahan ve Kars sancaklarının hududu idariyei şimaliyesini - Arpa Çayı ve Araş talvegini takibederek aşağı Karasu mansabına vasil olan hat ile tâyin olunmuştur". Nihat Erim, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX/1-2, 1952, s. 1-26.

bırakılmıştır. Moskova Antlaşmasıyla Elviye-i Selâse'nin üç sancağından biri olan Batum, Misâk-ı Millî sınırları dışında kalmıştır. TBMM hükümetinin Sovyet Rusya ile yaptığı Moskova Antlaşması ile Ahılkelek, Ahıska ve Batum dışında kalan sınırları Sovyet Rusya'ya kabul ettirmiştir.

Harita 7: Moskova Antlaşmasında Türk-Rus Sınırı

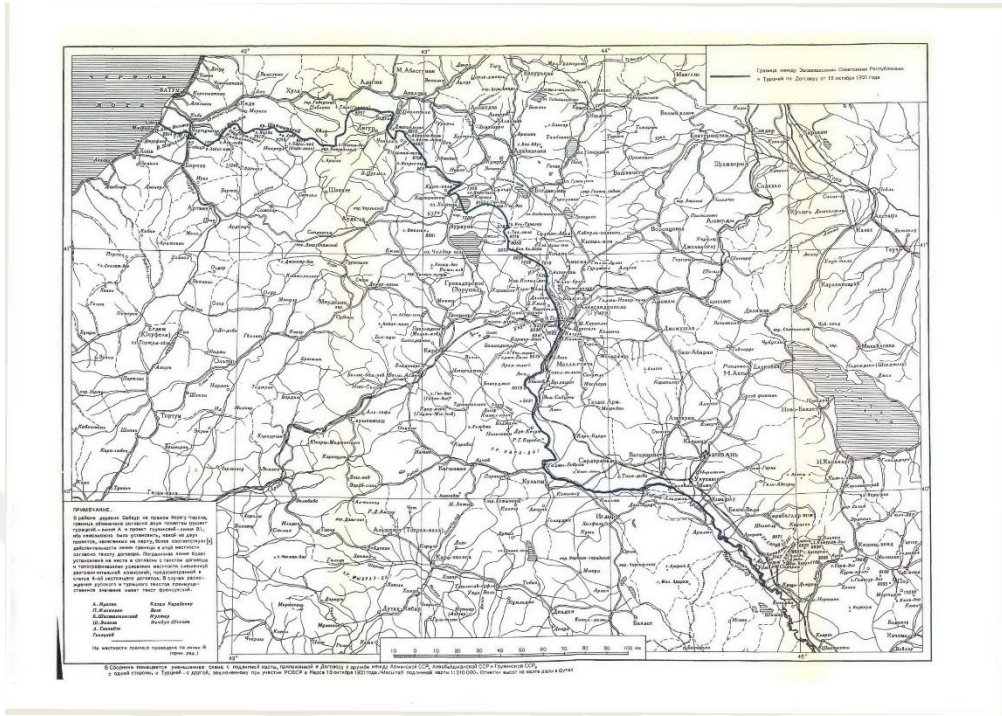
Kaynak: Ayna Askeroğlu Arslan, “Moskova Antlaşması ve Türkiye’nin Kuzey Doğu Sınırı”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XVII/2, Aralık 2015, s. 1-20.

4.10. Kars Antlaşması ve Ahıska

Türkiye ve Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmasına rağmen anlaşma maddelerinin Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’a kabul ettirilmesi gerekmektedir. Anlaşma maddelerini kabul ettirmek için Kars’ta bir konferans yapılmasına karar verilmiştir. Türklerin Sakarya’da zafer kazanması Kars Konferansı’nın sürecini de hızlandırmıştır. Kars Konferansı 26 Eylül 1921’de Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Sovyet Rusya temsilcilerinin Kars’a gelmesiyle başlamıştır.¹⁹¹

¹⁹¹ İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 444.

Harita 8: Kars Antlaşmasında Türkiye Azerbaycan Ermenistan Gürcistan Sınırı

Kaynak: Ayna Askeroğlu Arslan, *Orta Asya'da yaşanan göçler (1991-2016)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 113.

Kazım Karabekir Paşa Kars Konferansındaki görüşmelerde Bakü gazlarından yararlanmayı talep etmiştir. Kars Konferansı'na katılan Ankara hükümeti sözcülerine Yusuf Kemal tarafından bir yönetmelik göndermiştir. Buna göre, Gürcistan'ın zulmettiği, baskılarla ve yaptıkları eziyetlerle sindirmeye çalıştığı Borçalı ve Ahıskalı Türklerin durumlarının Gürcistan temsilcilerine iletilmesi hususu belirtilmiştir. 20 maddeden oluşan Kars Antlaşması 13 Ekim 1921'de imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 13. maddesinde¹⁹² 1918 yılında Rusya sınırları içinde kalan ancak son antlaşmalarla Türkiye sınırlarına verilen yerlerde kalmak istemeyen, Türk uyruğundan çıkmak isteyen halkın bulundukları topraklardan ayrılmalarına, ayrılırken servet ve almak istedikleri eşyaları beraberlerinde götürebilmelerine izin verilmiştir. Aynı şekilde Gürcistan'a verilen bölge halkı için Gürcü

¹⁹² “1918 senesinden evvel Rusya aksamından olan ve üzerinde Türkiye'nin hâkimiyeti tatbik olunan arazi ahalisi Türkiye tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestçe Türkiye'yi terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını da beraberlerinde götürmek hakkını haiz olacaklardır. Aynı suretle mebuiyeti Türkiye tarafından Gürcistan'a terk olunan arazi ahalisi dahi Gürcistan tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestçe Gürcistan'ı terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını beraberlerinde götürmek hakkına mazhar olacaklardır.” Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 1017-1020.

uyruğunda kalmak istemeyenlerin servet ve eşyalarıyla birlikte Gürcistan'dan ayrılmalarına izin verileceği belirtilmiştir.

Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya ve Türkiye arasında imzalanan Moskova anlaşmasıyla Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı belirlenmiştir. Moskova Anlaşması'nın şartlarının kalıcı hale gelmesi ve hukuki bir zemine oturtulması için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan Kars antlaşması ile Kafkasya'da yaşayan halkın akıbetleri de netlik kazanmıştır.

Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunan Ahılkelek, Ahıska ve Batum, Sovyetler'den destek alabilmek için Rusya'ya bırakılmıştır. Kars Anlaşması'na bakıldığında Ruslar açısından Ahıska ve Güney Kafkasya sınır meselesinin olumlu sonuçlandığı ancak Türkiye için olumsuz sonuçlandığı sonucuna varılabilir. Çünkü Rusların işgalci ve baskıcı siyasetiyle başlayan savaş sonunda ezilen Ahılkelek, Ahıska ve Batum halkı anavatanlarından ayrılmak durumunda kalmıştır.

1828-1829 Osmanlı Rus savaşından sonra Anadolu'ya Ahıska'dan çok fazla göç olmuştur. Özellikle 1860'tan başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Ahıskalı Türklerin aileleriyle birlikte grup grup göç ettikleri görülmektedir. Göç sonucu gelen Ahıskalı Türkler Bursa, Çorum, Samsun, Afyonkarahisar, Adana, Hatay ve Eleşkirt'e yerleştirilmişlerdir. Günümüzde ise Rusça bilmeleri sebebiyle turistik sahil kesimlerine yoğun olarak yerleştikleri görülmektedir.

SONUÇ

Ahıska Bölgesi coğrafi olarak stratejik bir konuma sahiptir. Anadolu'nun doğu sınırında yer alan Ahıska kadim bir Türk yurtdur. Bölge stratejik açıdan sadece Rusya, Ermenistan ve Gürcistan için değil Türkiye için de çok önemlidir. 1578 yılında Osmanlı topraklarına katılan Ahıska, Çıldır eyaletinin merkezi olarak 250 sene Osmanlı Devleti'nin himayesinde kalmıştır.

Rusya XVIII. yüzyıldan itibaren Kuzey Kafkasya'da hâkimiyet kurma ve Güney Kafkasya'ya yayılma politikası kapsamında önemli adımlar atmıştır. Güney Kafkasya'ya yayılma siyasetini başarılı kılmak için Kafkas Hattı'nın oluşturmuş, Gürcistan Askeri Yolu'nu inşa etmiştir. Rusya'nın Kafkasya'da hâkimiyet kurmasındaki en önemli etken yayılmacı siyaset uygulamasında gösterdiği başarıdır. 1826-1828 Rusya-İran savaşı ile Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanı olarak Gürcistan'a gönderilen Paskeviç kadim Türk yurtları olan Nahçıvan, Tebriz, Revan'ı işgal etmiştir. Bu savaşlar sırasında Rusya, Revan Hanlığı'nda Ermeni Vilayeti oluşturmuş, İran'da yaşayan Ermenileri de buraya göç ettirmiştir.

Rus Çarı I. Nikolay'ın Kafkaslarda yayılma politikasından Osmanlı Devleti de etkilenmiş, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarıyla Rusya Kırım'ın ardından Kafkasya'da da Osmanlı toprakları rağmına ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni askeri ve stratejik yönden zor durumda bırakmak isteyen Rusya Kars, Ahıska, Ahılkelek, Bayezaid, Erzurum, Ardahan, Bayburt ve Gümeşhane'yi işgal ederek Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarıyla bağını koparmak istemiştir. Rus General Paskeviç, işgal planları kapsamında Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürtleri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmış ama başarılı olamamıştır. Ayrıca Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Rusya'ya göç etmelerini sağlayarak Ermeni Devleti oluşturmak için adımlar atmıştır. Dolayısıyla bugünkü Ermenistan'ın temellerinin Paskeviç döneminde atıldığı anlaşılmaktadır.

Rusya, Osmanlı ve İran'a açtığı savaşlarla Hazar Denizi'nin batısından Karadeniz'in doğusuna kadar olan bölgeleri ele geçirerek Kafkasya'ya hâkim olmayı hedeflediği gibi doğu ve batı ticaretinde de hak sahibi olmayı planlamıştır. Rusya'nın Kafkas siyasetinde izlediği en önemli yol, Kuzey Kafkasya halklarını kendisine bağlamak için askeri seferler gerçekleştirmektir. 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Karadeniz'in doğu

kıyısında bazı kaleler Rusya'nın hakimiyetine geçmiştir. Kafkaslardaki Türk toplulukları bu durumu kabullenmek istememişler, vatanlarını işgal eden Rusya'ya karşı uzun süre direnmişlerdir. General Paskeviç'in tecrübesi ve yetenekleri sayesinde 1826-1831 arasında yaptıkları Rusya'nın Kafkaslarda kalıcı olmasını sağlamıştır.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı Osmanlıların doğu hududunun en önemli eyaleti olan Çıldır'ı, eyalet merkezi konumundaki Ahıska'yı Osmanlılardan koparmıştır. Yüzyıllardır Ruslara karşı gösterilen direnişin merkezi hüviyetindeki Ahıska kalesi de kaybedilmiştir. Kale Osmanlılar tarafından daima önemsenmiş, serhat bölgesinde yer alıyor oluşu dolayısıyla tadil ve tahkimi için özellikle gayret gösterilmiştir. Tez boyunca gerek arşiv ve gerekse ikincil kaynaklardan aktarılan bilgiler ışığında Osmanlıların askerî anlamda kaleyi tahkim ettikleri, kalenin ayakta ve sağlam kalabilmesi için belli aralıklarla tamir ve tadil çalışmaları yaptığı görülmektedir.

Rusların Osmanlı doğu cephesine saldırıları özellikle kritik bir döneme denk getirilmiş görünmektedir. 1826'da Yeniçeri ocağını kaldırarak askerî bir reform yapan devlet, 1827'de İngiliz-Fransız ve Rus kuvvetleri tarafından Navarin'de uğradığı saldırıda donanmasını da yitirmiştir. Dolayısıyla doğuda Rus saldırısı karşısında geniş arazi üzerinde az sayıda askerle varlık gösterebilmiş, özellikle Acarların ve Lazların Ruslara karşı gösterdikleri mücadele gerilla savaşının örneği olarak tarihte yerini almıştır. 1828-1829'da Osmanlı-Rus savaşında Ahıska ve Acara Bölgesi'ndeki çatışmalar bölge halkının gösterdiği mukavemet açısından çok önemlidir. Ayrıca bu savaş sırasında Ruslar, Osmanlı sınırları içindeki yolları tanımışlar, geri çekilirken bölgede keşif yapma fırsatı da bulmuşlardı. Özellikle Ardahan, Kars, Kura ve Oltu bölgelerini tanımışlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında önemli avantajlara sahip olmuşlardır.

Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslar sıcak denizlere inme siyasetinde başarılı olabilmek için Gürcistan'ı dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumuşlar, bölgede uyguladıkları iskân politikasıyla imar ve inşa faaliyetlerini de geliştirmişlerdir. Bununla birlikte çok sayıda şehir Rusların eline geçmiş, Ahıska ve Ahılkelek Bölgeleri Gürcistan sınırlarına dahil edilmiştir. Savaşın sonunda göç ettirdikleri Ermeniler özellikle Cavaheti Bölgesi'ne, Ahılkelek ve Ahıska çevresine yerleştirilmiştir. Bu bölgelere yerleştirilen Ermenilerin bir kısmı da Rusların baskı ve zorlamaları sonucu göç etmek zorunda kalmışlardır. Ruslar İran ve Türkiye'den göçe zorladığı Ermenilerle bugünkü Ermenistan'ın kurulmasına sebep olmuştur.

1829'da Edirne Antlaşması ile Ruslara bırakılan Ahıska Türkler çok acılar çekmişlerdir. Ahıska Bölgesi Rusya'ya verilen ilk topraklardan olma özelliğine sahiptir. Ruslar, Ahıska Bölgesini ele geçirdikten sonra işe bölgenin demografik yapısını değiştirmekle başlamışlardır. Dilini, kendi kültürünü, dinini yaşayamayan Ahıska Türkler 1828'den itibaren göç etmeye zorlanmıştır. İşgal edilen yerleri geri alacağını ümit eden Osmanlı Devleti önceleri göç olayına sıcak bakmamıştır. Dolayısıyla bu tarihlerde yaşanan grup göçlerindeki insan sayısı sonraki yıllara nazaran daha azdır.

Harita 9: Ahıska Muhacirlerin İskân Bölgeleri

Kaynak: Selver Özözen Kahraman ve Aydın İbrahimov, “Kafkaslar’dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale’de Ahıska Türkleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, XXII/2, 2013, s. 77-90.

Ahıska Türklerin Osmanlı ordusuna yardım etmeleri Rusları kızdırmış, Ermenileri silahlandırarak Müslüman Türklere saldırtmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Ahıska'nın geri alınması artık imkânsız hale gelmiştir. Kuzeydoğu sınırında olan Ahıska'nın kaybedilmesiyle birlikte Erzurum ve Kars Rus tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayastefenos ve Berlin Antlaşması'ndan sonra daha fazla Ahıska Türk göç etmeye zorlanmıştır. Ahıska Bölgesi'nden göç eden Ahıska Türkler Ağrı, Hatay, Adana, Konya, Çorum Afyonkarahisar, Yozgat ve Bursa çevrelerinde iskân ettirilmiştir. Kendi yurtlarında tarım ve hayvancılıkla uğraşan Ahıska Türklerin bir bölümü yerleştikleri yerlerde de geçimlerini tarım ve hayvancılık yaparak sağlamışlar, bir bölümü de ticari faaliyetlerle uğraşmışlardır.

Baskı ve zulümler sonucu Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Ahıskalı Türklerin yaşadıkları Ahıska Bölgesi'nde Türk ve Müslüman nüfus azalmıştır. I. Dünya savaşıdan, Bolşevik ihtilali, Mondoros Mütarekesi ve Milli Mücadele dönemine kadar olan süreçlerde Ahıskalı Türkler anavatanları olarak gördüğü Türkiye'ye bağlanmak için çok uğraşmışlardır. Ancak bu uğraşları sonuçsuz kalmıştır. Sonunda Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Ahıska Bölgesi Türkiye sınırlarının dışında bırakılmıştır.

EKLER

Ek 1: Ahıska Kalesi ve Müştelimatı

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 2: Ahıska Kalesi

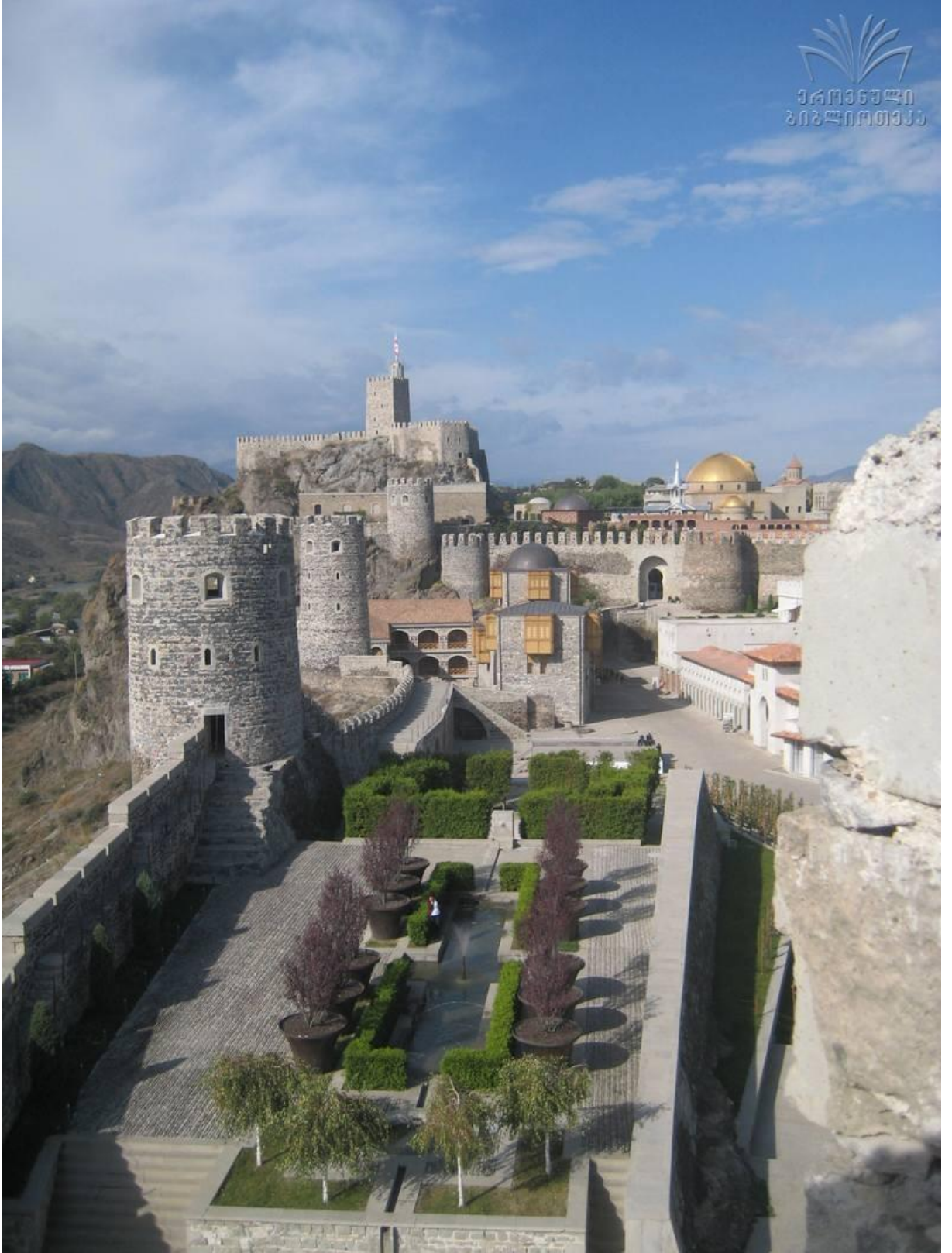

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 3: Ahıska Kalesi Girişı

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 4: Ahıska Kalesi Medrese ve Çevresi

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 5: Ahıska Kalesi Ahmediye Cami

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 6: Ahıska Kalesi Genel Görünümü

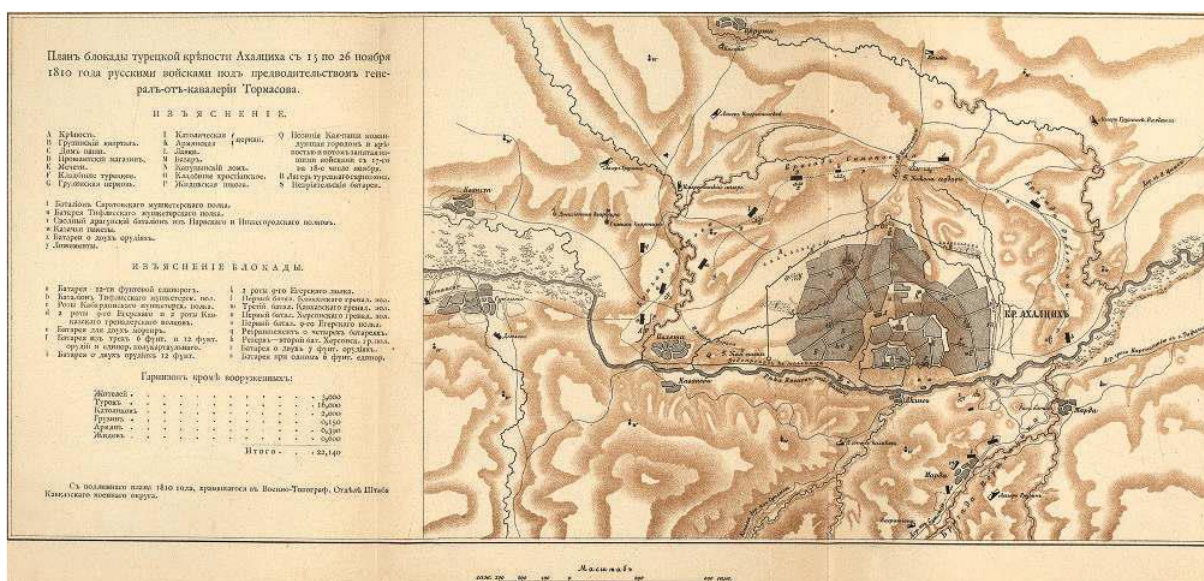
Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 7: Ahıska Kalesi Kapısı

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 8: Ahıska Haritası, 1810

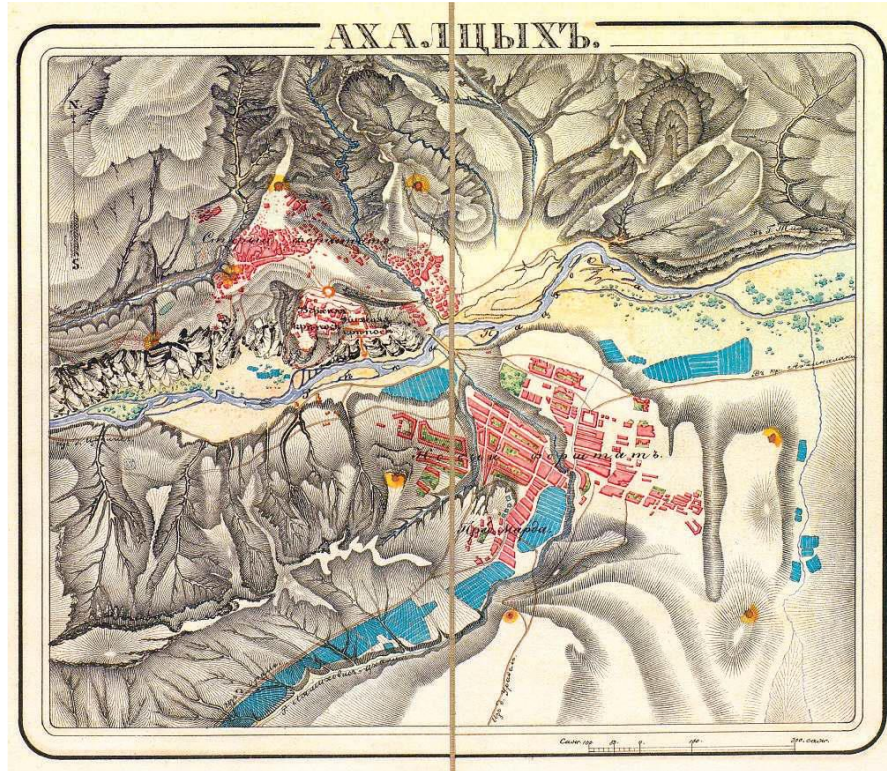
Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 9: 1870'ler Ahıska

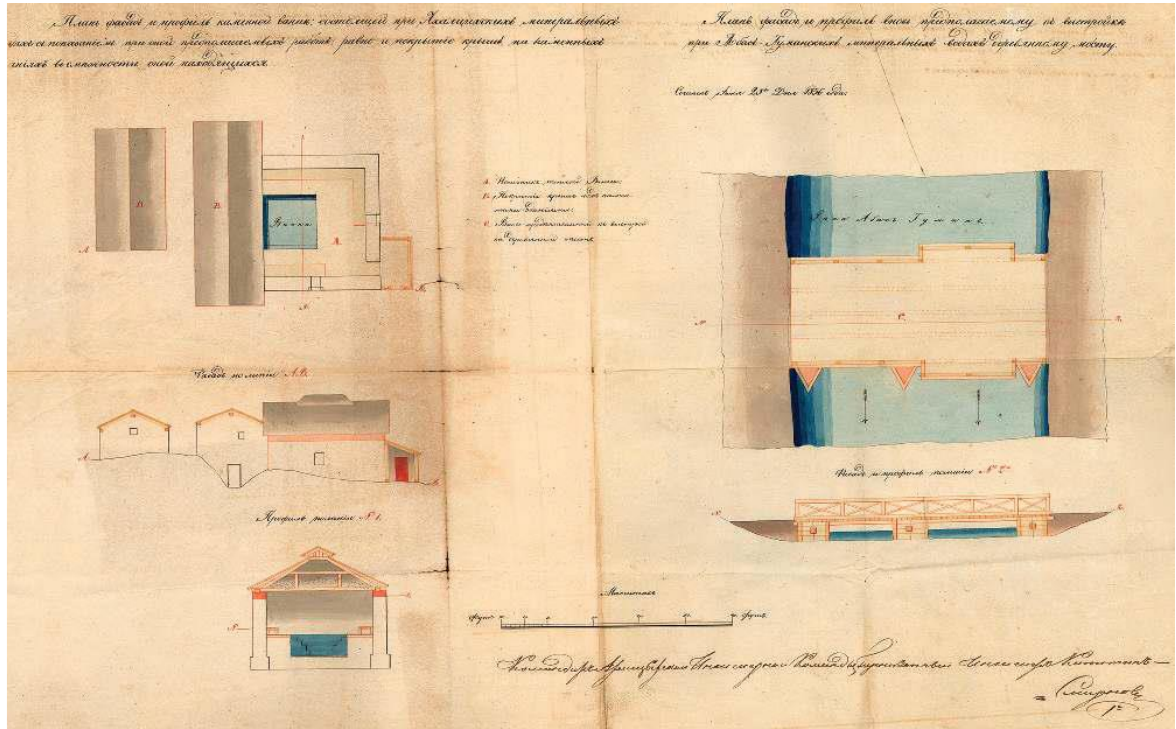
Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 10: 1830 Tarihli Ahıska Haritası

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 11: 1836 Tarihli Kale Planı

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 12: 1870 Tarihli Ahıska Bölgesini Gösteren Fotoğraf

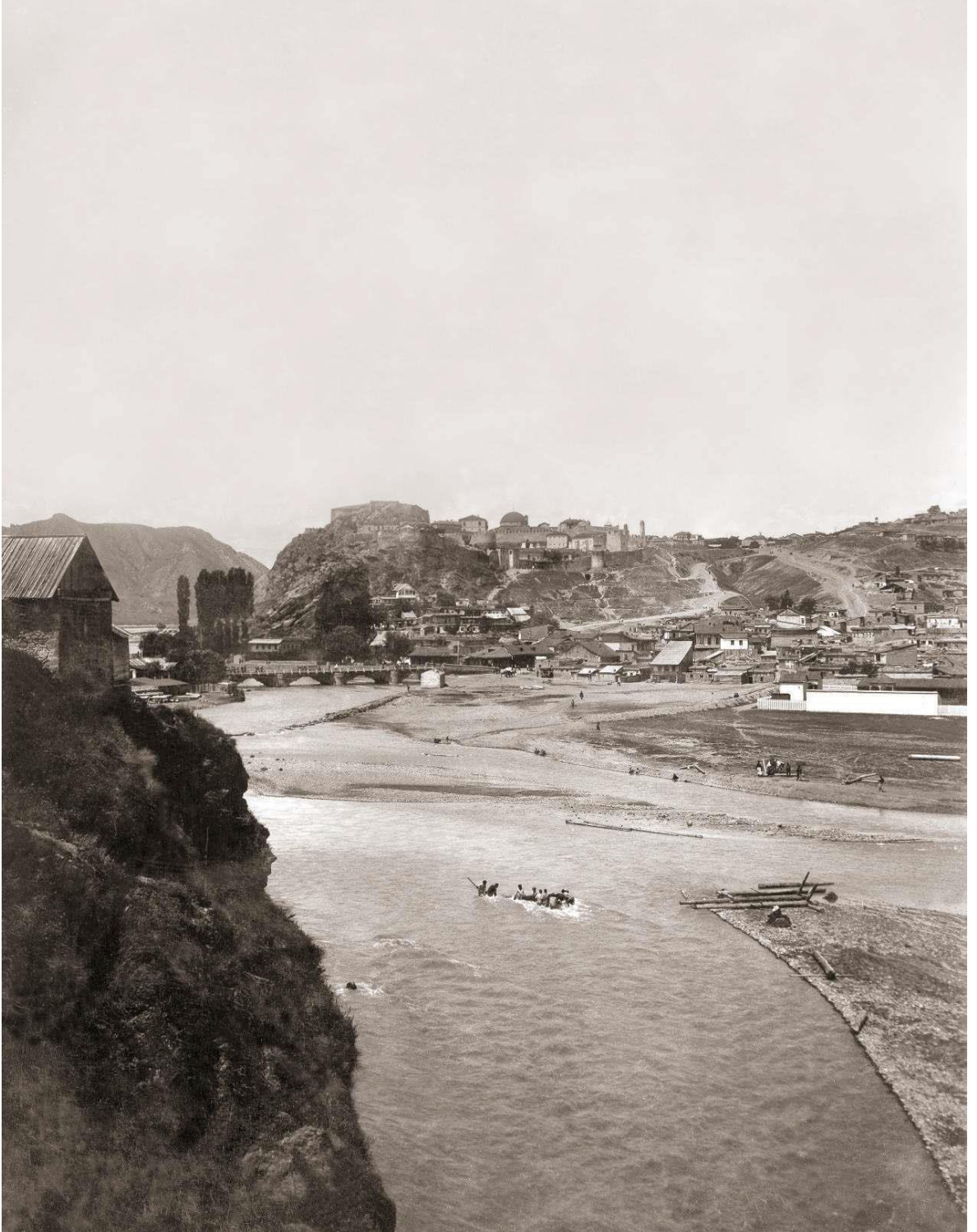
Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 13: 1870 Tarihli Ahıska Bölgesini Gösteren Fotoğraf

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 14: 1870 Tarihli Ahıska Bölgesini Gösteren Fotoğraf

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 15: 1860 Tarihli Ahıska Bölgesini Gösteren Fotoğraf

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 16: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 17: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 18: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 19: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 20: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 21: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 22: Günümüzde Ahıska Bölgesi'nde Evler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 23: 1930 Tarihli Ahıska Bölgesi'ni Gösteren Fotoğraf

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 24: Sinagog

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 25: Ahıskalı Erkekler

Kaynak: Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Ek 26: BOA. C. AS., 882-37890-1 TRANSKRİPSİYONU

[v. 2b]

Serhadd-i mansûre olan medîne-i Ahîsha Kal'ası'nın ta'mîri ve bazı mahallerinin tecdîdi husûsunu keşf ve resim için cânib-i Devlet-i Aliyye ve Saltanat-ı Seniyye'den me'mûren irsâl olunan Mühendis Ahmed Murad Halife ve hâssa mi'mârlarından Seyyid Abdülkadir Halife kal'a-i mezkûreye vürûdlarında vâlî-i memleket devletlü paşa-yı müşârun-ileyh hazretlerinin inzimâm-ı re'y-i devlet ve cümle vücûh ve ahâlî-i vilâyet ve mühendis ve mi'mâr-ı mûmâ-ileyhimânın ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'-i şerîf ile kal'a-i mezkûrun derûn ve bîrûnunda iktizâ eden mahallerinin ta'mîri ve tecdîdi ve hîn-i muhârebede medîne-i mezbûr ve kal'a-i mezkûreyi muhâfazaya medar için kenâr-ı memleketde müceddeden binâ ve inşâ olunacak tabyaların dahi yegân yegân keşf ve resimî zikr u beyân olunur.

İç kal'a tahtında şehri ve nehre nâzır tabyaların top siperleri külliyyen münhedim olmağla kum ve kireç ile imtizâc olunarak yüzü yunma taş ile derûnû rıhtımlı top siperleri inşâsı 5+12=[17] aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 4,5 4 3 5,5 4 3 Terbî'î: 1.248 zirâ', fi 960 1.198.080 akçe	Mezkûr tabyaların ittisâlinde olan siper duvarı inhidâma mâil olmağla hedm birle hey'et-i asliyyesi üzere siper duvarı inşâsı 73 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 3 1 4 Terbî'î: 876 zirâ', fi 960 840.960 akçe
Kal'a-i mezkûrun derûn ve bîrûnunda olan seğırdim mahalleri terk olunarak hisariçelerin câ-be-câ ta'mîriyle çivileme derz tecdîdi 73 aded Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 1 1 1 Fî 90 6.570 akçe	İç kal'ada ve aşağı kal'ada bel cümle münhedim olan hisariçelerin hâlis harcîle müceddeden inşâsı 41 aded Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 2 1 3 Terbî'î: 246 zirâ', fi 960 236.160 akçe
İç kal'ada barut-ı siyah cebehânesi külliyyen harâb olmağla etrâf-ı erba'ası hâlis harcîle kârgîr duvarlı bâlâsı on sekiz parmak cesimde tolos kemerli dört zirâ' kaddinde türâbı rabt için darb-şah-ı merdân ile bâlâsı duvarlı türâb ile memlû derûnu kebîr ağaçdan kirişleme ile talpa tahtasıyla döşemeli kebîr ağaçdan müstemilâtı tekmîl	Cebehâne-i mezkûrun üzerine su'ûd olunacak nerdübân kademelerinin inşâsı Tûlen Arzan Zirâ' Zirâ' 4 2 Terbî'î: 8 zirâ', fi 600 4.800 akçe

olarak bir aded kapılı barut-ı siyah cebehânesi inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 17 12 9,5 Terbî‘î: 240 zirâ‘, fi 4.800 979.200 akçe	
--	--

[v. 3a]

Cebahâne-i mezkûrun dış kapısına nüzûl için tahtı rıhtımlı yunma taş ile kademeli nerdübân inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 4 2 1,5 Terbî‘î: 12 zirâ‘, fi 960 11.520 akçe	Mezkûr cebahânenin kapısı vechini etrâf-ı erba‘ası hâlis harcile duvarlı tabanı rıhtımlı derûnu horasan kireç ile kalem sıva ve lökün ile kalay bâlâsı iki sıra kuşaklı talpa tahtasıyla kaplı âriyet kapaklı havuz inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 2,5 2 1,5 Terbî‘î: 5 zirâ‘, fi 1.500 7.500 akçe
İç kal‘a kapısı ittisâlinde mevcûd mâ-i lezîz hazînesinin bîrûnuna çivileme derz ve derûnuna hâlis harcile kalem sıva ve lökün ile kalay tecdîdi Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 5 5 11 Terbî‘î: 25 zirâ‘, fi 1.500 37.500 akçe	Etrâf-ı selâsesi taş duvarlı bir tarafı battâl çamdan sütunlu kebîr çamdan dayak ile sağirinden dokuma kirişli bâlâsı türâb ile sakflı mühimmât-ı edevât vaz‘içün sergen inşâsı Tûlen Arzan Zirâ‘ Zirâ‘ 15 8 Terbî‘î: 120 zirâ‘, fi 960 115.200 akçe
İç kal‘a derûnunda mevcûd kaldırım harâb olup nısf taşı mevcûd ve nısfı cedîd olarak kaldırım ferşi Tûlen Arzan Zirâ‘ Zirâ‘ 20 4 Terbî‘î: 80 zirâ‘, fi 60 4.800 akçe	Kal‘a bâlâsından tahtındaki çaya va[r]ınca mâ-i lezîz tarîki hîn-i muhârebede külliyyen münhedim olmağla tarafeynine hatıl püştibân ile kârgîr duvarlı bâlâsı tolos kemer ile hey‘et-i asliyyesi üzere çaydan bâb-ı kal‘aya varınca müceddeden tarîk inşâsı Tûlen Arzan Zirâ‘ Zirâ‘ 130 2,5 Terbî‘î: 325 zirâ‘, fi 2.400 780.000 akçe

Çaya nâzır siper duvarı bâlâsında olan hisariçelerin çivileme derzi ve bazı mahallerinin tecdîdi 90 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 1 1 1,5 Terbî‘î: 135 zirâ‘, fî 90 12.150 akçe	Kule ittisâlinde zikr olunan siper duvarının bir mikdâr mahalli inhidâma mâil olmağla hedm birle hâlis harcile müceddeden inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 7 1,5 7 Terbî‘î: 73,5 zirâ‘, fî 840 61.740 akçe
Su kuyusunun tarafeynine hâlis harcile siper duvarı inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 10 1 3 Terbî‘î: 30 zirâ‘, fî 900 27.000 akçe	Üç sıra kuşaklı talpa tahtasıyla demir kapılı mükemmel Semerkand ile çilingîr âhenîsi tekmîl olarak su kuyusu inşâsı 2 aded Beheri Tûlen Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ 2 2,5 Fî 24.000 48.000 akçe
Mezkûr hisariçelerin tahtında olan siper duvarının bîrûn tarafına çivileme derz tecdîdi Tûlen Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ 90 15 Terbî‘î: 1.350 zirâ‘, fî 120 16.200 akçe	Paşa tabyasında mevcûd hisariçeleri hedm birle yarım zirâ‘ arzında etrâf-ı erba‘ası kerpiç duvarlı derûnu darb-şâh-ı merdân ile türâb memlû top siperleri inşâsı 6 aded Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 8 6 3 Terbî‘î: 144 zirâ‘, fî 120 17.280 akçe
Telli tabyanın etrâf-ı erba‘ası yunma taş ile derûnu hâlis harcile rıhtımlı müceddeden top siperi inşâsı 4 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 5,5 4 3 Terbî‘î: 264 zirâ‘, fî 1.200 316.800 akçe	Mezkûr tabyaya su‘ûd olunacak tarîkin bir tarafı hâlis harcla duvarlı derûnu şevine türâb memlû bâlâsı cedîd taş ile kaldırımlı tarîk inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 9 3 6/3 Terbî‘î: 81 zirâ‘, fî 480 38.880 akçe
Meydan kapısı yemîn ve yesârında mevcûd tabyaların ve Sünbül tabyasının ve Ahmediye tabyasının ve bâb-ı kal‘a yemîn ve yesârında mevcûd tabyaların ve Ağa tabyasının ve Sağ ağası tabyasının ve	Mezkûr tabyalara yüzü yunma taş ile hisariçe misillü hâlis harcile top siperleri inşâsı 33 aded Beheri

Tophâne tabyasının ve Telli tabyanın ahşab döşemeleri külliyyen münhedim olmağla kebîr çamdan dokuma kirişli ve yarım zirâ' kaddinde hâlis harcile rıhtımlı bâlâsı kapak tesviye olunarak döşeme inşâsı 10 aded Beheri Tûlen Arzan Zirâ' Zirâ' 7 7,5 Terbî'î: 535 zirâ', fi 1.500 802.500 akçe	Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 3 2 3 Terbî'î: 595 zirâ', fi 1.200 71.400 akçe
Üç sıra kuşaklı çam ağacından dört parmak cesiminde tahta ile demir kaplı sülüsü cedîd mâ'adâsı atîk ve çilingîr âhenîsi tekmi'l olarak kapı inşâsı Tûlen Kadden Zirâ' Zirâ' 3 3,5 18.000 akçe	Sağ ağası tabyasına su'ûd için bir tarafı duvarlı derûnu rıhtımlı ve yunma taş ile kademeli nerdübân inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 10 1,5 6/3 Terbî'î: 45 zirâ', fi 960 33.200 akçe

[v. 3b]

Paşa kapısı tahtında mevcûd tabyanın duvarı harâba müşrif olmağla hedm birle hey'et-i asliyyesi üzere inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 10 1,5 5 Terbî'î: 75 zirâ', fi 840 63.000 akçe	Diğer su kuyusunun yesâr tarafına beden duvarı üzerine siper duvarı inşâsı Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 40 1 3 Terbî'î: 120 zirâ', fi 960 115.200 akçe
Su kuyusunun yesâr tarafına etrâf-ı erba'ası taş duvarlı bâlâsı dayak ile dokuma kirişli bir zirâ' kaddinde türâb sakflı bir aded mükemmel kapı ile mühimmât anbârı inşâsı Tûlen Arzan Zirâ' Zirâ' 15 7 Terbî'î: 105 zirâ', fi 1.200 126.000 akçe	Etrâf-ı selâsesi hatıl püştibân ile taş duvarlı bir sıra sütun ile bâlâsı tabanlı kebîr çam ağacından dokuma kirişli türâb sakflı top kundakları muhâfazasıçün segen inşâsı Tûlen Arzan Zirâ' Zirâ' 20 8 Terbî'î: 160 zirâ', fi 960 153.600 akçe

Yarım zirâ' kaddinde rıhtım ile ve yunma taş ile döşemeli toplar tahtına kârgâr döşeme inşâsı 31 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 7 5 0,5 Terbî'î: 1.085 zirâ', fi 720 781.200 akçe	Hîn-i hâcetde su alınmak için diğér tarîk tathîri Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 100 2,5 1,5 Terbî'î: 250 zirâ', fi 120 30.000 akçe
Mezkûr tarîkin gâyetine nüzûl olundukda muhâfaza olunmak için kule misillü duvar bazı mahallerinin tecdîdi ve bazı mahallerinin ta'mîri Tûlen Kadden Zirâ' Zirâ' 25 5 Terbî'î: 125 zirâ', fi 120 13.000 akçe	Yekûn 6.982.640 akçe Be-hesâb-ı gurus 58.188,5 [gurus] 20 akçe

Muhâfız-ı müşârun-ileyh hazretlerinin tahrîrâtında muharrer hâneler fesh olunarak inşâsı tasmiim olunan siper ve tabyaların ber-mûceb-i resim mahallinde keşf ve mesâha olunan defteri.

Şehir derûnunda müceddeden inşâ olunacak tabyalar ve siper duvarları beyân olunur.

Şehir derûnunda muktezî olan mahallere yüzü yunma taş ile kum ve kireç ile memzûc çam ağacından gezli hatıl püştibân ile kafa sathına gelinceye kadar kebîr ve sağır tabya duvarları inşâsı DevrenArzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 80 3 4 30 3 4,5 30 3 5 90 3 5,5 50 3 5 Terbî'î: 4.095 zirâ', fi 960 3.931.200 akçe	Mezkûr tabya duvarları bâlâsına etrâf-ı erba'ası yarım zirâ' arzında kerpiç duvarlı derûnu darb-şâh-ı merdân ile türâb memlû top siperleri inşâsı 39 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ' Zirâ' Zirâ' 7 6 2 Terbî'î: 3.276 zirâ', fi 120 393.120 akçe
Zikr olunan tabyaların derûnlarına yarım zirâ' kaddinde hâlis harcile rıhtımlı bâlâsı kapak tesviye olunarak toplar tahtına döşeme inşâsı 33 aded	Kadîm kal'anın tahtında vâki' kaya dibinden inşâ olunan tabyalar beyninden yine kal'aya müntehî tarafeyni yunma taş ile hâlis harcile derûnu rıhtımlı çam ağacından gezli hatıl püştibân ile şaranpol

Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 8 5 0,5 Terbî‘î: 1.320 zirâ‘, fi 720 950.400 akçe	yedli çeşm misilli mazgallı tüfenk-endâzân için temeliyle siper duvarı inşâsı DevrenArzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 1570 1,5 5 Terbî‘î: 11.775 zirâ‘, fi 960 11.304.000.akçe
Zikr olunan siper duvarı bâlâsına tarafeyni yunma taş ile ve hâlis harcile derûnu rıhtımlı ve hurpeşteli hisariçeler inşâsı 785 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 1 1 1,5 Terbî‘î: 1.177,5 zirâ‘, fi 960 1.130.400 akçe	Mezkûr siper duvarının derûn tarafına tüfenk-endâzân için temeliyle seğirdim duvarı inşâsı DevrenArzan Kadden Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 157 1 3 Terbî‘î: 471 zirâ‘, fi 900 423.900 akçe
Tarafeyni üçer sıra kebîr çam ağacından sütunlu bâlâsı kezâ köprülemeli çatma çârçûbe ile kezâlık üç sırakuşaklı çilingîr âhenîsi tekmiil olunarak çam ağacından kaplı kapılar inşâsı 4 aded Beheri Tûlen Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ 3,5 4 Terbî‘î: 56 zirâ‘, fi 900 49.400 akçe	Ve iktizâ eden mahallere hendek hafriyyesi DevrenArzan Umkan Zirâ‘ Zirâ Zirâ‘ 760 10 8 Terbî‘î: 3.800 zirâ‘, fi 60 228.000 akçe
İnşâ olunacak tabyaların ve siper duvarlarının mahallinde hedm olunacak ebniyelerin cümle ahâlî ma‘rifetleriyle bahâsı 250.000 guruş 30.000.000 akçe e	
Yekûn 48.410.420 akç Be-hesâb-ı guruş Guruş Akçe 153420 20 İnşâ olunacak siper ve tabyalar masârîfâtı 250000 00 Hedm olunacak hânelerin bahâsı 403420 00 İşbu siper ve tabyaların masârîfâtı ile hedm olunacak hânelerin bahâsı keşfi husûsu bâ-fermân-ı âlî terk olunup resim-i mezkûr üzere inşâ olunacak olmağla şerh verildi.	

[v. 4a]

Bîrûn-ı şehirde müceddeden binâ olunacak tabya ve siper duvarlarının keşf ve resimî beyân olunur.

Şehrin etrâfına muktezî olan mahallere yüzü yunma taş ile kum ve kireç ile memzûc çam ağacından gezli hatıl püştibân ile kafa sathına çıkıncaya kadar kebîr ve sağîr tabyaların inşâsı Kebîr: 4 aded, Sağîr: 2 aded Beheri DevrenArzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 90 1,5 4,5 30 1,5 4,5 Terbî‘î: 2.635 zirâ‘, fi 960 2.529.600 akçe	Mezkûr tabyalar fevkinde etrâf-ı erba‘ası yarım zirâ‘ arzında kerpiç duvarlı derûnu darb-şâh-ı merdân ile tûrâb memlû top siperleri inşâsı 41 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 7 6 2 Terbî‘î: 2.444 zirâ‘, fi 120 293.280 akçe
Zikr olunan tabyalar derûnlarına yarım zirâ‘ kaddinde hâlis harcile rıhtımlı bâlâsı kapak tesviye olunar toplar tahtına dõşeme inşâsı 25 aded Beheri Tûlen Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 8 5 0,5 Terbî‘î: 1.000 zirâ‘, fi 720 720.000 akçe	Kadîm kal‘anın tahtında vâki‘ kaya dibinden inşâ olunacak tabyalar beyninden yine kadîm kal‘aya mûntehî tarafeyni yunma taş ile hâlis harcile derûnu rıhtımlı gezli hatıl püştibân ile şaranpolu çeşm misillü mazgallı bâlâsı hurpeşteli tüfenk-endâzân için temeliyle siper duvarı inşâsı DevrenArzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 2505 1,5 4,5 Terbî‘î: 16.908,5 zirâ‘, fi 960 12.231.680 akçe
Zikr olunan siper duvarının derûn tarafına tüfenk-endâzân seğirdim duvarı temeliyle inşâsı DevrenArzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ Zirâ‘ 2532 0,5 2 Terbî‘î: 2.532 zirâ‘, fi 900 2.278.800 akçe	Tarafeyni üçer sıra kebîr çam ağacından sütunlu bâlâsı kezâ köprülemeli çatma çârçûbe ile kezâlik üçer sıra kuşaklı çilingir âhenîsi tekmîl olarak çam ağacından kaplı kapı inşâsı 5 aded Beheri Arzan Kadden Zirâ‘ Zirâ‘ 3,5 4 Terbî‘î: 42 zirâ‘, fi 3.600 151.200 akçe
Mezkûr tabyaların ve siper duvarının bîrûn tarafına on zirâ‘ mesâfede hendek	Mezkûr hendek bâlâsına kapılar pîşgâhında ikişer sıra yasdıklı kebîr ağaçdan üç sıra

hafriyyesi tabya derûnlarına ve seğirdim mahallerine ve şev sahra mahalline türâbın nakliyyesi DevrenArzan Zirâ‘ Zirâ‘ 210 23 Terbî‘î: 207.900 zirâ‘, fî 60 12.474.000 akçe	tabanlı sağîr ağacdan döşemeli iki sıra kuşaklı tarafeyni korkuluklu cisir inşâsı 5 aded Beheri Tûlen Arzan Zirâ‘ Zirâ 22 5 Terbî‘î: 330 zirâ‘, fî 1.200 396.000 akçe
İnşâ olunacak tabyalara etrâf-ı erba‘ası taş duvarlı bâlâsı tabanla dokuma kiriş ile türâb sakflı birer aded mükemmel kapı ile hîn-i muhârebede barut-ı siyah hıfzıçün koltuk cebehâneleri inşâsı 3 aded Beheri Tûlen Arzan Zirâ‘ Zirâ 5 4 Terbî‘î: 60 zirâ‘, fî 1.800 108.000 akçe	
Yekûn 35.182.560 akçe Be-hesâb-ı gurus: 293.188	
Yekûn	
Ber-mûceb-i resim inşâ olunacak siper ve tabyalar ile Ahışa Kal‘ası’nın ta‘mîri masârıfâtı Guruş Akçe 058188,5 20 Ahışa Kal‘ası masârıfı <u>293188</u> 00 Şehir hâricinde tabya inşâsı masârıfı 351376,5 00	Muhâfız-ı müşârun-ileyhin şehir derûnunda diğer bir kıt‘a resim mûcebince inşâsı iltimâs olunan siper ve tabyalar masârıfâtı Guruş 153420 Siperlerin masârıfâtı <u>250000</u> Hedm olunacak hâneler bahâsı 403420

Ed-dâ‘î li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye

Ahmed el-müvellâ-hilâfe bi-medîneti Ahışa

Ufiye anh

[mühür]

Ek 27: BOA. C. AS., 882-37890-2 TRANSKRİPSİYONU

Devletlü sa'âdetlü âtîfetlü mürüvvetlü re'fetlü me'âlî-himem mekârim-şiyem sultânın hazretleri

Ahışha'nın verâsında olan Ardahan Kal'ası'na kâ'ide-i hendese üzere tabyalar inşâsı ve verâsına yürüyüşden muhâfaza zımnında âhûr ihdâsı husûsunda irâde-i kâtı'a-i cenab-ı kişver-sitânî ta'alluk buyurularak mühendis ve mi'mâr halifeleri ta'yîn buyurulmuş olduğuna mebnî bâ-emr-i âlî vürûdlarında cenâb-ı hâlisânemizden ve vilâyet tarafından ma'iyetlerine âdemler terfîk ile kal'a-i merkûmeye irsâl olunup fenn-i hendese üzere etrâf ve eknâfını mukâyese ve tehendis ve tevsîm edip kal'asının resmi ve müceddeden ihdâs olunacak âhûrun eşkâl ve hey'âtı ve sâir (...) mikyâsı diğer bir kıt'a defterde derc ve tersîm ve iktizâ edecek husûsâtı şerh ve ayân kılınarak takdîm olunmağın iktizâsı defter-i mezkûrdan muhât-ı ilm-i saltanat-ı seniyye buyurulacağı ve kâ'ide-i hendese üzere keşf ve mukâyese etdikleri derkâr ise de zemîninin iktizâsı tabyanın inşâsı muktezî olmayıp âhûr ihdâsıyla kal'a-i merkûmenin bazı harâba müşrif olan mahalleri ta'mîr ve termîme muhtâc olduğunu inhâ ve takrîr etmeleriyle cümlesi defter-i mezkûrdan müstebân buyurulacağı ve bu serhaddât-ı hakanî muhtâc-ı lûtf ve şefkat-ı cenâb-ı memâlik-penâhî idüğü bî-irtiyâb olmakdan nâşî cânib-i şer'den dahi takdîm-i atebe-i seniyye kılınan i'lâmdan muhât-ı ilm-i devletleri buyurulur lâkin bu makûle leb-i a'dâ-yı dîn-i mübîninde kâin serhaddâtın levâzımât ve muktezayâtını tesviye ve tanzîmi lâ-büd olup husûsan Ahışha'nın ne gûne muhtâc-ı inâyet olduğu vâreste-i kayd-i tafsîl ü beyân iken ta'yîn buyurulan binâ emîni henüz vâsıl-ı serhad olmayıp ve binânın vakti dahi mürûr etmek üzere olduğundan kerem edip bir gün mukaddem gelip muktezâ-yı me'mûriyetine iştigâl ile irâde-i **kâtı'a-i** hüsrevânenin îfâsına ikdâm ü dikkat-i tâm etmesi husûsuna lâzım gelen himmet-i mehâsin-nehmet-i âlîlerin masrûf ve mebzûl buyurmaları temennâsı zerî'a-i istihkâm-ı mebânî-i ihlâsımla terkîm-i kâime-i hulûsa bâdî olmuşdur bi-mennihî te'âlâ lede eşrefi'l-vusûl resîde-i iz'ân-ı devletleri buyuruldukda ol vechile dirîğ-i himmet ü inâyet buyurmaları mütemennâdır sultânım.

Fî 13 M. Sene [12]36

Ali

[mühür]

Ek 28: BOA. C. AS., 882-37890-3 TRANSKRİPSİYONU

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki

Gürcistan havâlisinde kâin kılâ'-i hakaniyyenin istihkâmı ehem olarak Ahışha'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo nasbı husûsuna irâde-i kâtı'a-i cenâb-ı cihândârî ta'alluk buyurulmuş ve fenn-i hendese üzere keşf ve mu'âyene olunması bâbında vâlî-i vilâyetimiz devletlü Ali Paşa -yessera'llâhu te'âlâ bi'l-hayr ve mâ yeşâ- hazretlerine ve bu

abd-i dâ'îlerine ve sâir serhad-nişînân kullarına hitâben şeref-rîz-i sahîfe-i sudûr buyurulan bir kıt'a emr-i âlî ile ta'yîn kılınan Mühendis Ahmed Murad Halife ve hâssa mi'mâr hulefâsından Seyyid Abdülkadir Halife mahmiye-i mezbûreye vürûdlarında ber-tıbk-ı emr-i âlî Ahışa'nın şaranpo nasb olunacak mahallerini vezîr-i müşârun-ileyh hazretleri ve bu abd-ı dâ'îleri ve sâir vilâyetin vücûh ve suhan-verleri bi'l-ma'îyye gezip mükâşefe ve fenn-i hendese üzere mukâyese olunup iktizâsı diğer bir kıt'a defterde terkîmen îzâh ve beyân kılınmağla ancak Ahışa'nın cevânib-i erba'ası cibâl ve tilâlden ibâret ve toprağı dahi kum olduğundan şaranpo nasb olunup hendek yapılmak lâzım gelse kesret-i berf ü bârân olunca sel ile kum gelip bir def'ada hendeğini doldurup bu tarîk ile beher bârânda derûn-ı hendek tahliyeye muhtâc olacağı ve şaranpo[ya] nasb olunacak ahtâb müddet-i kalîlede kesret-i berf ü bârân ile çürüyüp ifnâ olacağı mülâbesesi beher sene ta'mîri lâ-büd olup ta'mîr olunmadığı sûretde bir iki senenin zarfında dûçâr-ı hebâ-i mensûr olması emr-i mukarrer idiğinden sarf-ı nazar mezkûr şaranpo nasb olunup ma'âzallahi te'âlâ bir taraftan düşman-ı dînin zuhûru iktizâ eylese şaranpoyı muhâfaza ile düşman-ı dîne mukâbele ber-vech-i yakîn yirmi bin ceng-âver âdeme muhtâcdır ki bir tarafından düşman-ı dîn zafer-yâb olamaya ve mâ'adâ zâlik Ahışa'nın nefsi kal'ası vüs'atsız olduğundan hîn-i muhâsarada ehl ü ıyâlleri derûn-ı kal'aya sığmayıp yine hâricde kalıp fikr ve endîşe-i ıyâl ceng-âverân-ı serhadde ıztırâb-ı derûn olarak bâdî-i perîşâniyetlerine bâ'is olacağı emr-i âşikâr olduğu zâhir ve mezkûr şaranpoy nasb olunacak mahallerin bazı yerlerinde seng-i müstakar olduğundan bir vechile ahtâb nasb olunmaya imkân olmayarak mücerred taş duvara muhtâc olacağı bâhirdir lâkin irâde-i âlî ta'alluk buyurulmuş olduğuna mebnî etrâf ile mu'âyenesi lâzım gelmiş olduğundan bir sûret dahi keşf olundu ki Ahışa'nın hâric-i kal'asında kâin büyûtânın nısfı mikdârı bîrûn-ı sûrda kalmak üzere kârgîr binâ olarak bir kat hisar inşâ ve bazı muktezî olan yerlerinde tabyalar binâ olursa ekser yerleri dere olduğundan hendek muhtâc olmayacağı ve serhadd-i mansûre bu vechile metânet bulacağı mülâhaza olduğundan başka lede'l-hâce hâric-i sûrda kalan hânelerin ehl ü ıyâli derûnuna nakl ve tahassun etmeye medâr olarak düşman-ı dînin zuhûrunda ol mikdâr asker olmadığı sûretde üç dört bin âdem ile muhâfaza ve mukâtelesi câ-yi imkânda idüğü ve bu sûrun inşâsı mezkûr şaranponun inşâsının nısf yeri kadar olduğu nümüvdâr ise de bu makûle hisarın inşâsına irâde-i emr-i âlî üzere mübâşeret olunmak lâzım gelse ber-vech-i tahmîn-i sıhhat altı yüz mikdârı hâne hedm ve tahrîb olunaca tasmîm olunmuştur. Ancak etrâf ve eknâfî ve mahzûrât ve muktezayâtıyla keşf ve mu'âyene olunması iktizâ-yı maslahatdan olmağla bu iki cihetle keşf olunup muktezâsı bir kıt'a defterde terkîm ve takdîm olunmağın kangisine irâde-i kâtı'a-i mülûkâne ta'alluk buyurulur ise ol vechile vezîr-i müşârun-ileyh hazretleri cânibinden ve cânib-i ser-had-nişînân kullarından bezl-i nakdîne-i gayret ü dikkat kılınacağı ve Ahışa'nın nefsi kal'ası keşf olunup ekseri mahalleri fenâ-pezîr olup ma'âzallâhi te'âlâ a'dâ-yı dîn-i mübîn zuhûrunda müdâfa'a için bir def'ada harâb olunacağı ve vakt-i müzâyakada dûçâr-ı düşvâr ve su'ûbet olması bilâ-rayb idüğü ve bâ-husûs cebelhânesi bir mertebe harâb olmuştur ki beher bârânda derûnunda mahfûz edevât ve mühimmât gün be-gün izâ'a olmak üzere olup ta'mîri ve termîmi derece-i vücûbda olduğundan bu def'a iktizâsı bâ-defter iş'âr ve takdîm kılınmış olduğu vukû'u üzere pâye-i serîr-i a'lâya i'lâm olundu. Bâkî'l-emr li-hazreti men lehül-emr ve'l-ihsânındır.

Hurrîre zâlik fî evsâtı şehri Muharremi'l-harâm li-sene sitte ve selâsîn ve mi'eteyn ve elf.

El-abdü'd-dâ'î li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye

Ahmed el-müvellâ-hilâfe bi-medîneti Ahîsha

Ek 29: BOA. C. AS., 882-37890-5-1 TRANSKRİPSİYONU

İzzetlü defterdâr efendi

Kılâ' nâzırı izzetlü efendi ile bi'l-müzâkere keyfiyet ve muktezâsını ifâde eylesiz deyu buyuruldu.

Fî gurreti Ra. Sene [12]36

Devletlü sa'âdetlü âtîfetlü mürüvvetlü re'fetlü mekârim-kârım me'âlî-himmetim sultânım hazretleri

Gürcistan havâlisinde kâin kılâ'-i hakaniyyenin istihkâmı ehem ehem olarak Ahîsha'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo nasbı husûsuna irâde-i kâtı'a-i cenâb-ı cihândârî ta'alluk buyurulmuş ve fenn-i hendese üzere bir def'a keşf ve mu'âyene olunması lazım gelmiş olduğuna mebnî cânib-i hâlisânemize ve sâirîne hitâben şeref-rîz-i sahîfe-i sudûr buyurulan bir kıt'a emr-i âlî ile ta'yîn kılınan Mühendis Ahmed Murad Halife ve hâssa mi'mârı hulefâsından Seyyid Abdülkadir Halife bu tarafa vürûdlarında ber-tıbk-ı irâde-i aliyye Ahîsha'nın şaranpo nasb olunacak mahallerini muhlisleri ve Ahîsha nâibi efendi dâ'îleri ve mûmâ-ileyhimâ ve sâir vücûh ve suhanverân-ı vilâyet bi'l-ma'îyye gezip mukâşefe ve fenn-i hendese üzere mukâyese olunup iktizâsı diğer bir kıt'a defterde terkîmen îzâh ve beyân kılınmağla muhât-ı ilm-i saltanat-ı seniyye-i ebed-müddet buyurulacağı derkâr ve ancak Ahîsha'nın cevânib-i erba'ası cibâl ve tilâlden ibâret ve toprağı dahi kum olduğundan şaranpo nasb olunup hendek yapılmak lâzım gelse kesretli bârân olunca sel ile kum gelip bir def'ada hendeğini doldurup bu tarîk ile beher bârânda derûn-ı hendek tahliyyeye muhtâc olacağı ve şaranpoya nasb olunacak ahtâb müddet-i kalîlede kesret-i berf ü bârân ile çürüyüp ifnâ olacağı mülâbesesi beher sene ta'mîri lâ-büd olup ta'mîr olunmadığı sûretde bir iki senenin zarfında dûcâr-ı hebâ-i mensûr olması ve beher sene ta'mîri mümkinâtdan olmadığı emr-i mukarrer idüğünden sarf-ı enzâr, mezkûr şaranpo nasb olunup ma'âzallahi te'âlî bir taraftan düşman-ı dînün zuhûru iktizâ eylese şaranpoyı muhâfaza ile düşman-ı dîne mukâbele ber-vech-i yakîn yirmi bin ceng-âver âdeme muhtâcdır ki bir tarafından düşman-ı dîn zafer-yâb olamaya ve bu şaranpoda mukâvemet getiremeyip bir cüz'î perîşâniyet zuhûr edecek olur ise tahassun olunacak bir mahalli olmayıp a'dâ-yı dîn-i mübîn kesb-i gâlibiyet edeceği mülâhazadan ba'îd değildir ve mâ'adâ zâlik Ahîsha'nın nefsi-i kal'ası vüs'atsiz olduğundan hîn-i muhâsarada ehl ü ıyâlleri derûn-ı kal'aya sığmayıp yine hâric-i kal'ada kalacağından fikr u endîşe-i ıyâl cengâverân-ı serhadd-i mansûreye ıztırâb-ı derûn olarak bâdî-i perîşâniyetleri olacağı emr-i âşikâr olduğu zâhir ve mezkûr şaranpo nasb olunacak mahallerin bazı yerlerinde seng-i müstakar olduğundan bir vechile ahtâb nasb olunmaya imkân olmayarak mücerred taş duvara muhtâc olacağı bâhirdir ve lâkin irâde-i kâtı'a-i

hüsrevâne ta'alluk buyurulmuş olduğuna mebnî etrâfiyla mu'âyene ve cânib-i ma'delet-cevânib-i saltanat-ı seniyyeye arz u ifâdesi vâcibe-i zimmet-i sadâkatim olduğu ecilden bir sûret dahi keşf olundu ki Ahışa'nın hâric-i kal'asında kâin büyûtânın nısfı mikdarı bîrûn-ı sûrda kalmak üzere kârgîr binâ olarak bir kat hisar inşâ ve bazı muktezî olan yerlerinde tabyalar binâ olursa ekseri yerleri dere olduğundan hendeğe muhtâc olmayacağı ve serhadd-i mansûre bu vechile metânet bulacağı mülâhaza olduğundan başka lede'l-hâce hâric-i sûrda kalacak hânelerin ehl ü iyâli derûnuna nakl ve tahassun etmeye medâr olarak düşman-ı dînin zuhûrunda ol mikdar asker olmadığı sûretde üç dört bin âdem ile dahi muhâfaza ve muhârebe ve mukâbelesi câ-yi imkânda idüğü ve bu sûrun binâsı mezkûr şaranponun inşâsının nısf yeri kadar olduğu nümüvdâr ise de bu makûle hisarın inşâ ve binâsına irâde-i kâtî'a cenâb-ı memâlik-perverî erzân ve ta'alluk buyurulur ise hîn-i mübâşeretinde ber-vech-i tahmîn-i sıhhat altı yüz mikdârı hâne hedm ve tahrîb olunacağı tasmîm-kerde-i hâlisânemiz olmuştur. Ancak ber-muktezâ-yı me'mûriyet ve serhaddârı ve ber-mübteğâ-yı gayret-i ubûdiyyet ve sadâkatkârı etrâf ve eknâf maslahatı ve mahzûrât ve muktezayâtıyla keşf ve mu'âyene ve iktizâsını arz u inhâ eylemek vâcibe-i zimmet-i çâkerânem olmakdan nâşî tahrîr ve iş'âr-ı sâdıkânem üzere iki cihetle keşf ve mukâyese olunup lâzım gelen muktezayât ve ta'rîfâtı diğer bir kıt'a defterde terkûm ve takdîm olunmağın kangî cihetine irâde-i kâtî'a-i mülûkâne ta'alluk ve şâyân buyurulur ise ol vechile sarf-ı mâ-lâzıme-i kudret ve bezl-i nakdîne-i tâb ü gayret kılınacağı ve takdîm-i atebe-i gerdûn-mertebe-i seniyye kılınan bir kıt'a i'lâm-ı şer'iden dahi müstebân buyurulacağı ifâdesi îzâh-ı makâl-ı husûsa bâdî ve ilmâh-ı meâl-i hulûsa mütebâdî olmuştur inşâallahu te'âlâ lede şerefi'l-vusûl keyfiyet bertıbk-ı muharrer muhât-ı ilm-i devletleri buyuruldukda ol bâbda tedbîr-i sâib-i zât-ı mehâmm-âşinâyîlerininindir sultânım.

Fî 13 M. Sene [12]36

Ali

[mühür]

Devletlü sa'âdetlü atûfetlü mürüvvetlü re'fetlü mekârim-kârım sultânım hazretleri

Muktezâ-yı me'mûriyet-i sâdıkânem üzere serhadd-i mansûrenin kâffe-i mahzûrât ve levâzımâtın arz u ifâde olunmak elzem ve evceb olmağın Ahışa'nın nefsi-i kal'asını keşf edip ekseri mahalleri fenâ-pezîr olup e'âzena'llâhu te'âlâ düşman-ı dîn-i mübîn zuhûru lâzım gelince müdâfaa için endâhte olunacak toplara tâb-âver olamayıp bir def'ada harâb olacağı ve vakt-i müzâyakada dûçâr-ı düşvârî ve su'ûbet olması bî-irtiyâb olduğu bâ-husûs cebehânesi bir mertebe harâb ve ifnâ olmuştur ki beher bârânda derûnunda mahfûz edevât ve mühimmât gün be-gün telef ve izâ'a olmak üzere olup ta'mîr ve termîmi derece-i vücûbda olduğundan bu def'a keşf olunarak iktizâsı defter-i merkûma tahrîr ve iş'âr olunmağın ma'lûm-i devletleri buyuruldukda ol bâbda irâde Saltanat-ı Seniyye'nin idüğü.

Fî 13 M. Sene [12]36

Ali

[mühür]

Kuyûd-ı lâzimesi ve meâl-i tahrîrâta nazaran iktizâsı Başmuhâsebe'den görüle

Be-cihet-i masârîf-ı binâ ve inşâ-i şaranpo ve âhûr ve der-kal'a-i Ahîsha ve Ardahan ki be-ma'rifeti hazret-i vezîr-i mükerrem Ali Paşa vâlî-i Çıldır inşâ ve tekmîl şûde ve berây-ı masârîf-eş ale'l-hesâb in kadar meblağ an-cânib-i Darbhâne-i Âmire an-akçe-i mahsûsa-i ebniye-i kılâ'-i hakanî dâde ve i'tâ ve der-sergi-i Hazîne-i Âmire îrâd ve masraf kayd şûde fermûde el-vâki' der-sene 1235 tezkire-i hazîne nüvişte ber-mûceb-i tahrîrât ve derkenâr ve memhûr i'lâm-ı hazret-i el-Hâc Yusuf Agah Efendi nâzır-ı ebniye-i kılâ' an-takrîr ve telhîs ve fermân-ı âlî ve bâ-fermân-ı şerîf tezkire dâde fi 17 Z. Sene [1]235.

Ale'l-hesâb

30.000 gurus

Gürcistan havâlisinde vâki' kılâ'-ı hakaniyyenin istihkâmı ehem olduğundan Ahîsla Kal'ası'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo vaz'ı ve verâsında olan Ardahan Kal'ası kâ'ide-i hendese üzere tabya ve âhûr inşâsı husûsu Erzurum vâlîsi tarafından bâ-tahrîrât inhâ olunarak kal'ateyn-i mezkûreteynin istihkâmına irâde olunmuş ise de ol tarafda fenn-i binâyâ vâkıf âdem olmadığından taraf-ı devlet-i aliyyeden bir binâ emini irsâli lâzımeden olup ancak kal'ateyn-i merkûmeteynin bu'diyeti takrîbiyle mi'mâr halifesi gidip keşf ile avdet edip bu taraftan binâ emini ta'yîn olunarak ol tarafa varıncaya kadar mevsim-i binâ güzâr edeceğine mebnî binâ eminine bir nefer mi'mâr halifesi ve bir nefer mühendis terfîk ile fenn-i hendese ve mi'mâriyyeye tatbîkan keşf ve resm olunup inşâsına mübâşeret olunmak üzere defterinin bir aynı binâ eminine teslîm ve bir sûretini istishâb birle mi'mâr halifesi avdet ve mühendis tekmîl-i ebniyeye kadar ol tarafda ikâmet etmek üzere emânet-i merkûme hâlâ Sivas'da sâkin dergâh-ı mu'allâ gediklilerinden Himmetzâde İbrahim Said -zîde mecduhû- uhdesine ihâle birle me'mûriyetini hâvî otuz beş senesi evâil-i Ramazân-ı şerîf'inde emr-i şerîf verilmiş olduğu kuyûddan müstebân olup el-hâletü hâzihî Sivas Valisi Vezîr el-Hâc Behram Paşa -[edâma'llâhu te'âlâ] iclâlehû-nun vârid olan tahrîrâtı meâlinde; kal'ateyn-i merkûmeteynin ta'mîr ve inşâsıçün mûmâ-ileyh İbrahim Said -zîde mecduhû-binâ emini ta'yîn olunarak emr-i şerîf-i mezkûr ma'iyetine me'mûr kılınan mühendis ve mi'mâr halifesi merkûmân ile lede'l-vusûl mûcebince mûmâ-ileyhe keyfiyeti tefhîm ve emr-i şerîf-i mezkûru teslîm birle bir gün evvel mahall-i me'mûresine azîmeti husûsu tenbîh ve te'kid eylemiş olup ancak eğerçi mûmâ-ileyh Sivas'ın hânedânından ise de bir îrâd ve akâr ve kisb ü kârı olmayıp Sivas valilerinin müsâadesiyle geçinir ve el-yevm otuz bin gurusdan mütecâviz düyûna müstağrik olduğundan bu me'mûriyeti zuhûrunda ashâb-ı duyûnu dahi tazyîka mübâderet edeceklerini ve emr-i me'mûresinde muvaffak olmayarak ta'tîl-i maslahat ve imrâr-ı vakt olamayacağı servet ve yesârı ihbâr olunmuş ise de nefsanîyetde idüğü beyân birle hâline merhameten mûmâ-ileyhin me'mûriyet-i mezkûreden afvı husûsuna müsâade-i seniyye erzân kılınmasını müşârun-ileyh tahrîr ve iltimâs etmekden nâşî emr-i şerîf-i mezkûr kaydı ba'de'l-ihrac iktizâsı kılâ'-ı hakaniyye nâzır-ı el-Hâc Yusuf Agah -dâme ulüvvuhû-dan isti'lâm olundukda nefsü'l-emr mûmâ-ileyhin hal-i perîşânîsi müşârun-

ileyhin tahrîr ve inhâsı üzere ise îfâ-yı me'mûriyetden âciz olup ifâte-i vakt ile ta'tîl-i maslahat-i mühimmeyi mûcib olacağı zâhir olmağla hıfzan li'l-ehem emânet-i mezkûrenin sen ki vezîr-i müşârun-ileyhsin sana veyahud hademe-i Devlet-i Aliyye'den bir âharına ihâlesi menûr-ı re'y-i âlîşân idüğünü memhûren i'lâm eylediği bi't-tahrîr lede'l-arz ebniye-i merkûme için ale'l-hesâb otuz bin [guruş] i'tâsıyla sana ihâlesi husûsuna irâde-i aliyye ta'alluk edip ol vechile Başmuhâsebe'ye kayd olunarak meblağ-ı mezbûr kılâ'-ı hakaniyye ebniyesi masârıfına mahsûben Darbhâne-i Âmire'ye tertîb olunan akçeden verilmek üzere tezkiresi ve sûreti verilmekle me'mûriyetini hâvî fi 19 Z. Sene [1]235 tarihinde hâlâ Çıldır Valisi Vezîr Ali Paşa -[edâma'llâhu te'âlâ] iclâlehû-ya ve Ahîsha ve Ardahan kâdîlarına ve Mühendishâne-i Hümâyûn tarafından müşârun-ileyh ma'iyetine ta'yîn olunan () ve hâssa mi'mârı hulefâsından () -zîde rüşduhumâ-ya hitâben emr-i şerîf verildiği mukayyed olup bu sûretde işbu tahrîrât ve merbût olan defâtîr ve resime nazaran kangî sûretle inşâsı münâsibdir erbâb-ı vukûfdan bi't-tahkîk iktizâsı kılâ' nâzırî sa'âdetlü atûfetlü efendi hazretlerinden isti'lâm buyurulması iktizâ eder. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir.

Fî 3 Za. sene 1236

Ek 30: BOA. C. AS., 882-37890-5-2 TRANSKRİPSİYONU

19 Z. sene [1]235.

Sa'âdetlü atûfetlü kılâ' nâzırî efendi hazretleri

İktizâsını i'lâma himmet buyuralar

Ma'rûz-ı bendeleridir ki

Ahîsha'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo ve Ardahan Kal'ası'na tabya ve âhûr inşâsı mukaddemâ irâde buyurulduğundan keşfiçün mersûl mühendis ve mi'mâr ve vücûh ma'rifetleri ve Ahîsha valisi hazretlerinin inzîmâm-ı re'y ve ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le mahzûrat ve muhasenâtı mütâlâa olunarakiki sûretle keşf ve mu'âyene ve bu def'a defteri takdîm kılındığını müşârun-ileyh inhâ eder. Ebniye-i mezkûrenin masârıfı bilinmek ve ba'dehû ne vechile irâde-i seniyye ta'alluk eder ise ol vechile mübâşeret olunmak için defter-i mezkûre evvel-emirde vaz'-ı fiât olunmasıçün izzetlü mi'mâr ağa kullarına havâlesi iktizâ eden. Emr u fermân hazret men lehü'l-emrindir.

Yusuf

[mühür]

İzzetlü mi'mâr ağa

Fîât-ı lâıkasını vaz' ve hesâb ederek keyfiyet ve iktizâsını i'lâm eylesesiz

Âhar mahalle i'lâm olunmuşdur.

Ek 31: BOA. C. AS., 882-37890-6-1, 2 TRANSKRİPSİYONU

Devletlü sa'âdetlü âtîfetlü mürüvvetlü re'fetlü mekârim-kâr mehâsin-şî'ârım sultânım hazretleri

Gürcistan hudûdunda kâin kılâ'-ı şâhânenin istihkâmı ehem olduğuna binâen Ahışha'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo nasbı ve verâsında olan Ardahan Kal'ası'na kâ'ide-i hendese üzere âhûr ihdâsıyla tabya inşâsı husûsuna irâde-i kâtı'a-i cenâb-ı cihânbanî ta'alluk buyurularak mukaddem Sivas sâkinlerinden Himmetzâde Seyyid İbrahim Ağa çâkerleri binâ emini nasbıyla ma'îyyetine iki nefer mühendis ve mi'mâr hulefâsı ta'yîn buyurulmuş ise de mûmâ-ileyh Seyyid Ağa'nın bazı mahzûrâtını irâd ile hizmet-i mezkûrdan Sivas Valisi atûfetlü Mehmed Behram Paşa hazretleri afvını niyâz ve istirhâm buyurdıkları mülâbesesi bu def'a mûmâ-ileyhin me'mûriyet-i mezbûrdan afv olduğunu ve cânib-i mîrîden otuz bin gurus ihşânıyla muhlisleri uhdesine ihâle buyurulduğunu nâtik cânib-i müstemendâneme ve sâirîne hitâben şeref-efzâ-yı sahîfe-i sudûr buyurulan bir kıt'a fermân-ı mütehattimül'-iz'ân-ı hazret-i hilâfet-penâhî ziyâ-bahşâ-yı sâha-i vürûd edip mezâyâ-yı âtîfet-ihativâsına zihn-i hâlisânem mevrûd olmuşdur. Ahışha'nın etrâfına şaranpo nasbı husûsunu selefimiz atûfetlü el-Hâc Hafız Ali Paşa hazretleri arz u istirhâm etmiş ve inşâsına irâde-i seniyye buyurulmuş ise de Ahışha'nın etrâfı cibâl ve tilâl ve seng-i müstakar ve kumdan ibâret olup şaranponun nasbı asîr olacağı derkâr ve i'mâl olursa dahi dört beş mâh müddetde fenâ-pezîr olup sarf olunan masârîfâtı külliyyen hebâ-i mensûr olması bî-irtiyâb ve nümüvdâr olduğu ve külliyyetlü masârîfât gideceği ve bu şaranpodan mâ'adâ Ahışha'nın nısfı mikdârı hâricde kalmak üzere bir kat hisar inşâ olması serhadd-i mansûrenin istihkâm ve metânetini mûcib olacağı ve bu hisarın binâsına irâde-i aliyye ta'alluk buyurulur ise altı yüz mikdârı hâne hedm ve harâb olacağı husûsâtı ve mahzûrât ve muktezayât-ı sâiresi bundan akdem me'mûr-ı keşfi olan mühendis ve mi'mâr hulefâsı ve cümle ma'rîfetleriyle keşf olunarak ve Ahışha Kal'ası'nın bazı muhtâc-ı ta'mîr olan mahallerinin ta'rîfât ve levâzımâtı yegân yegân şerh u beyân birle iktizâ eden defteri mi'mâr halifesi Abdülkadir Halife sahâbetiyle takdîm-i atebe-i seniyye kılınmağın şimdiye kadar muhât-ı ilm-i saltanat-ı seniyye buyurulmuşdur. Bu def'a bâ-irâde-i âlî otuz bin gurus ihşânıyla hizmet-i mezkûr cânib-i hâlisânemize ihâle buyurulmuş ise de ol mikdar meblağ ile vücûda gelmeyeceği zâhir ve masârîfât-ı külliyyeye dūçâr olunarak şaranpo nasb olursa dahi ber-tıbk-ı muharrer dört beş mâh zarfında fenâ-pezîr olup masârîfâtı külliyyen hebâ olacağı bâhir olduğundan mâ'adâ bu mikdar mebâliğ ile bir vechile idâre olunmayarak masârîfât-ı külliye gideceği müstağnî ani't-tahrîrdir ve muhlisleri hidemât-ı mebrûre-i şâhânede sarf-ı vücûd ve bezl-i miknet ve kudret ve mechûd etmek gerçi bâ'-is-i iftihârım ve bâdî-i ser-efrâzî ve mübâhâtım ve cana minnet addececeği nümâyân ve masûnu'l-beyân ise de zarûret-i hal ve teng-destî ve mağdûriyet-i pür-melâlim muhât-ı ilm-i saltanat-ı seniyye ve ma'lûm-ı zât-ı mehâsin-âyât-ı seniyyeleri buyurulmuş mevâddan olmağla muktezâ-yı

mâde-i teng-destî ve müzâyaka-i hâlet-i şermsârî ve hacelân ihtirâzen dest-ber-rû-yi girifte ve isti'fâ olunarak bu def'a müceddeden tertîb ve takdîm olunan bir kıt'a defterden müstebân buyuruldukda lütfen ve inâyeten muhlislerinin bu hizmetden afvıyla bir münâsib binâ emini ta'yîn buyurulması husûsuna himmet ve cânib-i deyyân-dâyinlerin rehîn-i bâd-ı minnete mürüvvet buyurulunca ber-muktezâ-yı ubûdiyyet va sadâkat uğur-ı dîn ü devlet-i aliyye ve hidmet-i müstelzimü'l-mefharet-i saltanat-ı seniyyede hasbî bezl-i nakdîne-i vücûd ve tâb ve kudret edeceğim ifâdesi ve izhâr-ı ducret ve lehfet-i hâlimle isti'fâsı bâdî-i tenmîk-i kâime-i hâlisânemiz olmuştur bi-mennihî te'âlâ lede şerefi'l-vusûl ol vechile himmet-i bî-hemtâlarını ez-derûn ricâ ve niyâz ederim sultânım.

Fî gurreti S. Sene [12]36.

Ali

[mühür]

Keyfiyet ve iktizâsı Başmuhâsebe'den görüle

Be-cihet-i masârîf ve inşâ-i şaranpo ve âhûr der-kal'a-i Ahışa ve Ardahan ki be-ma'rifet-i hazret-i vezîr-i mükerrerrem Ali Paşa vâlî-i Çıldır inşâ ve tekmîl şüde ve berây-ı masârîf-eş ale'l-hesâb in kadar meblağ an-cânib-i Darbhâne-i Âmire an-akçe-i mahsûsa-i ebniye-i kılâ'-i hakanî dâde ve i'tâ ve der-sergi-i Hazîne-i Âmire îrâd ve masraf kayd şüde fermûde el-vâki' der-sene 1235 tezkire-i hazîne nüvişte ber-mûceb-i tahrîrât ve derkenâr ve memhûr i'lâm-ı hazret-i el-Hâc Yusuf Agah Efendi nâzır-ı ebniye-i kılâ' ve takrîr ve telhîs ve fermân-ı âlî ve bâ-fermân-ı şerîf tezkire dâde fî 17 Z. Sene 1235.

Ale'l-hesâb

30.000 gurus

Gürcistan havâlisinde vâki' kılâ'-ı hakaniyyenin istihkâmı ehem olduğundan Ahışla Kal'ası'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo vaz'ı ve verâsında olan Ardahan Kal'ası kâ'ide-i hendese üzere tabya ve âhûr inşâsı husûsu Erzurum vâlisi tarafından bâ-tahrîrât inhâ olunarak kal'ateyn-i mezkûreteynin istihkâmına irâde olunmuş ise de ol tarafda fenn-i binâyâ vâkıf âdem olmadığından taraf-ı devlet-i aliyyeden bir binâ emini irsâli lâzımeden olup ancak kal'ateyn-i merkûmeteynin bu'diyeti takrîbiyle mi'mâr halifesi gidip keşf ile avdet edip bu taraftan binâ emini ta'yîn olunarak ol tarafa varıncaya kadar mevsim-i binâ güzâr edeceğine mebnî binâ eminine bir nefer mi'mâr halifesi ve bir nefer mühendis terfîk ile fenn-i hendese ve mi'mâriyyeye tatbîkan keşf ve resm olunup inşâsına mübâşeret olunmak üzere defterinin bir aynı binâ eminine teslîm ve bir sûretini istishâb birle mi'mâr halifesi avdet ve mühendis tekmîl-i ebniyeye kadar ol tarafda ikâmet [etmek] üzere emânet-i merkûme hâlâ Sivas'da sâkin dergâh-ı mu'allâ gediklilerinden Himmetzâde İbrahim Said -zîde mecduhû- uhdesine ihâle birle me'mûriyetini hâvî [otuz beş senesi] evâil-i Ramazân-ı şerîfi'nde emr-i şerîf verilmiş olduğu kuyûddan müstebân olup el-hâletü hâzihi Sivas Valisi Vezîr el-Hâc Behram Paşa -[edâma'llâhu te'âlâ] iclâlehû-nun vârid olan tahrîrâtı meâlinde;

kal'ateyn-i merkūmeteynin ta'mîr ve inşâsıçün mûmâ-ileyh İbrahim Said -zîde mecduhû-binâ emini ta'yîn olunarak emr-i şerîf-i mezkûr ma'iyetine me'mûr kılınan mühendis ve mi'mâr halifesi merkūmân ile lede'l-vusûl mûcebince mûmâ-ileyhe keyfiyeti tefhîm ve me'mûriyetini hâvî ısdâr olunan emr-i şerîf-i mezkûru teslîm birle bir gün evvel mahall-i me'mûresine azîmeti husûsu tenbîh ve te'kîd eylemiş olup ancak eğerçi mûmâ-ileyh Sivas'ın hânedânından ise de bir îrâd ve akâr ve kisb ü kârı olmayıp Sivas valilerinin müsâadesiyle geçinir ve el-yevm otuz bin guruşdan mütecâviz düyûna müstağrik olduğundan bu me'mûriyeti zuhûrunda ashâb-ı duyûnu dahi tazyîka mübâderet edecekleri ve emr-i me'mûresinde muvaffak olamayarak ta'tîl-i maslahat ve imrâr-ı vakt olamayacağı ve servet ve yesârı ihbâr olunmuş ise de nefsanîyetde idüğü beyân birle hâline merhameten mûmâ-ileyhin me'mûriyet-i mezkûreden afvı husûsuna müsâade-i seniyye erzân kılınmasını müşârun-ileyh tahrîr ve iltimâs etmekden nâşî emr-i şerîf-i mezkûr kaydı ba'de'l-ihrac iktizâsı a'zam-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden kılâ'-ı hakaniyye nâzırı el-Hâc Yusuf Agah -dâme ulüvvuhû-dan isti'lâm olundukda nefsü'l-emr mûmâ-ileyhin hal-i perîşânîsi müşârun-ileyhin tahrîr ve inhâsı üzere ise îfâ-yı me'mûriyetden âciz olup ifâte-i vakt ile ta'tîl-i maslahat-i mühimmeyi mûcib olacağı zâhir olmağla hıfzan li'l-ehem emânet-i mezkûrenin sen ki vezîr-i müşârun-ileyhsin sana veyahud hademe-i Devlet-i Aliyye'den bir âharına ihâlesi menût-ı re'y-i âlişân idüğünü memhûren i'lâm eylediği bi't-takrîr lede'l-arz ebniye-i merkûme için ale'l-hesâb otuz bin guruş i'tâsıyla sana ihâlesi husûsuna irâde-i aliyye ta'alluk edip ol vechile Başmuhâsebe'ye kayd olunarak meblağ-ı mezbûr kılâ'-ı hakaniyye ebniyesi masârıfına mahsûben Darbhâne-i Âmire'ye tertîb olunan akçeden verilmek üzere tezkiresi ve sûreti verilmekle me'mûriyetini hâvî bâ-telhîs fî 19 Z. Sene [1]235 tarihinde hâlâ Çıldır Valisi Vezîr Ali Paşa -[edâma'llâhu te'âlâ] iclâlehû-ya ve Ahîsha ve Ardahan kâdîlarına ve Mühendishâne-i Hümayûn tarafından müşârun-ileyh ma'iyetine ta'yîn kılınan () ve hâssa mi'mârı hulefâsından () -zîde rüşdühümâ-ya hitâben emr-i şerîf verildiği mukayyed olmağla bu sûretde işbu tahrîrât ve merbût olan defâtir ve i'lâmâta nazaran kılâ' ve ebniyesi nezâretine me'mûr sa'âdetlü atûfetlü efendi hazretleri inzimâmı ve izzetlü mi'mâr ağa ma'rifetiyle fiâtları vaz' ve keyfiyeti isti'lâm buyurulmak iktizâ eder. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir.

Fî 29 S. Sene 1236

Sa'adetlü atûfetlü kılâ' nâzırı efendi hazretlerine

**İzzetlü mi'mâr ağa ma'rifetiyle vaz'-ı fiât etdirderek keyfiyet ve iktizâsını
i'lâma himmet buyurular**

Ma'rûz-ı bendeleridir ki

Ahîsha Valisi sa'âdetlü Ali Paşa hazretlerinin işbu tahrîrâtı meâllerinde; Ahîsha Kal'ası'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo vaz'ı ve verâsında olan Ardahan Kal'ası'na kâ'ide-i hendese üzere tabyalı palanka inşâsı bâbında sâdır olan emr-i şerîfin me'mûr mühendis ve mi'mâr halifeleriyle vusûlünden bahisle müşârun-ileyhin inzimâm-ı re'y ve ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ve vücûh ve halîfe-i merkūmân ma'rifetleriyle Ahîsha

Kal'ası civârında şaranpo nasb olunacak mahaller bi'l-ma'iyye gezilip mu'âyene olundukda kal'anın cevânib-i erba'ası cibâl ve toprağı kumsal olup şaranpo vaz' olunarak hendek küşâd olunsa kesretlü bârânda sel ile kum gelip hendeği dolduracağına mebnî beher bârânda tathîre ve vaz' olunacak şaranponun harîmi vesî' olacağından hîn-i iktizâda muhâfazası yirmi bin âdeme muhtâc olup müte'azzir idüğü ve bazı yerler sengistân olup şaranpo nasbı gayr-ı mümkün olduğu ve kal'a-i mezkûre dahi fi'l-asl vüs'atsız olduğundan lede'l-hâce ıyâl-i ahâlî derûn-ı kal'aya sığmayıp hâricinde kalarak askere kesl vereceği mülâhazasına mebnî Ahîsha Kal'ası'nın hâricinde olan büyütn nısfı mikdârı hâric-i sûrda kalmak üzere altı yüz mikdarı hâne hedmiyle tabyalı siper inşâsı tasmm olunduğunu beyân ederek bir kıt'a keşif defteri terkîm ve kal'a-i mezkûrenin ekseri mahalleri fenâ-pezîr ve cebehânesi muhtâc-ı ta'mîr olduğundan ânlar dahi başkaca keşf ve defter-i mezkûra sebt ve takdîm birle menût-ı re'y-i âlî idüğünü tahrîr ve Ahîsha hâkiminin i'lâmını tesyîr etmekle defter-i mezkûra ve mahallinden gelen resime nazar ve mahzûrât ve muktezayâtı lede'l-mütâlaa kâ'ide-i hendese üzere defter-i keşfe tatbîkan bu def'a tersîm etdirilen resim mücebinece başka başka fiât-ı lâyıkalı vaz'ıyla hesâb olundukda Ahîsha Kal'ası'nın ta'mîr ve tecdîdi masârıfı elli sekiz bin yüz seksen sekiz buçuk ve şehir hâricinde müceddeden inşâsı tensîb olunan altı adet tabyalı siperler ve hendek hafriyyesi ve üç adet koltuk cebehâneleri masârıfı iki yük doksan üç bin yüz seksen sekiz gurus ki cem'an üç yük elli bir bin üç yüz yetmiş altı buçuk gurusâ bâliğ olup ancak müşârun-ileyhin şehir derûnunda müceddeden inşâsını inhâ eylediği tabyalı siperler masârıfı lede'l-heâb hedm olunacak hânelerin iki yüz elli bin gurus bahâsıyla ma'an dört yük üç bin bu kadar gurusâ resîde olduysa da müşârun-ileyhin inhâsına nazaran bu siperlere **altı yüz** mikdarı hânelere tesâdüf edip bi'z-zarûr hâneler hedm olunacağından gerek hânelerin bahâsı ve gerek yerlerine olacak siper ve masârıfı bî-hûde masârîfât-ı kesîreyi mûcib olacağı âşikâr olmağla bu takdîrce derûn-ı şehirde siperler inşâsından sarf-ı nazar olunarak fakat Ahîsha Kal'ası'nın ta'mîrâtıyla hâric-i şehirde ber-mûceb-i resim cedîd tabya ve siperler inşâsı tensîb olduğu.

Ve Ardahan Kal'ası'na tabyalı palanka inşâsı emr-i şerîf-i mezkûr mücebinece mahallinde ma'rifet-i şer' ve me'mûrîn ma'rifetleriyle lede'l-keşf zemîninin iktizâsı bi'l-hendese havâlesini kat' ve istihkâm için fakat bir adet palanka inşâsını ve kal'asının müşrif-i harâb olan mahalleri ta'mîrini muktezî olduğu ifâdesiyle ol dahi defter-i keşfe iş'âr olunduğunu diğer tahrîrâtında inhâ ve Ardahan hâkiminin i'lâmını isrâ eder kal'a-i merkûmenin bazı duvarları ve top siperleri ve döşemeleri ve fûrû'ât-ı sâiresinin ta'mîr ve tecdîdlerine vaz'-ı fiât ile lede'l-heâb yirmi beş bin altı yüz doksan dokuz buçuk ve ber-mûceb-i resm-i cedîd müceddeden inşâ olunacak palanka ve müştemilât-ı sâiresinin masârıf-ı inşâiyyesi bir yük on dört bin yüz otuz dokuz gurus olup cem'an bir yük otuz dokuz bin sekiz yüz otuz sekiz buçuk gurusâ bâliğ olmağla kal'ateyn-i merkûmeteynde olan ebniyelerin işbu iki kıt'a resim mücebinece inşâları irâde buyurular ise kalemine ba'de'l-kayd bi-mennihi'l-Müste'ân tekmiillerinde tekrâr mu'âyenesi derc olunarak me'mûr buyurulacak binâ emini bendelerine birer kıt'a sûretiyle sıyânet-i mîrî farîzasına riâyet ederek inşâlarına dikkat eylemesiçün me'mûriyet evâmîr-i şerîfesi ısdârı usûl-i maslahat idüğü ve zeyl-i defter-i keşifde mastûr Ardahan Kal'ası'nda mevcûd olan top kundaklarının tecdîdi masârıfı

çaplarına nazaran Tophane-i Âmire'den lede'l-hesâb Ardahan Kal'ası keşfi yekûnuna idhâli lâzım geleceği ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda emr u fermân hazret-i men lehû'l-emrindir.

[mühürler]

Sa'âdetlü atûfetlü Tophâne-i Âmire nâzırı ağa hazretleri
Top kundaklarının masârıfını Tophâne Rûznâmçesi'nden hesâb etdirilerek
keyfiyet ve iktizâsını i'lâma himmet buyuralar

Ma'rûz-ı bendeleridir ki

Ardahan Kal'ası'nın keşif defterinde kal'a-i mezkûrede mevcûd on dört kıt'a sâlim ve dokuz kıt'a mayelik topların mevcûd idüğü zıkr u beyân olunmuş olup sâdır olan fermân-ı şerîflerine imtisâlen sâlim olan topların kundaklarının masârıfı Tophâne-i Âmire Rûznâmçesi'nden hesâb etdirildikde takım-ı âhenîleri mükemmel olarak kal'a kundağı olmak üzere çaplarına nazaran kıyâsen ve takrîben beş bin altı yüz gurus masârıf ile vücûda geleceği hesâb olunmağla meblağ-ı mezkûrun kal'a-i mezkûr keşfi yekûnuna idhâli iktizâ eylediği ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda emr u fermân hazret-i men lehû'l-emrindir.

Osman

[mühür]

İ'lâmı mücebince inşâ olunacak ve inşâsından sarf-ı nazar kılınacak ebniye ve
top kundakları masârıfları başka başka Başmuhâsebe'den hesâb ve iktizâsı derkenâr
ola

Berây-ı masârıfât-ı inşâ ve tecdîd-i kılâ'-ı Ahışa ve Ardahan ve tabyahâ der-kılâ'-ı merkûmîn ve inşâ-ı kundakhâ-i top ve fûrû'ât-ı sâire ber-mûceb-i tahrîrât ve defter-i müfredât-ı keşf ve memhûr i'lâm-ı hazret-i el-Hâc Yusuf Agah Efendi nâzır-ı ebniye-i kılâ' ve Mehmed Râsim Efendi ser-mi'mârân-ı hâssa ve Osman Ağa nâzır-ı Tophâne-i Âmire ve bâ-fermân-ı şerîf

Ber-mûceb-i resim inşâsı tensîb olunan ebniyeler masârıfı

Berây-ı masârıf-ı inşâ-i kal'a-i Ahışa ve tabyahâ			Berây-ı masârıf-ı kal'a-i Ardahan ve tabyahâ		
Guruş	Akçe		Guruş	Akçe	
58188,5	20	Masârıf-ı kal'a-i	025399,5	23	Masârıf-ı inşâ-i
Ahışa ve siper			kal'a-i Ardahan		
<u>293188</u>	<u>00</u>	Masârıf-ı	<u>114139</u>	<u>00</u>	Masârıf-ı
inşâ-i tabyahâ der-hâric-i şehir			inşâ-ı kundakhâ-i top		
351376,5	20		145438,5	23	
Yekûn					
496.815 guruş 43 akçe					

Ber-mûceb-i i'âm inşâsından sarf-ı nazar olunacak siper ve tabyalar masârıfı

Guruş

153420 Masârıf-ı inşâ-i siperhâ der-derûn-ı şehir

250000 Bahâ-i hânehâ-i lâzıme-i hedm şüde

403420

Fermân buyurulduğu üzere ber-mûceb-i i'âm inşâ olunacak ve inşâsından sarf-ı nazar kılınacak ebniye ve top kundakları masârıfâtı başka başka hesâb olundukda bu mikdâra bâliğ olup ve bu defa tersîm etdirilen resim mucibince Ahışa Kal'ası'nın ta'mîr ve tecdîdi masârıfıyla şehir hâricinde müceddeden inşâsı tensîb olunan altı aded hâneli siperler ve hendek harfiyyesi ve üç aded koltuk cebehâneleri masârıfı min-haysi'l-mecmû' üç yük elli bir bin üç yüz yetmiş altı buçuk guruşa bâliğ olup ancak müşârun-ileyhin şehir derûnunda müceddeden inşâsını inhâ ettiği tabyalı siperler masârıfı hedm olunacak hânelerin iki yük elli bin guruş bahâsıyla ma'an dört yük üç bin bu kadar guruşa resîde olmuş ise de müşârun-ileyhin inhâsına nazaran altı yüz mikdâr hânelere tesâdüf etip bi'z-zarûr hâneler hedm olacağından gerek hânelerin bahâsı ve gerek yerine olacak siperler masârıfı bî-hûde masârıf-ı kesîreyi mûcib olacağı ve Ardahan Kal'ası'nın bazı duvarları ve top siperleri döşemeleri ve fûrû'ât-ı sâiresiyle ber-mûceb-i resm-i cedîd müceddeden inşâ olunacaak palanka ve müştemilât-ı sâiresinin masârıf-ı inşaiyyeleri ve top kundakları masârıfı min haysü'l-mecmû' bir yük kırk beş bin dörtyüz otuz sekiz buçuk guruşa bâliğ olmağla (silik) binâ eminine birer kıt'a sûretiyle me'mûriyeti (eksik)

Ek 32: BOA. C. AS., 882-37890-8 TRANSKRİPSİYONU

Defterdâr efendi kullarının takrîridir.

Bend-i evvelde inhâ ve i'lâm olunduğu vechile tanzîmi ve bend-i sâni'de zikr olunan Ahîsha ve Ardahan kal'alarında ber-mûceb-i i'lâmât inşâ olunacak ebniye ve top kundaklarının inşâsı müşârun-ileyhin halefî Ahmed Paşa'ya ihâle veyahud âhar binâ emini ta'yîn olunmak sûretlerini istîzân etmiş ise de ol cevânibde istihsâl-i esbâb-ı takviyet ve istihkâmı ehem olup bu taraftan binâ emîni ta'yîni d ahi vakte muhtâc olacağından zikr olunan ebniye ve top kundakları inşâsı husûsunun müşârun-ileyh Ahmed Paşa kullarına ihâlesi münâsib mütâlâa olunmuş ise de ne vechile irâde-i seniyye-i mülûkâneleri müteallik olur ise âna göre iktizâ eden evâmîr-i alîyye ve ilmühaberlerinin ısdâr ve i'tâsıyla tanzîmi efendi-i mûmâ-ileyh bendelerine havâle olunacağı muhât-ı ilm-i âlîleri buyuruldukda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Gürcistan havâlisinde kâin kılâ'-ı hakaniyyenin istihkâmı ehem olduğundan Ahîsha Kal'ası'nın cevânib-i erba'asına müceddeden şaranpo vaz'ı ve verâsında olan Ardahan Kal'ası'na kâ'ide-i hendese üzere tabya ve âhûr inşâsı husûsuna irâde-i seniyye taalluk edip masârifina mahsûben ale'l-hesâb otuz bin gurus i'tâ olunarak emr-i inşâsı Çıldır Valisi sâbık sa'âdetlü Ali Paşa hazretlerinin uhdesine ihâle olunduğunu müş'ir sene-i sâbika evâsıt-ı Zilhicce'sinde ısdâr olunan emr-i şerîf mûcebince müşârun-ileyhin inzimâm-ı re'y ve ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ve vücûh ve me'mûr kılınan mi'mâr halifesi ve mühendis ma'rifetleriyle Ahîsha Kal'ası civârında şaranpo vaz' olunacak mahaller bi'l-ma'îyye gezilip mu'âyene olundukda kal'a-i mezkûrenin cevânib-i erba'ası cibâl ve toprağı kumsal olup şaranpo vaz' olunarak hendek küşâd olunsu kesretli bârânda sel ile kum gelip hendeği dolduracağına mebnî beher bârânda tathîre ve vaz' olunacak şaranpoların cirmi vesî' olacağından hîn-i iktizâda muhâfazası yirmi bin âdeme muhtâc olacağından başka bazı yerler sengistân olup şaranpo nasbı mümkün olamayacağını ve kal'a-i mezkûre fi'l-asl vüs'atsiz olduğundan lede'l-hâce ıyâl-i ahâlî derûn-ı kal'aya sığmayıp hâricde kalarak askere kesl vereceği mülâhazasına mebnî kal'a-i mezkûrenin hâricinde olan büyûtun nısfı mikdarı hâric-i sûrda kalmak üzere altı yüz mikdarı hâne hedmiyle tabyalı siper inşâsı tasmiîn olunduğunu ve ekser mahalleri fenâ-pezîr ve cebehânesi muhtâc-ı ta'mîr olduğundan gerek zikr olunan tabyalar ve gerek kal'a-i mezkûre mühendis ve halife-i merkûmân ma'rifetiyle tersîm olunarak resmiyle kal'ateyn-i mezkûreteynin masârifâtını mübeyyin bir kıt'a defteri irsâl olunduğunu beyân birle bir münâsib binâ emini ta'yîn buyurulması husûsunu müşârun-ileyh hazretleri iki kıt'a kâimesinde ve Ahîsha kâdisı bir kıt'a i'lâmında tahrîr ve inhâ etmeleriyle kuyûda lede'l-mürâcaa ebniye-i mezkûre müşârun-ileyhin uhdesine ihâle olunarak me'mûriyetini hâvî emr-i şerîf ısdârıyla ebniye akçesinden ale'l-hesâb verilmek üzere tezkire ve sûret verilen otuz bin gurusun on beş bin gurusu Darbhâne-i Âmire'den i'tâ olunmuş olduğu ba'de'l-ihrac mi'mâr ağa kulları ma'rifetiyle vaz'-ı fiât olunarak keyfiyet ve iktizâsını i'lâm eylemesiçün kılâ'-ı hakaniyye nâzırı izzetlü efendi bendelerine havâle olundukda mahallinde gelen deftere ve resme nazaran mahzûrât ve muktezayâtı lede'l-mütâlâa kâ'ide-i hendese üzere defter-i keşfe tatbîkan bu defa tersîm etdirilen resim mûcebince başka başka

fîât-ı lâyıkaları vaz'ıyla masârifâtı hesâb olundukda Ahışa Kal'ası'nın ta'mîr ve tecdîdi masârıfı elli sekiz bin yüz seksen sekiz buçuk gurus ve şehir hâricinde müceddeden inşâsı tensîb olunan altı aded tabyalı siperler ve hendek hafriyyesi ve üç aded koltuk cebehâneleri masârıfâtı iki yük doksan üç bin yüz seksen sekiz gurus ki cem'an üç yük elli bir bin üç yüz yetmiş altı gurusâ bâliğ olup ancak müşârun-ileyhin şehir derûnunda müceddeden inşâsı husûsunu inhâ eylediği tabyalı siperler masârıfâtı dahi lede'l-hesâb hedm olunacak hânelerin iki yüz elli bin gurus bahâsıyla ma'an dört yük üç bin bu kadar gurusâ resîde olmuş ise de müşârun-ileyhin inhâsına nazaran zikr olunan siperler altı yüz mikdarı hânelere tesâdüf edip bi'z-zarûr hâneler hedm olunacağından gerek hânelerin bahası ve gerek yerlerine inşâ olunacak siperler masârıfı bî-hûde olacağı âşikâr olmağla bu takdîrce derûn-ı şehirde siperler inşâsından sarf-ı nazar olunarak fakat Ahışa Kal'ası'nın ta'mîrâtıyla hâric-i şehirde ber-mûceb-i resm cedîd tabya ve siperler inşâsı tensîb olunduğunu bi'l-istîrâk memhûren i'lâm etmeleriyle ber-mûceb-i i'lâm hesâb etdirilerek muktezâsı lede's-suâl kal'a-i mezkûrenin ta'mîr ve tecdîdi masârıfı elli sekiz bin yüz seksen sekiz buçuk gurus ve hâric-i sûrda inşâsı tensîb olunan tabyalı siperler ve sâire masârıfı iki yük doksan üç bin yüz seksen sekiz gurus ki cem'an inşâ olunacak ebniyeler masârıfâtı üç yük elli bir bin üç yüz yetmiş altı buçuk gurusâ ve inşâsından sarf-ı nazar olunacak siper ve tabyalar masârıfıyla hedm olunacak hâneler bahâsı dört yük üç bin dört yüz yirmi gurusâ resîde olmağla ber-mûceb-i i'lâm tanzîmi menû-ı re'y-i sâmilîleri idüğü.

Bend-i evvelde muharrer olduğu üzere ısdâr olunan emr-i şerîf mûcebince Ardahan Kal'ası'na tabyalı palanka inşâ olunmak üzere mahallinde me'mûrîn ma'rifetleriyle lede'l-keşf zemîninin iktizâsı bi'l-hendese havâlesini kat' ve istihkâm için fakat bir aded palanka inşâsı husûsunu ve kal'a-i mezkûrenin müşrif-i harâb olan mahalleri ta'mîri muktezâ olduğu ifâdesiyle ol dahi defter-i keşifde iş'âr olunduğunu müşârun-ileyh hazretleri diğer tahrîrâtında inhâ ve Ardahan hâkiminin bir kıt'a i'lâmını ba's ve isrâ etmekden nâşî bu maddenin dahi iktizâsı lede'l-isti'lâm kal'a-i mezkûrenin bazı duvarları ve top siperleri ve döşemeleri ve fûrû'ât-ı sâiresinin ta'mîr ve tecdîdlerine vaz'-ı fîât olunarak lede'l-hesâb yirmi beş bin altı yüz doksan dokuz buçuk gurus ve ber-mûceb-i resm-i cedîd müceddeden inşâ olunacak palanka ve müştemilât-ı sâiresinin masârıf-ı inşâiyyesi bir yük on dört bin yüz otuz dokuz gurus ki cem'an bir yük otuz dokuz bin sekiz yüz otuz sekiz buçuk gurusâ bâliğ olmakdan nâşî gerek Ahışa Kal'ası'nda ve gerek Ardahan Kal'ası'nda olan ebneyelerin iki kıt'a resm-i cedîd mûcebince inşâları irâde buyurulur ise kalemine ba'de'l-kayd bi-mennihî te'âlâ tekmîllerinde tekrâr mu'âyenesi derc olunarak me'mûr buyurulacak binâ emini bendelerine birer kıt'a sûretiyle sıyânet-i mîrî farîzasına riâyet ederek inşâlarına dikkat eylemesiçün me'mûriyet emr-i şerîfî ısdârı usûl-i malahat idüğünü mûmâ-ileyhimâ zikr olunan i'lâmlarında başka ve kal'a-i mezkûrede on dört kıt'a sâlim ve dokuz kıt'a mâyelik (mayalık) toplar mevcûd idüğü keşif defterinde zikr u beyân olunmuş olduğuna binâen sâlim olan topların kundaklarının masârıfı Tophâne-i Âmire Rûznâmçesi'nden lede'l-hesâb takım-ı âhenîleri mükemmel olarak kal'a kundağı olmak üzere çaplarına nazaran beş bin altı yüz gurus masârıf ile vücûda geleceğini beyân birle meblağ-ı mezbûrun kal'a-i merkûme keşqfî yekûnuna idhâlî iktizâ edeceğini Tophâne-i Âmire nâzırı ağa bendeleri i'lâmında başka

iş'âr etmeleriyle i'lâmları mücebince kal'a-i mezkûrede inşâ olunacak ebniye ile top kundakları masârıfları hesâb etdirilerek iktizâsı lede's-suâl mârrü'z-zıkr Ardahan Kal'ası'nın masârıf-ı inşâiyyesi yirmi beş bin altı yüz doksan dokuz buçuk gurus ve ber-mûceb-i resm-i cedîd inşâ olunacak palanka ve müştemilât-ı sâiresinin kezâlik masârıf-ı inşâiyyesi bir yük on dört bin yüz otuz dokuz gurus ve kal'a-i mezkûre keşfi yekûnuna idhâli iktizâ eden top kundakları masârıfı beş bin altı yüz gurus ki cem'an bir yük kırk beş bin dört yüz otuz sekiz buçuk gurusâ bâliğ olmağla bu sûretde kal'ateyn-i mezkûreteynde ber-mûceb-i i'lâmât inşâ olunacak ebniye ve top kundaklarının inşâsına irâde-i seniyyeleri ta'alluk eylediği halde merbût olan keşif defterleri kayd ile birer kıt'a sûretleri ihrâc ve emr-i inşâları vâlî-i müşârun-ileyhin halefi sa'âdetlü Ahmed Paşa hazretlerine ihâlesi veyahud âhar binâ emîni ta'yîni husûslarından ne vechile irâde-i seniyyeleri müteallik olur ise ol vechile me'mûriyet evâmiri ısdâr ve mukaddem sûret ve tezkiresi verilen ale'l-hesâbdan gayr-ı ez-i'tâ kusûr kalan on beş bin gurus lâhık tarafına verilmek üzere Darbhâne-i Âmire'ye ilmühaberi ve müşârun-ileyh Ali Paşa hazretlerine verilen on beş bin gurus binâ emîni lâhık tarafına devr ve teslîm olunmak üzere ifâde-i hâli mutazammın müşârun-ileyhe başkaca emr-i şerîf tasdîri mütevakkıf-ı re'y-i âlîleri idüğü ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda emr u fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

İzzetlü defterdâr efendi

İşbu takrîriniz rikâb-ı hümayûn-ı mülûkâneye lede'l-arz bend-i evvelde inhâ ve i'lâm olunduğu vechile tanzîmi ve bend-i sâniye inşâsı lâzım olan ebniye ve top kundakları Ahmed Paşa ma'rifetiyle inşâ olunmak üzere iktizâsın icrâ eylemesi defterdâra havâle oluna deyu hatt-ı şerîf-i şâhâne şeref-rîz-i sudûr olmağla mücebince iktizâsın tanzîme mübâderet eylesiz deyu buyuruldu

Fî 24 R. Sene [12]36

Mücebince Başmuhâsebe'ye kayd ile iktizâsına göre mübâşeret sûreti ve evâmîr-i aliyye ve ilmühaberleri tahrîr ve i'tâ ola

Dâde, 28 R. Sene [12]36

Ek 33 :BOA. D. BŞM. BNE. d., 16338 TRANSKRİPSİYONU

[s. 2]

Serhaddât-ı hâkâniyyeden Ahışa Kal'asıçün ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlasıçün ve top kundaklar ve sâir ebniyelere bâ-fermân-ı âlî me'mûr mi'mâr-ı hâssa hulefâsından es-Seyyid İbrahim Raşid Halife ve Hendese-i Hümâyûn hulefâsından Mehmed Niyazi Halife ve devletlü Hakkı Paşa efendi hazretlerinin taraf-ı devletlerinden birâderleri Hasan Beyefendi me'mûr ve Ahışa topçubaşısı kulları ve erbâb-ı vukûf ahâlî-i belde ma'rifetleriyle ve ma'rifet-i şer'le bi'l-mu'âyene yegân yegân keşif ve birer kıt'a resm-i musattahları ve keşif defterleridir ki ber-vech-i âtî zikr u beyân olunur.

15 R. Sene [1]243

Berâ-(y)i keşf-i inşâ-i ta'mîr ve tecdîd-i iç kal'a bahâ[sı]

Serhaddât-ı şarkîden Ahışa Kal'ası'nın mevcûd beden dîvârlarına çivileme derz ve iktizâsı üzere ta'mîri ma'ahû ücret-i iskele Devren 240, Kadden 12 Terbî'î: 2.880 zirâ', fî 180 518.400 akçe		Sâlîfû'z-zikr beden dîvârları üzerinde mevcûd siper dîvârının bazı mahallerinde câ-be-câ ta'mîri ve yine derz tecdîdi DevrenArzan Kadden 200 1 1,5 Derzi 040 0 1,5 Tecdîdi Terbî'î: 360 zirâ', fî 180 64.800 akçe	
Zikr olunan siper dîvârları bâlâsına nısf derece hisâr-peçeler ta'mîri ve nısf-ı âharlarının tecdîdi		Zikr olunan kal'a-i mezkûr derûnunda iki aded tabyanın mürûr-ı zamânıyla fenâ-pezîr olmağla etrâf-ı erba'ası âdetâ kârgîr dîvârlı derûnu hâlis harcile rıhtımlı üzeri kabak tesviyeli el-hâsıl kârgîr top siperleri inşâsı 6 aded Beheri: Tûlen 5, Arzan 3, Kadden 3 Terbî'î: 270 zirâ', fî 1.500 405.000 akçe	
Hisâr-peçeler ta'mîri 60 aded Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 1 Terbî'î: 180 zirâ', fî 1.500 90.000 akçe	Hisâr-peçeler tecdîdi 60 aded Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 2 Terbî'î: 180 zirâ', fî 1.800 324.000 akçe		
Sâlîfû'z-zikr kârgîr siperleri önüne toplar tahtına yarım zirâ' kaddında tahtı rıhtımlı hâlis harcile kaldırım misilli top döşemesi inşâsı Tûlen 30, Arzan 8, Kadden 0,5 Terbî'î: 120 zirâ', fî 1.500 180.000 akçe		Kal'a-i mezkûr derûnunda mevcûd atık cebehânenin üzerinden ahşab sakfı fesh birle müceddeden hafr-ı esâsla hâlis harcile üzerine temeli üzerine iki mahallinden yenedünya misilli çam	

	ağacından hatıllı ¹⁹³ ve kezâlik iki zirâ'da bir piştavanlı seng-i cistrî ile hâlis harchlı cebehâne dîvârları inşâsı Tûlen 20, Arzan 2, Kadden 10 Terbî'î: 400 zirâ', fî 1.200 480.000 akçe
Zikr olunan cebehâne-i mezkûrun üzerine hâlis kum kireç ile memzûz çarşı tuğlasından kârgîr toloz inşâsı Kutran 12,5 Terbî'î: 244 zirâ', fî 1,500 366.000 akçe	Sâlifü'z-zikr cebehâne ittisâlinde mevcûd ahşab odaların üzerinden sakfı harâb olmağla yağhâne misilli çam ağacından sütunlu ve sağırinden tabanlı kontak ta'bîr olunur kezâlik kirişli üzeri mertekli turâb ile memlû el-hâsıl mühimmât-ı an bâr sakfı inşâsı 4 aded Beheri: Tûlen 12, Arzan 11 Terbî'î: 528, fî 3,600 1.900.800 akçe

[s. 3]

Zikr olunan cebehânenin atîk kapısı külliyyen harâb olmağla iki mahallinden çam ağacıyla kuşaklı seren beçemesiyle demir kaplı dirhem başlı mismâr ile rabtlı mil ve kovan ve Semerkand ile çilingîr-i âhenîsi tek mîl cebehâne kapısı inşâsı 2 aded Tûlen 2, Kadden 2,5 24.000 akçe	Sâlifü'z-zikr kal'a-i mezkûr derûnunda mevcûd âb-ı lezîz sarnıcı üzerinde atîk tolozu fesh birle çarşı tuğlasından hâlis harcile kum ve kireç ile memzûc kâr-toloz inşâsı Kutren 10 Terbî'î: 157 zirâ', fî 1.500 235.500 akçe
Zikr olunan iç kal'anın atîk kapısı mahallinden fesh birle iki mahallinden işkebne/eşkine kuşaklı karaağaç tahtasıyla yaprak demir kaplı dirhem başlı mismâr ile rabtlı mil ve kovan ve somun ve Semerkand ile çilingîr-i âhenîsi tek mîl mükemmel iç kal'a kapısı inşâsı Tûlen 2 [zirâ'] 6 parmak, Arzan 2 [zirâ'] 18 parmak 30.000 akçe	
Yekûn 2.819.100 ake Be-hesâb-ı gurus: 23.492,5	

Berâ-i keşf-i inşâ-i ta'mîri ve tecdîd-i dîş kal'a bahâ[sı]

Evvel-emirde iç kal'a tahtında ebdân tabyası ta'bir olunur nehir üzerine isti'mâl tabyanın tahtında mevcûd seng-i siyâh kat' olunarak hâlis kum [ve] kireç ile memzûc seng-i cedîd[d]en (seng-i köprü) temel dîvârı inşâsı ma'ahû hafriye ücret Devren 25, Arzan 3, Kadden 2 Terbî'î: 150 zirâ', fî 900 135.000 akçe	Zikr olunan temel dîvârı üzerine etrâf-ı erba'ası âdetâ kârgîr dîvârlı derûnu hâlis harcile rıhtımlı üzeri kabak tesviyeli müceddeden top siperleri inşâsı 3 aded Beheri: Tûlen 7, Arzan 3, Kadden 3 Terbî'î: 189 zirâ', fî 1.500 283.500 akçe
Zikr olunan tabya derûnuna toplar tahtına nîm zirâ' kaddinde hâlis harcile rıhtımlı üzeri kaldırım misillü kârgîr top döşemesi inşâsı Tûlen 25, Arzan 8, Kadden 0,5 Terbî'î: 100 zirâ', fî 1.800 180.000 akçe	Sâlifü'l-beyân ebdân tabyasından kapan kapısına gelince beden dîvârının derûn ve bîrûnuna hâlis kum ve kireç ile çivileme derz tecdidî ma'ahû ücret-i iskele Devren 620, Kadden 17,5 Terbî'î: 10.850, fî 1.800 1.953.000 akçe

[s. 4]

Sâlifü'l-beyân ebdân tabyasından kapan kapısına varınca seğırdimlerin hâlis harcile bağlaması tecdîdi 6 aded Tûlen: 310, Arzan: 1 Fî 90 27.900 akçe	Zikr olunan beden dîvârı üzerinde seğırdim mahalli terk olunarak hâlis harcile tarafeyni derzli siper dîvârı tecdîdi Devren 620, Kadden 1,5 Terbî'î: 930, fî 1.200 1.116.000 akçe
Sâlifü'l-beyân siper dîvârı üzerine nısf derece hisâr-peçeler ta'mîri ile ve nısf-ı âharının hâlis harcile tecdîdi	Mezkûr kapan kapısının üzerinde mevcûd top siperleri harâba müşrif olmağla tarafeyni çivileme derz ile üzeri müceddeden kabak tesviyeli top siperleri ta'mîri 4 aded Beheri: Tûlen 6, Arzan 2,5, Kadden 2,5 Terbî'î: 150 zirâ', fî 1.800 270.000 akçe
Hisâr-peçeler ta'mîri 115 aded Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 2 Fî 1.500 167.500 akçe	Hisâr-peçeler tecdîdi 115 aded Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 1 Terbî'î: 345 zirâ', fî 1.800 621.000 akçe
Sâlifü'z-zikr kapan kapısıyla diğer kapısından "sağ ağası tabyası" ta'bir olunur tabyanın atık ahşâb döşemesi fesh birle müceddeden verâsına toplar tahtına çıkınca	Zikr olunan tabya-i mezkûr derûnuna toplar tahtına çıkınca turâb imlâsıyla âhar mahalden nakliyesi Tûlen 25, Arzan 10, Kadden 15

iki mahallinden gizli hatıllı ve iki zirâ'da bir pıstavanlı harcile taş cedîd kârgîr dîvâr inşâsı ma'ahû ücret-i iskele Tûlen 12, Arzan 2, Kadden 15 Terbî'î: 360 zirâ', fî 1.200 432.000 akçe		Terbî'î: 3,750 zirâ', fî 30 112.500 akçe
Zikr olunan tabya-i mezkûr derûnuna toplar tahtına nîm zirâ' kaddinde hâlis harcile rıhtımlı üzerine kaldırım misillü kârgîr top döşemesi inşâsı Tûlen 25, Arzan 8, Kadden 0,5 Terbî'î: 100 zirâ', fî 1.500 150.000 akçe		Sâlifü'l-beyân kapan kapısından diğer kal'a kapısına varınca beden dîvârının derûn ve bîrûn tarafına hâlis harcile çivileme derz tecdîdi ma'ahû ücret-i iskele Tûlen 466, Kadden 15 Terbî'î: 6.990 zirâ', fî 180 1.258.200 akçe
Sâlifü'z-zikr beden dîvârı üzerinde mevcûd seğirdim mahalli üzerine hâlis harcile bağlaması tecdîdi Tûlen 133, Arzan 1 Fî 90 11.970 akçe		Zikr olunan beden dîvârı üzerinde seğirdim mahalli terk olunarak tarafeyni hâlis harcile çivileme derz tecdîdi ile ma'ahû ücret-i iskele Tûlen 466, Arzan 1,5 Terbî'î: 699, fî 180 125.825 akçe
Sâlifü'l-beyân siper dîvârı üzerine hisâr- peçelerin nısf derece çâr-pûşîdeleri ta'mîri ve nısf-ı âharının hâlis harcile tecdîdi		Zikr olunan diğer kapının tarafeynden mevcûd kârgîr som söğeleri harâb olmağla müceddeden seng-i cedîd tomruğundan hâlis harcile memzûc kârgîr sögesi inşâsı ma'ahû ücret-i iskele Arzan 1,5, Kadden 2 Terbî'î: 60 zirâ', fî 1.200 72.000 akçe
Hisâr-peçeler ta'mîri 100 aded Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 1 Fî 1.500 150.000	Hisâr-peçeler tecdîdi 100 aded Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 2 Terbî'î: 300 zirâ', fî 1.800 540.000 akçe	

[s. 5]

Zikr olunan kal'a kapısı üzerinde kârgîr tabyalar ta'mîriyle çivileme derz tanzîmi ve döşemesi ta'mîri Tûlen 20, Arzan 14,5 Terbî'î: 290 zirâ', fî 90 26.100 akçe	Sâlifü'z-zikr kal'a kapısından Paşa kapısına varınca dîvârlarının derûn ve bîrûn taraflarına hâlis kum [ve] kireç ile memzûc çivileme derz ve yara ¹⁹⁴ doldurması tecdîdi ma'ahû ücret-i iskele Devren 610, Kadden 12,5 Terbî'î: 7.625 zirâ', fî 90
--	--

		686.250 akçe	
Zikr olunan beden dîvârı üzerinde seğirdim mahallerinin bi'l-cümle hâlis harcile bağlaması tanzîmi ile câ-be-câ ta'mîri Devren 310, Arzan 1, Kadden 1,5 Terbî'î: 465 zirâ', fî 90 41.850 akçe		Sâlifü'z-zikr beden dîvârları üzerinde seğirdim mahalleri terk olunarak siper dîvârlarının nısf derecesi ta'mîri ve nısf-ı âharı hâlis harcile tecdîdi	
		Ta'mîri Tûlen 155, Arzan 1 Fî 90 13.950 akçe	Tecdîdi Tûlen 155, Arzan 1, Kadden 1,5 Terbî'î: 232,5 zirâ', fî 1.200 279.000 akçe
Mezkûr siper dîvârı üzerinde hâlis harcile kezâlik hisâr-peçelerin nısf derece ta'mîriyle ve nısf-ı âharı tecdîdi		Mezkûr kal'a kapısıyla Paşa kapısı beyninde telli ve gerek "yarım tabya" ta'bîr olunur tabyaların top siperleri külliyyen harâb olmağla müceddeden seng-i cedîd[d]en hâlis harcile âdetâ dîvârlı üzeri kabak tesviyeli derûnu rıhtımlı kârgîr top siperleri inşâsı 6 adet Beheri: Tûlen 6, Arzan 2,5, Kadden 2,5 Terbî'î: 225 zirâ', fî 1.800 405.000 akçe	
Hisâr-peçeler ta'mîri 60 adet Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 2 Fî 1.500 90.000 akçe	Hisâr-peçeler tecdîdi 60 adet Beheri: Tûlen 1,5, Arzan 1, Kadden 2 Terbî'î: 180 zirâ', fî 1.800 324.000 akçe		
Sâlifü'l-beyân top siperleri önüne toplar tahtına nîm zirâ' kaddinde hâlis harcile rıhtımlı üzeri kaldırım misillü döşeme inşâsı Devren 30, Arzan 6, Kadden 0,5 Terbî'î: 90 zirâ', fî 1.500 135.000 akçe		Zikr olunan Paşa kapısından iç kal'aya varınca beden dîvârı üzerinde atık tabyaların top siperleri ta'mîri ile iktizâsı üzere hâlis harcile tanzîmi ve beden dîvârının ta'mîri Devren 50, Arzan 2, Kadden 2,5 Terbî'î: 125 zirâ', fî 300 37.500 akçe	
Zikr olunan telli kule ile saray-ı atık beyninde su kapısı önünden nehre varınca türâb ile memlû tarîkin derûnundan türâbı tahliyesi ve tarafeyn dîvârlarının hâlis harcile ta'mîri üzerine çifte battâl misillü çam ağacından iki zirâ'da bir kirişli metânet için üzeri mertek ile türâb imlâlî zıyâ için dört mahallinden pencereli nehre varınca su yolu inşâsı Tûlen 60, Arzan 6, Kadden 4 Terbî'î: 360 zirâ', fî 1.500		Sâlifü'l-beyân su tarîki tarafeynlerinden atık kulelerin üzerinden ahşab sakfî külliyyen fenâ-pezîr olmağla fesh birle etrâf-ı erba'a dîvârları hâlis harcile çivileme derzli ve tüfenk-endâzlara mahsûs çeşm misillü mazgallar bağlaması ta'mîri üzeri çenber tabanlı bâlvân-ı¹⁹⁵ sağîrden kirişli ve mertek ile türâb imlâlî tarîk-i mezkûrun yemîn ve yesâr tarafından mükemmel kuleler ta'mîri 2 adet	

540.000 akçe	Beheri: Tûlen 10, Arzan 10, Kadden 6 Terbî'î: 200, fî 900 180.000 akçe		
Sâlifü'l-beyân dış beden dîvârının Çamağzı tabyasından kapan kapısına gelince beden dîvârının derûn [ve] bîrûnuna hâlis harcile çivileme derz tecdîdi ma'ahû ücret-i iskele Tûlen 600, Kadden 12 Terbî'î: 7.200 zirâ', fî 1.800 1.296.000 akçe	Sâlifü'l-beyân kapan kapısından sağ ağası tabyasına varınca kezâlik beden dîvârı derûn [ve] bîrûn tarafına nısf derece çivileme derz ve nısf-ı âharının yara doldurması tecdîdi ma'ahû ücret-i iskele		
	<table> <tr> <td>Çivilemesi Tûlen 160, Kadden 14 Terbî'î: 1.240 zirâ', fî 90 111.600 akçe</td><td>Yara doldurması Tûlen 100, Arzan 2,5, Kadden 6 Terbî'î: 1.520 zirâ', fî 600 900.000 akçe</td></tr> </table>	Çivilemesi Tûlen 160, Kadden 14 Terbî'î: 1.240 zirâ', fî 90 111.600 akçe	Yara doldurması Tûlen 100, Arzan 2,5, Kadden 6 Terbî'î: 1.520 zirâ', fî 600 900.000 akçe
Çivilemesi Tûlen 160, Kadden 14 Terbî'î: 1.240 zirâ', fî 90 111.600 akçe	Yara doldurması Tûlen 100, Arzan 2,5, Kadden 6 Terbî'î: 1.520 zirâ', fî 600 900.000 akçe		

[s. 6]

Zikr olunan kal'a-i mezkûrun iki aded kapan kapıları ve bir aded diğer kapı ve su kuyusu sâlifü'l-beyân kal'a vasatından keşîde olan dîvâr vasatından Paşa kapısına küşâd olan kapı ve zikr olunan altı aded kapıların üç adedinin bazen yaprak demirleri nısf derece ta'mîri ve bazen Semerkandlarının tecdîdi ve üç adedinin dahi külliyyen kanadları harâb olmağla mahallinden fesh birle müceddeden üç mahallinden kuşaklı ve yine işkebne/eşkine kuşaklı serem (seren) beçemesiyle demir kaplı dirhem başlı mismâr ile rabtlı mil ve kovan ve somun ve Semerkand ile üç adedinin dahi kâffe-i müştemilâtı tekâmîl olarak el-hâsıl ber-vech-i muharrer kapılar inşâsı	
Kapılar ta'mîri 3 aded Beheri: Tûlen 3, Kadden 3,5 Fî 1.800 54.000 akçe	Ve yine kapılar tecdîdi 3 aded Beheri: Tûlen 3, Kadden 3,5 Fî 30.000 90.000 akçe
Yekûn 12.276.640 akçe 102.305 gurus 40 akçe	

Berâ-i keşf-i inşâ-i zahîre anbarı bahâ

<i>Dâhil-i fiâtıdır</i>
Evvel-emirde Paşa kapısına muttasıl zahîre anbarları bâ-emr-i âlî ta'mîrine olunmuş ise de isti'mâl olunmayıp ilm-i hendeseye tatbîk olunarak mevcûdu fenâ-pezir olmağla mahallinden fesh birle on sekiz mahallinden hafr-ı esâsla taban tahtına çıkınca seng-i

cedîd[d]en hâlis kum [ve] kireç ile memzûc birer mahallinden hatıllı ve işkebne/eşkine piştavanlı derûnu rıhtımlı kârgîr ayaklar inşâsı 18 aded Beheri: Tûlen 2, Arzan 2, Kadden 3,5	
<i>Bu dahi</i> Zikr olunan kârgîr ayaklar üzerine seren beçemesinden çatma ve derûnunda köşelerinin ikişer mahallinden işkili üzeri birer aded neccâr-kârî mükemmel kapak ile demir rezeli el-hâsıl mükemmel anbarı sandıkları inşâsı 5 aded Beheri: Tûlen 10, Arzan 10, Kadden 10	<i>Bu dahi</i> Zikr olunan anbarı mezkûr tûlu köşesinden sakfa müsâvî olunca kezâlik tarafeyni taş dîvârlı derûnu rıhtımlı üç mahallinden hatıllı işkebne/eşkine piştavanlı derûnu rıhtımlı altı mahallinden sakfa müsâvî olunca kârgîr ayaklar inşâsı 6 aded Beheri: Tûlen 2, Arzan 2, Kadden 10
Sâlifü'z-zikr altı aded kârgîr ayaklar üzerine bâlvân-ı kebîrden çenber tabanlı ve sağırinden mikrâslı on iki zirâ' İznikmid çubuğu misillü çam ağacından gedikli ve göğüzlü sekiz arşun çifte battâl misillü çam ağacından altı mahallinden babalı üzeri çifte gözege meşe yollaması misillü çam ağacından muhrec mertekli mesed kovuşlu tahta ferşiyle mâhyası derzli etrâf-ı erba'a bakavil misillü kovanlı el-hâsıl mükemmel anbar-ı mezkûrun üzerine müceddeden sakf inşâsı Tûlen 52, Arzan 15, Kadden 10 Terbî'î: 375 zirâ', fi 12.000 4.500.000 akçe	

[s. 7]

<i>Dâhil-i fiâtıdır</i> Zikr olunan anbar-ı mezkûrun üzerine su'ûd için tarafeyni kârgîr dîvârlı ve çam ağacından nerdübân serenli ve seren beçemesinden yarım zirâ'da bir parmaklı ve bir aded ahşab kapılı ve kapu-yı mezkûrun müstemilâtı tekmi'l el-hâsıl ber-vech-i muharrer su'ûd için nerdübân inşâsı. Tansîf olunmuştur. Tûlen 12, Arzan 4 Mezkûr anbar etrâfına kirpi saçak inşâsı Tûlen 1, Arzan 0,5 (?) 138 zirâ', fi 1.200 165.600 akçe
Yekûn 4.665.600 akçe 38.880 guruş

Berâ-i keşf-i inşâ-yı ta'mîri ve tecdîd-i kule ve tabya ve hendek-i varoş

Evvel-emirde Şerîf Paşa Kulesi mukaddemâ hendese üzere inşâ olunmuş ise de elzem-i lâzımeden olup şimdi hendeseye tatbîk olunarak etrâf-ı erba'asının iktizâsı üzere tahtında ve fevkinde olan top ve tüfenk mazgallarının bağlaması ve hisâr-peçe çâr-pûşîdelerinin ta'mîri derûnunda ahşab atık top döşemesi fesh birle kule vasatına etrâf-ı erba'ası som yüzlü derûnu hâlis harcile rıhtımlı seng-i cedîd[d]en vasata müsâvî olunca kârgîr ayak üzerine bâlvân-ı kebîrden iki hayme tabanlı sağîrden tokum¹⁹⁶ kirişli sütun peçesinden mümtezic döşemeli el-hâsıl müştemilâtı tekmi'l kulenin ta'mîri ve tecdîdi Devren 50, Kadden 12 Terbî'î: 600 zirâ', fî 1.200 720.000 akçe	
Zikr olunan Şerîf Paşa Kulesi'nin atık kapısı fesh birle iki mahallinden kuşaklı karaağaç tahtası ile demir sac kaplı dirhem başlı mismâr ile rabtlı mil ve kovan ve Semerkand ile çilingîr-i âhenîsi tekmi'l kule kapısı inşâsı Arzan 2, Kadden 2,5 18.000 akçe	Sâlîfû'l-beyân kule-i mezkûrun kapısı önüne tarafeyni seng-i cedîd[d]en hâlis harcile taş dîvârlı derûnu türâb imlâlî üzeri kezâlik kaldırım ferşîyle mürûr [u] ubûr için müselles tarîk inşâsı, tansîf Tûlen 40, Arzan 3, Kadden 1 zirâ' 6 parmak Terbî'î: 120 zirâ', fî 120 14.400 akçe
Zikr olunan kule-i mezkûrun nehir tarafına mevcûd seng-i siyâh kat' olunarak etrâf-ı selâsesi seng-i cedîd[d]en hâlis harcile taş dîvârlı üzeri kemerli ve bir aded çeşm misillü pencereli kemer üzeri iki zirâ' kaddinde türâb imlâlî bir tarafından kule-i mezkûra mürûr için kapı küşâdıyla cebehâne inşâsı Tûlen 5, Arzan 5, Kadden 7 Terbî'î: 25 zirâ', fî 6.000 150.000 akçe	

[s. 8]

Mezkûr Zuğart mahallesi ve Sivrikilise ve Cîrid Meydanı'nda nehir üzerinde cîsr ittisâlinde üç aded mahallerin hafr-ı esâsıyla zemîne çıkınca seng-i cedîd[d]en hâlis harcile rıhtımlı tabya temelleri inşâsı 3 aded Beheri: Devren 62, Arzan 3, Kadden 3 Terbî'î: 558 zirâ', fî 1.200 669.600 akçe	Zikr olunan tabya-i mezkûrun kârgîr temel dîvârı üzerine etrâf-ı erba'a köşeleri som yüzlü ve mâ'adâsı âdetâ kârgîr dîvârlı derûnu hâlis harcile rıhtımlı üzeri kabak tasviyeli kârgîr top siperleri inşâsı. Mazgallar mahallei minhâ olmuştur. 3 aded Beheri: 52, Arzan 3, Kadden 3 Terbî'î: 675 [663,8] zirâ', fî 1.800 1.195.000 akçe
Zikr olunan tabya-i mezkûrların derûnlarına toplar tahtına nîm zirâ' kaddinde hâlis harcile rıhtımlı üzeri	Sâlîfû'z-zikr tabya-i mezkûrların etrâfına hıfz olunmak için hafs-ı esâsla zemîne ve zemînden siperler müsâvîsine çıkınca hâlis

kezâlik kaldırım misillü kârgîr top döşmeleri inşâsı 3 aded Beheri: 62, Arzan 8, Umkan 0,5 Terbî'î: 744 zirâ', fî 1.200 892.800 akçe	kum [ve] kireç ile memzûc ikişer mahallinden çam ağacıyla gizli hatıllı ve iki zirâ'da bir piştavanlı seng-i cedîd ile kârgîr siperler dîvârı inşâsı ma'ahû temel 3 aded Beheri: Devren 35, Arzan 1, Kadden 5 Terbî'î: 525 zirâ', fî 1.200 630.000 akçe
Sâlifü'z-zikr tabya-i mezkûr derûnlarına kezâlik etrâf-ı erba'ası taş dîvârlı ziyâ için ikişer mahallinden çeşm misillü pencerele üzeri çarşı tuğlasından kârgîr toloz kemerli ve türâb imlâlî tahtı tesviyeli ikişer aded mükemmel kapılı el-hâsıl kapıların dahi demir kaplı ve Semerkandleri tekmîl mükemmel cebehâne inşâsı ma'a temel 3 aded Beheri: Tûlen 8, Arzan 6, Kadden 5 Terbî'î: 144 zirâ', fî 6.000 864.000 akçe	

[s. 9]

Sâlifü'z-zikr tabya-i mezkûrlara mürûr olunmak için tarafeyni kârgîr söğeli ikişer mahallinden işkebne/eşkine kuşaklı derûn [ve] dışı bir kıyyelik mismârlı iktizâsı vechile rabtlı seren beçemesi kaplı birer aded Semerkandlı tabya kapıları inşâsı ma'a söğce 3 aded Beheri: Arzan 4, Kadden 4 Fî 12.000 36.000 guruş	Sâlifü'l-beyân üç aded tabyalar beynine etrâf-ı erba'ası hafr-ı esâsla zemîne ve zemînden türâb tahtına çıkınca ikişer mahallinden tavanlık misillü çam ağacından gizli hatıllı ve iki zirâ'da bir piştavanlı seng-i cedîd ile hâlis harçlı kârgîr tüfenk-endâzlara mahsûs palanka dîvârı inşâsı ma'ahû temel 3 aded Beheri: Devren 60, Arzan 1, Kadden 5 Terbî'î: 900 zirâ', fî 1.200 1.080.000 akçe
Zikr olunan palankaların derûnlarında seğirdim mahalli terk olunarak tüfenk- endâzlara mahsûs çeşm misillü mazgallar ile ve birer top dahi isti'mâl için ikişer köşesinden birer aded kârgîr top siperleri ve siper dîvârlarının tecdîdi 3 aded Beheri: Devren 60, Arzan 1, Kadden 1,5 Terbî'î: 270 zirâ', fî 1.500 405.000 akçe	Zikr olunan palankalar verâsına ve derûnlarına seğirdim tahtına çıkınca türâb ile memlû ve darb-ı şah-merdân ile tesviyeli şose mecrâlar (?) inşâsıyla türâbının âhar mahallinden nakliyesi 3 aded Beheri: Devren 60, Arzan 3, Kadden 4 Terbî'î: 2.160 zirâ', fî 120 259.200 guruş
Sâlifü'z-zikr palankalara mürûr için ikişer mahallinden kuşaklı ve işkebne/eşkine dahi kebîr mismâr ile rabtlı seren beçemesi kaplı ve birer aded Semerkand ile asma kilidli el-	

hâsıl ber-vech-i muharrer kâffe-i müştemilâtı tekmîl ahşab palanka kapıları inşâsı ma'ahû söğ 3 aded Beheri: Arzan 3, Kadden 3,5 Fî 12.000 36.000 akçe
Yekûn 6.970.000 akçe 58.083 gurus 40 akçe

[s. 10]

Berâ-i keşf-i inşâ-yı Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlak bahâ[sı]

Serhadd-i şarkîden Ahışa Kal'ası'nın kal'a derûnunda mevcûd ebniyeler esâbi'-i yedinden değer kıymetiyle müşârun-ileyh Paşa tarafından akçeleri verilerek ihrâcları ve yine ebniye-i mezbûrların mahallerinden fesh birle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için hafr-ı esâsla zemîne ve zemînden sakfa müsâvî olunca ikişer mahallinden on beş arşun orta çapa misillü çam ağacından gizli hatıllı ve iki zirâ'da bir piştavanlı hâlis harcile seng-i cedîd[d]en tarafeyni kârgîr dîvârlı üzeri on beş arşun çifte battâl misillü çam ağacından çenber tabanlı kezâlik çifte gözge meşe yollamasından mûmtezic kirişli üzeri bâlvân kebîr yarmasından mertek ile çamur ve türâb imlâlî ve sakf-ı mezkûrun etrâf-ı erba'ası türâb hıfzıçûn hâlis harcile seng-i cedîd[d]en siper misillü perdeli tahtı mesed kovuşu misillü çam tahtasıyla satrancına birer aded göbekli piştavanlı etrâf-ı erba'a dîvârları üç kat beyaz sıvalı ve sıvacı-kârî tel çekmeli neccâr-kârî yük ve dolablı ve altı aded pencereli ve pencerelerin çerçufe ve cam nakş olarak ve birer aded kârgîr mükemmel ocaklı taht seren beçemesi sağırinden döşemeli çifte kanadlıktan minder tahtalı ve ikişer aded neccâr-kârî devr koltuklu ve birer aded doğramacıkârî misillü oda kapılı oda ve sofa ve sâir memşâ kapılı ve birer aded memşâ ile ve âbdesthâneli ve memşâlar derûnuna kârgîr etek tahtalı ve bi'l-cümle elvân boyalı dolab ve yük ve oda kapılarının kilidleri tekmîl el-hâsıl ber-vech-i muharrer kâffe-i müştemilâtı tekmîl kol ağaları ve binbaşı ağaya mahsûs tahtânî mükemmel dâireler inşâsı 2 aded Beheri: Tûlen 15, Arzan 10, Kadden 6 Terbî'î: 300 zirâ', fî 9.000 2.700.000 akçe
Sâlifü'z-zikr kışlak-ı mezkûr derûnuna ve etrâf-ı erba'asına yüzbaşı ve neferâta mahsûs odaların tarafeyni taş dîvârlı ve iki taraf tek gözege meşe yollamasından bölmeli ve pâyendeli sakfa müsâvî olunca kerpiç ile dîvâr dolmalı kezâlik üzeri çenber tabanlı mûmtezic kirişli ve kezâlik mertek ile türâb imlâlî ve bi'l-cümle etrâf-ı erba'ası çâr-pûşide dîvârlı tahtları eğrice kanadlık misillü basma tavanlı ve birer aded kârgîr ocaklı ve ikişer aded pencereli iki kat beyaz sıvalı kaddûs misillü mûmtezic dolablı t ahtı türâb tesviyeli ve tarafeynlerine kezâlik minder tahtalı ve neccâr-kârî koltuk ile mükemmel

kapılı ve dolablı ve kapı takımı tekml cam çarçufe ve boyası nakş ve neferât ve yüzbaşı ağalara mahsûs odalar inşâsı 50 aded Beheri: Tûlen 14, Arzan 7, Kadden 6 Terbî'î: 4.900, fi 6.600 32.340.000 akçe	
Sâlifü'l-beyân kışlak-ı mezkûr derûnunda neferât odalarına muttasıl tarafeyni kârgîr dîvârlı üzeri kezâlik sakflı derûnu birer aded kârgîr ocaklı yük ve dolab ve musandıralı iki beyaz sıvalı tahtı türâb imlâlî ve beynleri dolma dîvârlı ve birer aded neccâr-kârî kapılı kâffe-i müştemilâtı tekml tranpetecilere mahsûs kapu-yı mezkûrun yemîn ve yesâr tarafına odalar inşâsı 6 aded Beheri: Tûlen 10, Arzan 5, Kadden () Terbî'î: 300 zirâ', fi 6.600 1.980.000 akçe	Zikr olunan kışlak-ı mezkûr derûnuna köşelerine kezâlik taş dîvârlı türâb tesviyeli üzeri çarşı tuğlasından hâlis harcile toloz kemerli câmi'-i şerîf ve mekteb-i şerîf inşâsı 2 aded Beheri: Tûlen 20, Arzan 20 Terbî'î: 800 zirâ', fi 7.200 5.760.000 akçe

[s. 11]

Sâlifü'z-zikr kışlak-ı mezkûrun diğer köşesinden üzeri hâlis harcile toloz kemerli tahtı kârgîr ocaklı ve ocak tahtı od taşı tesviyeli ve etrâf-ı erba'a dîvârları vechine ahşab .. ve musandıralı ve bir tarafının dîvârı vechine kârgîr çamaşurhâneli mükemmel kâffe-i müştemilâtı tekml matbah ve çamaşur ve gusûlhâne inşâsı 2 aded Beheri: Tûlen 15, Arzan 15 Terbî'î: 450 zirâ', fi 6.600 2.970.000 akçe	Sâlifü'l-beyân kışlak-ı mezkûrun derûnunda köşelerine etrâf-ı erba'ası taş dîvârlı ve bölmeleri dolma dîvârlı ve iki kat beyaz sıvalı ziyâ için çeşm misillü birer aded pencere üzeri kezâlik sakflı ve birer aded kârgîr basamaklı ve kezâlik kârgîr etek tahtalı ve birer aded neccâr-kârî kapılı mükemmel memşâlar inşâsı 16 aded Beheri: Tûlen 4, Arzan 4 Terbî'î: 450 zirâ', fi 6.600 2.970.000 akçe
Zikr olunan kışlak-ı mezkûrun tarafeynde ikişer tarafı seng-i cedîd tomruğundan yunma ve birbirine mümtezic kârgîr söğeli üzeri kezâlik tomrukdan hâlis harcile birbirine mümtezic kemerli ve kapı kanadlarının üçer mahallinden tûluna ve ikişer mahallinden işkebne/eşkine kuşaklı seren becemesi ile demir kaplı dirhem başlı mismâr ile rabtlı mil ve kovan ve somun ile Semerkand ve asma kilidli mükemmel	Zikr olunan kışlak-ı mezkûrun derûnunda odalar önüne bârândan muhâfaza için üç zirâ'da bir çift battâldan sütünü üzere tabanlı kezâlik çam ağacından mümtezic kirişli ve mertekli çamur ile türâb imlâlî ve türâb hıfzıçün etrâf-ı erba'ası hâlis harcile seng-i cedîd[d]en çâr-pûşîdeli tahtlı basma tavanlı tarîk inşâsı Devren 482, Arzan 6 Terbî'î: 2.892

ber-vech-i muharrer kışlak kapıları inşâsı, ma'ahû söğ 2 aded Beheri: Arzan 5, Kadden 6 Fî 180.000 360.000 akçe	Fî 900 2.602.800 akçe
Zıkr olunan kışlak-ı mezkûr derûnundan nehire varınca harf-i esâsla tarafeyni taş dîvârlı üzeri kabak tesviyeli türâb imlâlî çirkâb mürûru için lağımlar inşâsı 2 aded Beheri: Tûlen 50, Arzan 3, Umkan 4 Tûlânî 300, ... 3 Terbî'î: 300 zirâ', fî 3.000 900.000 akçe	Sâlîfû'z-zıkr kışlak-ı mezkûr derûnuna hafr-ı esâsıyla zemîne ve zemînden mahalline çıkınca etrâf-ı erba'ası seng-i cedîd[d]en hâlis harcile ve kum [ve] kireç ile memzûc derûnu lökün kalaylı bîrûnu beyaz sıvalı üzeri hâlis harcile toloz kemerli zirâ'da bir pirinç musluklu ve zâmk taşlı mükemmel âb-ı lezîz hazînesi inşâsı Tûlen 20, Arzan 20, Kadden 12 Terbî'î: 400 zirâ', fî 7.200 2.880.000 akçe
Yekûn 55.462.800 akçe 462.190 guruş	

[s. 12]

Berâ-i kal'a-i mezkûre ve gerek tabyalara ve palankalara lâzım olan top bahâ[sı]

Zıkr olunan inşâ olunacak tabyalarda isti'mâl olunmak için karaağaç tahtasından yan tahtalı ve kezâlık dingilli ve çatma somun tekerlekli ve mûylu yatakları demir kaplı mismâr ile rabtlı ve tekerlekleri dahi iktizâ vechile kaplı mükemmel üç çapında ordu topu kundakları inşâsı 15 aded Beheri: Tûlen 3 [zirâ'], Arzan 1 [zirâ'], Cismen 12 parmak	Zıkr olunan palankalara isti'mâl olunmak için bir buçuk çapında şâhinî top kundağı inşâsı 3 aded Beheri: Tûlen 2 [zirâ'], Arzan 18 parmak, Cismen 10 parmak
Sâlîfû'z-zıkr kal'a-i mezkûrda isti'mâl olunacak topların kundakları külliyyen fenâ olmağla fesh birle karaağaç tahtasından kundakları tecdîdi ve demir elvâhlarının tanzîmiyle beş çapında ordu toplarının kundakları inşâsı 10 aded Beheri: Tûlen 5 [zirâ'], Arzan 1,5 [zirâ'], Cismen 18 parmak	

Berâ-i keşf-i inşâ-i Asâkir-i Mansûriyye'nin hastahâne bahâ[sı]

Mezkûr hastahânenin etrâf-ı erba'ası hafr-ı esâsla zemîne ve zemînden sakfa müsâvî olunca bir yüzü yunma ve mâ'adâsı seng-i cedîd[d]en taş dîvârlı üç mahallinden İznikmid misillü çam ağacından hatıllı sağîrinden piştavanlı üzeri çam ağacından çift battâl misillü çenber tabanlı üzeri bâlvân-ı kebîr yarmasından mertekli kamış ve çamur ile türâb imlâlî etrâf-ı erba'ası türâb hıfzıçûn seng-i cedîd ile yunma siper dîvârlı üzeri hâlis harcile çâr-pûşîdeli tahtı neccâr-kârî piştavanlı ve birer adet kârgîr ocaklı kovuş misillü dolablı tarafeynleri neccâr-kârî minder tahtalı kezâlik neccâr-kârî koltuklu seren beçemesinden kaplı el-hâsıl ber-vech-i muharrer kovuş misillü hastahâne odaları inşâsı Tûlen 35, Arzan 12, Kadden 6 Terbî'î: 420 zirâ', fi 6.000 2.520.000 akçe

[s. 13]

Zıkr olunan hastahâne-i mezkûrun derûnunda iktizâ eden mahalleri seng-i siyâh tomruğundan basamaklı hâlis harcile çarşı tuğlasından etek tahtalı etrâf-ı erba'ası kârgîr dîvârlı ve birer adet neccâr-kârî kapılı üzeri zirâ'da bir kirişli ve çenber tabanlı mertek ile türâb imlâlî ve etrâf-ı erba'ası türâb hıfzıçûn hâlis harcile siper dîvârlı el-hâsıl mükemmel memşâlar inşâsı 4 adet Beheri: Tûlen 3, Arzan 2, Kadden 6 Terbî'î: 24 zirâ', fi 3.000 72.000 akçe	Sâlîfû'z-zıkr hastahâne-i mezkûrun etibbâ için etrâf-ı erba'ası kârgîr dîvârlı üzeri kezâlik sakflı ve birer adet kârgîr ocaklı ve ziyâ için pencereci neccâr-kâr kapılı etibbâ odası inşâsı Tûlen 10, Arzan 8, Kadden 6 Terbî'î: 80 zirâ', fi 6.000 480.000 akçe
Zıkr olunan hastahâne derûnunda etrâf-ı erba'ası çarşı tuğlasından kârgîr dîvârlı derûnu lökün ve kalaylı çirkâb çereyânıçûn tarîkli çamaşırlık inşâsı Tûlen 10, Arzan 3, Kadden 1,5 Terbî'î: 30 zirâ', fi 3.000 90.000 akçe	Sâlîfû'z-zıkr hastahâne-i mezkûrun etrâf-ı erba'ası kârgîr seng-i siyâh tomruğundan söğeli ve neccâr-kârî üç mahallinden kuşuklu seren beçemesi kaplı âdetâ mismâr ile rabtlı ve Semerkandlarının tecdîdi ve bir adet mükemmel asma kilidli hastahâne kapısının ve'l-hâsıl inşâsı Arzan 4, Kadden 5 60.000 akçe
yekûn 864.000 akçe 7.200 gurus	

Cem'an yekûn

Guruş	Akçe	
23492,5	00	Bend-i evvelde muharrer nefis-i Ahışa'nın iç kal'asi ta'mîr ve tecdîdi masârıfı
102305	40	Bend-i sâni'de muharrer kal'a-i merkûmenin dış kal'ası tecdîd ve ta'mîri masârıfı
38880	00	Bend-i sâlisde muharrer kal'a-i merkûmda inşâ olunacak zahîre anbarı masârıfı
58083	40	Bend-i râbi'de muharrer varoş tabyaları tecdîd ve ta'mîri masârıfı
462190	00	Bend-i hâmisde muharrer inşâ olunacak Asâkir-i Mansûre Kışlası masârıfı
7200	00	Bend-i sâdisde muharrer inşâ olunacak hastahâne masârıfı
692151	20	

[s. 14]

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki,

Serhadd-i sügür-ı hâkâniyyeden Ahışa Kal'asıçün Asâkir-i Mansûre-i Muhamediyye Kışlasıçün ve top kundakları ve sâir ebniyelere bâ-fermân-ı âlî me'mûr mi'mâr-ı hâssa hulefâsından es-Seyyid İbrahim Râşid Halife ve Hendese-i Hümâyûn hulefâsından Mehmed Niyazi Halife ve hâlâ Çıldır Valisi devletlü es-Seyyid İsmail Hakkı Paşa -yessera'llâhu te'âlâ bi'l-hayr ve mâ yeşâ- hazretlerinin cânib-i müşîrânelerinden birâderleri Hasan Beyefendi me'mûriyetiyle ve Ahışa Topçubaşı Vekîli Hafız Abdürrezzak ve erbâb-ı vukûf ve ahâlî-i belde ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le bi'l-mu'âyene yegân yegân keşf ve birer kıt'a resm-i musattahları işbu defterde tahrîr ve terkîm olduğu alâ vukû'ihî pâye-i serîr-i a'lâya i'lâm olundu. Bâkî'l-emr li-hazreti men lehü'l-emr.

Hurrîre fî evâhiri şehri Rebî'ı'l-âhir li-sene selâse ve erba'în ve mi'eteyn ve elf.

El-abdü'd-dâ'î li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye es-Seyyid İbrahim el-müvellâ-
hilâfe bi-medîneti Ahışa [mühür]

Bende-i Mehmed Niyazi Hendese-ihâne-i Hümâyûn [mühür]

Bende-i es-Seyyid İbrahim Râşid an-hulefâ-i mi'mâr li-me'mûr-ı kal'a-i Ahışa hâlâ
[mühür]

[s. 15]

Serhaddât-ı hâkâniyyenin ebniyesine elzem olan taş ve kireç ve demir ve mismâr ilm-i hendeseyle tatbîk olunarak erbâb-ı vukûf bâ-emr-i âlî me'mûr mi'mâr halîfesi ve mühendis halifesi ve ahâlî-i belde ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le râyic defteridir ki zikr u beyân olunur.

Fî 15 R. Sene [12]43.

Berâ-i defter-i râyic-i şehr-i Ahışa, bahâ[sı]

Fî 30 Dört sâat mesâfeden ebniye için şehre celb olunacak seng-i cedîd çeki ma'ahû nakliye 1 aded 88 kıyye	Fî 140 Dokuz sâat mesâfeden celb olunacak toz kireç kantar ma'ahû nakliye 1 aded 44 kıyye	Fî 15 Şehr-i mezkûr ittisâlinde şehre karîb celb olunacak kum kantâr ma'ahû nakliye 1 aded 44 kıyye	Fî 1,5 Kerpiç Beheri: Tûlen 9, Arzan 6, Cismen 5
Fî 170 Altı arşun yenidünya misillü hatıl için çam ağacı 1 aded Beher çâp: 6 parmak çam çarşu	Fî 200 Taban için yağhane misillü çam ağacı 1 aded Beheri: Cismen 10 parmak, Tûlen 5 zirâ'	Fî 55 Çifte kanadlık misillü çam tahtası 1 aded Beheri: Tûlen 3, Arzan 6	Fî 300 Sütüre ve gerek sâir levâzımât için on beş arşun yağhane misillü çam ağacı 1 aded Çap 12 ... 08 ...
Fî 200 Kal'a kapısıçün çam ağacından seren beçemesi 1 aded Beheri: Tûlen 4, Arzan 10, Cismen 3	Fî 1,5 Topaç tuğlası 1 aded	Fî 2 Çarşı tuğlası 1 aded	Fî 160 İhmâl olunmamış demir 1 kıyye
Fî 180 İhmâl olunmuş demir 1 kıyye	Fî 1 Mismâr-ı peseng- baş 3 aded	Fî 160 Hatıl için mismâr 1 kıyye 20 aded	Fî 170 Tavan mismârı 1 kıyye
Fî 160 Döşeme mismârı 1 kıyye 60 aded	Fî 160 Dirhem başlı mismâr 1 kıyye 8 aded	Fî 640 Yaprak demir kal'a kapılarıçün [e]lvah 1 aded 5 kıyye	Fî 240 Oda kapısı takımları ve kilidi 1 aded

		Beheri: Tûlen 3, Arzan 8	
Fî 100 Döşeme tahtası seren beçemesi sağiri 1 adet Beheri: Tûlen 4, Arzan 8, Cismen 1,5	Fî 2400 On beş sâat mesâfeden icâre ta‘bîr olunur mahallinden top kundağı için celb oluncak yan tahtaları ve dingilin ve somun tekerlek takımı karaağaç tahtası 1 top, çâp 3 Beheri: Tûlen 3, Arzan 15, Cismen 5		

Ek 34: General İvan Paskeviç-Erivanskiy (1782-1856)

Paskeviç'in 17 Ağustos 1828 tarihli raporu (*Aktı Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey (Kafkas Genel Valiliği Kafkas Arkeografi Komisyonu Belgeleri)*, C. 7, ed. A.P. Berje, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Kavzskogo, Kafkas Genel Valiliği Başkanlığı Yayınevi, Tiflis 1878, s.1.

Ek 35: Paskevič'in 17 Ağustos 1828 tarihli raporu (Belge no: 764)

763

подвезенной ген.-м. Гилленшмидтомъ. Сии орудія удачнымъ картечнымъ огнемъ произвели скоро воднение между непріятелемъ. Тогда два батальона, Эриванскій и 8-й піонерный, приведенные изъ лагеря ген.-м. Муравьева, и 42-й Егерскій полкъ подъ начальствомъ полк. Реутта пошавъ въ атаку и въ 40 саженяхъ отъ шанцевъ открыли по непріятелю, батальный огонь. Ген.-м. Гилленшмидтъ для подкрѣпленія пѣхоты немедленно снялъ съ батареи 4 орудія и поставилъ ихъ въ стрѣлковой цѣпи. Между тѣмъ Ширванскій пѣхотный полкъ подъ начальствомъ полк. Бородина вошелъ въ линію, подошедши тихо и стройно безъ выстрѣла на батарею. Тогда всѣ войска съ крикомъ „ура!“ бросились впередъ на штыки, взяли шанцы и преслѣдовали непріятеля почти до стѣнъ форштата. При семъ Ширванскій полкъ безъ выстрѣла овладѣлъ однимъ бастиономъ штурмомъ при сильнѣйшемъ непріятельскомъ огнѣ. Въ шанцахъ сикъ отбито 4 пушки, 7 знаменъ и бывшій за оными непріятельскій лагерь. Изъ 1,500 чел. Турокъ, защищавшихъ оныя, болѣе трети погибло, и все пространство между шанцами и стѣною форштата было усыяно трупами.

Быстрое и удачное овладѣніе сею высотой произвело сильное вліяніе на непріятеля, который началъ въ центрѣ и на его лѣвомъ флангѣ колебаться. Давъ воспользоваться симъ, я приказалъ ген.-м. барону Остен-Сакену атаковать три остальные лагеря Турецкіе. Движеніе сей колонны заставило непріятеля отступить, такъ что Татары наши и козаки ворвались во второй лагерь, а регулярная кавалерія быстро вошла въ третій лагерь, но въ сіе время на правомъ флангѣ колонны ген.-м. Сакена собрались снова большія толпы непріятельской кавалеріи, угрожавшей нападеніемъ Сборный линейный полкъ, Донскіе Сергѣева и Леонова полки опрокинули оныя и преслѣдовали до поздней ночи, при чемъ отбито линейнымъ полкомъ одно орудіе. Непріятель хотѣлъ держаться и въ центрѣ на высотахъ за третьимъ лагеремъ, но скоро сбитъ былъ нашею кавалеріею, обратился въ бѣгство, былъ преслѣдованъ около 30-ти верстъ разстоянія, при чемъ отбитъ и четвертый Турецкій лагерь. Также взято 5 орудій, изъ коихъ 3 съ боя, одно знамя и до 500 плѣнныхъ; убито и ранено 1,200 чел. Во всемъ-же дѣлѣ потеря непріятельская простирается до 2,500 чел.

Къ общему сожалѣнію, при взятіи штурмомъ укрѣпленной высоты палъ на полѣ чести ген.-м. Корольковъ, который убитъ двумя пулями въ то время, когда впереди 42-го Егерскаго батальона закричали „ура!“ на батарею, и вообще наша потеря довольно

значительна убито обер-офицеровъ 7, нижнихъ чиновъ 73; ранено штаб-офицеровъ 2, обер-офицеровъ 22, нижнихъ чиновъ 377; лошадей убито и ранено около 200, подбито одно орудіе и взорванъ зарядный ящикъ непріятельскою гранатою.

Изъ непріятельской пѣхоты около 5-ти т. чел. вошло въ крѣпость вѣстѣ съ Коса-Мегмед-пашею, раненымъ въ ногу; остальная пѣхота и кавалерія разсѣялась по лѣсамъ по Ардаганской дорогѣ. Потерявъ 10 знаменъ, 10 орудій, 4 лагеря, магазинъ, транспорты и артиллерійскіе снаряды, но не смотря на пораженіе вспомогательныхъ войскъ, гарнизонъ показывалъ твердое намѣреніе защищаться до послѣдней крайности. Весьма выгодное мѣстоположеніе сего города поддерживается крѣпостью и цитаделью; до 150-ти орудій и болѣе 16,000 гарнизона дѣлаютъ изъ сего города весьма важное мѣсто. Я употребилъ всѣ усилія вступить съ онымъ въ переговоры.

Всподанныйше повергаю къ стопамъ В. И. В. 10 знаменъ, взятыхъ въ семъ дѣлѣ, и одно отбитое въ кавалерійской атакѣ 5-го числа сего мѣсяца, о чемъ я имѣлъ уже счастье доносить В. И. В.

764. Тоже, отъ 17-го августа 1828 года.—Ахалцихъ.

Съ пехища Ахалциха, послѣ штурма, 13 часовъ продолжавшагося, имѣю счастье поздравить В. И. В. съ покореніемъ сего города, извѣстнаго во всей Азіи. До 10-ти т. вооруженныхъ жителей и до 4-хъ т. пришедшихъ войскъ составили гарнизонъ и защищались съ отчаянною храбростію, которую одно непоколебимое мужество Русскихъ преодолѣть можетъ. Каждый домъ должно было брать штурмомъ; въ каждомъ переулкѣ было противопоставляемо самое упорное сопротивленіе. По взятіи города приступомъ, цитадель сдалась на капитуляцію, на которую я согласился, дабы прекратить кровопролитіе и спасти хотя часть города, истребляемаго пожаромъ. Уронъ непріятеля чрезвычайно великъ, но и наша потеря значительна. Къ общему сожалѣнію, убитъ отличнѣйшій по храбрости и благородному характеру полк. Бородинъ; кромѣ его убито офицеровъ 9, ранено 32; взято 5 бунчуковъ отъ 2-хъ пашей, 66 пушекъ и 52 знамени. Войска В. И. В. и въ особенности Ширванскій пѣхотный полкъ, первый чрезъ проломъ вошедшій въ городъ безъ выстрѣла и потерявшій третью часть людей убитыми и ранеными, сражались истинно геройски и доказали, что для нихъ нѣтъ ничего невозможнаго. Ширванскій полкъ былъ подкрѣпленъ пионернымъ

При всем том препятствия, противодействия дальнейшему успеху были еще весьма значительны. Города, состоявший из домов, тесно соединенных между собою из нескольких улиц, без уличных и без площадей, не позволял возможности удачно действовать сошедшим с вершины и артиллерии; видимость была притуплена каждой дымом, из войск защитники заходили на смерть, и победная атака оставалась еще нерешенною. Это было из 7 часов, и наконец уже смертельная опасность, грозила жителям одной доли. Посредством удачно сдвинувшись, проламывая и топчась жемчужный город, что и было именно удачно сдвинувшись, тут были вынуждены, потому и признали поля Равенскому с батальоном подполковника Юдина, частью Херсонского полка и дружины Нижегородского занимающей все стороны на черном до выходящих из правого от оной направления моста, в поле Равенскому с 43-м Егерским полком и части артиллерии. Сие вынуждено было нам весьма деятельно и мощно расстреляться из пушек и выстрелов предельных в действиях истребительных, хотя всякий дождь должно было быть прежде штурмом, дабы замечать его. Наконец, повзвизывая до того, что превращал защитников в отступление.

Во все время сражения на главной нашей батарее, держался и из резервов под начальством ген-м Муравьева и полк барона Фридрихса Ури-ваксий артиллерийский и два роты Херсонского грендерского полка, оказав, какой оборот примет дело.

Выступая с первым взводом на взоры наших войск два орудия Донской новой артиллерийской роты, командующий ротой Шумиловский, под прикрытием оного взвода двинулся под начальством подполковника Андреева, заняв высоту, лежащую из 80-ти саженей от города, и в эти минуты выстрелами тотчас вступили вступить противостоявший неприятельский батальон, потому не переставая совместно с Гурьевским грендерским полком и батальоном 41-го Егерского полка, бывшими под начальством полка гр Сивилева, со стороны равня правосторонней и отступая, сто выстрелами атаковали, дабы они не давали оному атакованному батальону. Между тем, на конечности правого нашего фланга для роты 42-го Егерского полка под начальством подполковника Назарова, вступивших в город, оказывая уверенно выходящих правых батальонов и заняв 6 пушек.

При наступлении ночи превращался в ген-м барону Осен-Савену с 3-м ротам 42-го Егерского полка, пройдя своим частям западного предместья, не обходя еще выстрелами, оказывая орудиями батальон Яна дель, господствующей над всеми городами и из коих держался неприятель, с выходящими пушками. Ген-м барон Осен-Савен отдал приказ капитану Корганову, подкреплению оных выстрелами, вступая в башню, уверенно защищаясь, при сем случае в 5 орудий. Наконец, по закате солнца прива-во было 8-го истребительного батальона вран Богданову, следуя за сие от-роты с турки, встретив батальон против города, который и была вооружена двумя Дюнкерами и двумя Туркскими орудиями. Того же вечера немалыми действиями успеха наши около католической церкви, лежащей на вышней части города, была, наконец, удержаны, и неприятель повсюду вытеснен с ускоренным уходом.

Наступавшая ночь представляла самое ужасное зрелище пламя возгоравшейся южной части города; отчаянный неприятель кое где всле неустойчиво, перебрываясь из антидана, вставал не выходя из домов и шатались из окон; турки же, потерявшие мораль и конгрессом раскаты уступили ушасть, выходящий из защитников Ахалциха. Жители в бо-номъ чести, предпочтительно женщинам, выходили из города и сходились из стороны лагеря, часть гарнизона преданная ближнему; траншейная работы быстро подвигались вперед, обнимая собою католическую церковь, и новые батареи устраивались для дальнейшего направления крепости. Но неприятель держался еще из части восточного предместья, которое не могло быть пред-дано нам, дабы не сообщать комере выходя траншейных. Замечая, что ускоренно неприятель и с сего стороны слабее, проламывая и ген-м барону Осен-Савену заняв батальон сего предместья, что и исполнено было ро-тою Врановского карабинерного полка без потери с нашей стороны. При сем случае заняв 2 пушки и 8 знамен. Остатки же неприятель для некие восточные батальоны и предельные переды сивилев полка гр Сивилева с Гурьевским грендерским и батальоном 41-го Егерского полка. На них выдвинул 6 орудий, из того числа два Русские егерского, обитые Турками на время осады Ахалциха в 1860 году.

Уверая защиту гарнизона, на выходя шаг противостоявшего самое отчаянное сопротивление, и значительный урон, нами нанесенный, оканчивая содвиги истребитель и потоку выдерживать их не было возможности, особенно при наступлении ночи, но честь и слава оставалась непреклонною, из чем сама ипсилон отдавать справедливость. На сие уступили гар-низона совершенно очистили город и, завершив в централь, прислали ко нас просят о начале переговоров.

Принимая во внимание невозможность войны, у себя под рукою оставались, зная, что в издании замарало всего 4-х т чл собранных также гарнизона и шед кровя Русских, конечно, комо было про-шмы был в двух прошедших сражениях и на преступ поля и стены Ахалциха, и чрез посланного мною д с е Валахия согласился на про-дольные ит наши условия оставить крепость и выйти с находящимся

при них войсками из Туркских крепостей, предавая в добычу нам все трофеи и все военное имущество. После извещения еще с из стороны уполномочен, начинались войска трех батальонов Коса-Мегид-шана и начинались паша-лика двух батальонов Ахмед-паша вывели с войсками из крепости, а Гру-ринский грендерский полк окружал знамя В И В на цитадели, на кой не развлеклись, именно туркскими из тех же 250-ти из с времени осад-ны Турками сам стрелом 67 артиллерии, кроме выстрела 6-го числа, 33 вы-мени в 5 батальонов от двух наших составляющих трофеи. Потери наши из сей достопамятной ночи состоять убитыми из 2 штаб-офицеров, 8 обер-офицеров и 118 нижних чинов, ранеными 1 штаб-офицера и 439-ти нижних чинов. Потери неприятеля чрезвычайно из 400 артиллеристов только 50 чел остались в живых; один отряд кавалерии, состоявший из 100 чел, вел себя на мити; из 1,800 Лазов 1,300 убито; жители потеряли более 3-х т чел.

Обращаясь к последнему 10-ти дню военных происшествий, из про-дольных войска 5-го числа августа отступили соединившись войска трех батальонов Коса-Мегид-шана, из 25-ти т чл состоящих и 15-ти т гарнизона, заняв наши лагеря близ крепости; 9-го числа разбит вспомогательный корпус того же трех батальонов Коса-Мегид-шана и Мустан-паша, под-привлекая извне гарнизона, а вслед за тем начал приближаться осад-ная крепость, содержавшей до 15-ти т вооруженного гарнизона, и в заключение паша города 15-го числа сдался, — а не мог удержать армия В И В об особенной неустойчивости войны. Замечая, почему и держало советники сие отступление на всеобщее внимание. В И В из 5-х и 9-х; на 15-е же числа августа мысля владеть на сие буду жить счастье пред-ставит.

В заключение всего описанного комитету Высочайшему повелению В И В повелеваю, из которого и находился перед штурмом.

Во время сражения 8-го числа и извне во время не более 12,799; из-нах для охраны лагеря должно было оставить 3,261 и для прикрытия осадных батарей 2,959; следовательно, из боя можно было вывести 6,546, из того числа 4,016 чел сжигали. Из урвиз от долготерпимого пребы-ния Турок начал оказываться недостаточен; не было еще из 7 дней оста-валось оного гарнизона, не имея пропитать на 5 недель, не из нага-нах, но у итаски, которые кормили своих постоянство, тис до 50-ти чел. Все сие вставало меня решить на штурм. Если бы волею была отбита, то я не мог-бы уже прекращать другого приступа. Но и на-длежало на героическую храбрость войск и из коих мы доверялись. Итас, предприятие сие было сильно, необходимо; отбита же Русских от Ахалциха в артуной раз-ный трудом было на сие решиться.

765. То же, от 20-го августа 1828 года. — Лагерь при кр. Ахалцихе.

На другой день по взятии Ахалциха отправил я ген-м. кн. Вадбольского с 5-ю ротами пехоты, 6-ю легкими орудиями и 2-мя козачьими полками, для поворения кр. Ацхур, лежащей при начал Боржомского ущелья и под выстрелами коей проходить дорога из Грузии. Гарнизон сей крепости состоял из 500 чел. Лазов; сверх того, собрались там до 1,000 чел. вооруженных жителей, которые при первом предложении о сдаче изъявили намерение защищаться. Кн. Вадбольский послал к ним несколько почетных жителей Ахалцихских объяснить, какаю участь постигла самый Ахалцих и убедить их покорности; между тем сам подвигался вперед. Сие произвело желаемое действие. Ацхурские старшины объявили, что они готовы сдаться, но просить только удостоверения в личной их безопасности и неприкосновенности их имущества. Кн. Вадбольский для большего успокоения их отправил некоторым ко мне и, когда сии посланные возвратились, получил от меня охранный лист.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi Arşivi

Millî Savunma Bakanlığı, Askerî Tarih Arşivi

Kitaplar

Aksan, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1780*. Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Akti Sobrannıye Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey (Kafkas Genel Valiliği Kafkas Arkeografi Komisyonu Belgeleri), C. 7, ed. A.P. Berje, Tiflis, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Kavzskogo, Kafkas Genel Valiliği Başkanlığı Yayınevi, Moskova 1878.

Allen, W. E. D. ve Muratoff, Paul. *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara 2006.

Atnur, İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Aydın, Mustafa, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.

Aydingün, Aysegül, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir. *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Terazi Yayıncılık, Ankara 2016.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayihan Yayınları, İstanbul 1989.

Baddeley, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, Routledge, Londra 2011.

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)*, Kitabevi, İstanbul 2012.

Butayev, Abdulakim Abdulkerimoviç, *Narodno-osvoboditelnoe dvijenie na Vostocnom Kavkaze pod rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo* (pervaya tret XVIII veka), izdatelstvo Mavel, Mahaçkala 2006.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul 1961.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C.I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 2 (Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Fedakâr, Cengiz, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırımı Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C.VIII, S. XVI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznameleri I. Kitap*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1952

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 2014.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları 1787-1792*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Mehmed Ârif Bey, *Başımıza Gelenler*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Nedim, İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Polo, Marco, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, çev. Işık Ergüden, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019

Potto, Vasiliy Aleksandroviç, *İstoriçeskiy oçerk Kavkazskih voyn ot ih naçala do prisoyedineniya Gruzü (kstoletiyu zanyatiya Tiflisa russkimi voyskami 26 Noyabrya 1799 goda)*.

Potto, Vasiliy Aleksandroviç, *Kavkazskaya voyna, Ot drevneyşih vremen do Yermolova*, C. I, Tsentrpoligraf, Moskva 2007.

Reynolds, Michael A., *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, Çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Taşdemir, Tekin, *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*. IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Temizkan, Abdullah, *Araftaki Kafkasya*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

Ünal, Fatih, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yayınları, İstanbul 2010.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, çev. Nilüfer Epçeli, C. VII, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Makaleler

Akifoğlu, Vugar, "Sovyetler Birliği'nin Türk Dünyasına Yönelik Politikasında; Lavrenti Pavloviç Beriia", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, Haziran 2023.

Akyüz, Jülide, "Göç Yollarında: Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, Sayı 46, 2008.

Arslan, Nebahat ve Tekir, Süleyman, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nden, Tbm'm'ye Fahrettin Erdoğan", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, 2010.

Aydın, Mahir, "Doksanüç Harbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt IX, 1994.

Aydın, Mustafa, "Meshet Türkleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX, 2004.

Aytekin, Osman, "Gürcistan-Ahalsihe (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi", *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, Aralık 2022.

Beydilli, Kemal, "1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, Cilt XIII, Sayı 17, 1988.

Beydilli, Kemal, "Vak'a-i Hayriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 42, İstanbul 2012.

Berber, Ferhat, "19. yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 2011.

Bilge, Sadık Müfit, "15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Topraklarından Güney Kafkasya'ya Kervan Ticareti (Yollar, Kervanlar, Tüccarlar, Mallar, Gümrükler)". *Osmanlı Araştırmaları-2: Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri/Toplum ve Ekonomi*. Alaattin Aköz, vd. (ed.), Palet Yayınları, Konya 2018, s. 159-198.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, "Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı İnşası ve Kuzey Kafkasya'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi", *Belleten*, Cilt LXXXVI/306, Ağustos 2022.

Derinsu Dayı, Esin, "Elviye-i Selâse Meselesi'nde Geline Son Nokta: Kars Anlaşması", 3. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Anlaşması ve Bölgesel Etkileri)*, Kars 2012.

Devrisheva, Khalida, "Ahıska Türklerinin Bitmeyen Göçü", *SUTAD*, Sayı 45, Nisan 2019.

Erim, Nihat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt IX/1-2, 1952.

Fedakar, Cengiz, "Anapa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, (2020).

Fedakar, Cengiz, "Anapa Kalesi", *Yeni Türkiye*, Yıl: 21, Sayı 81, Temmuz-Aralık 2015.

Gökdemir, Ahmet Ender, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Yıl: 7, Sayı 19, Kasım 1990.

Görgeç, İsmail, "Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 10, Sayı 2, 2021.

Gürbüz, Davut; Kul, Mehmet, "Bir Sürgünün Anatomisi: Ahıska Türklerinden 'Bekir Mamoyev' ile Sözlü Tarih Çalışması", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 55, 2016.

Işık, Mustafa, "Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi", *VAKANÜVİS*, Yıl: 3, 2018.

İvelashvili, Tina, "Chota Ram Akalchkis Mechetis Shesakeb", *Sami Saunge: Sameçniro-Sazogadoebrivi Jurnalı*, Sayı 3, Eylül 2012.

Keleş, Erdoğan, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII/46, 2009.

Kızıoğlu, Fahreddin, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Türk Kültür Dergisi*, Sayı 87, Ocak 1970.

Kuran, Ercüment, "Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856–1878)". *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29–31 Mayıs 1995, İstanbul 1996.

Kurat, Akdes Nimet, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)". *Belleten*, Sayı 123, Cilt XXXI, 1967.

Kurt, Selim, "Ahıska'nın Türkiye İçin Jeopolitik Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt XV/58, Yaz 2018.

Küpeli, Özer, "Evliya Çelebi'nin İlk İran Seyahati Güzergâhı ve Kalelere İlişkin Bilgiler". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XI/2, Kış 2011.

Mustafalı, Cafer, "1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya'da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade'nin Siyasi Faaliyetleri." *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2, Yıl: 9, 2020.

Natsvlişvili, Natia, "Ahaltsihe", *Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918*, George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation Yayınları, Tiflis 2019.

Niyazov, Ahmed, "Ahıska Ahmediye Kütüphanesi". *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt II/2, 2016.

Pamuk, Bilgehan, "İpekyolu Ticareti ve Erzurum". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2, Cilt XXII, Aralık 2007.

Qasimova, Sevinç, "XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, , Sayı 13, Cilt IV, Aralık 2017.

Rzayev, Rameş, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Teşekkül Aşamaları". *VAKANÜVİS*, Yıl 5, Sayı 2, Güz 2020.

Sadıgov, Ramin, "Bolşeviklerin Geçici Hükümeti Devirme Girişimi: 1917 Temmuz Ayaklanması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 34/1, 2019.

Sarı, Mustafa, "Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2015.

Sarı, Mustafa, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Ahıska ve Civarında Türk Teşkilatlanması", *Yeni Türkiye*, Yıl: 21, Sayı 78, Temmuz-Aralık 2015.

Sarı, Mustafa, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)". *Kafkas Çalışmaları: Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 2, Mart 2016.

Saydam, Abdullah, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, 1990.

Şahin, Enis, "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı", *Kafkasya Araştırma Analiz Dergisi*, Sayı 3, 2007.

Şirin Öner, N. Aslı "Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü Ve Ahıskalılar'ın Sürgündeki Yaşamları". *Avrasya Etüdleri*, 2019.

Tavkul, Ufuk, "Kafkasya Gerçeği", *Bizim Ahıska*, Sayı 18, 2010.

Tekin, Sefa ve Rahşan Tekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", *Kafkasya Araştırma Analiz Dergisi*, Sayı 2, 2006.

Tekir, Süleyman, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nden, TBMM'ye Fahrettin Erdoğan", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, 2010.

Temizkan, Abdullah, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIII/2, Kış 2013.

Turan, Şerafettin, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt IX/1-2, 1951.

Türkoğlu, İsmail, "Kazan Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, 2022.

Ural, Selçuk, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 47, 2011.

Yapıcı, Merve İrem, "Rusya'da ve Osmanlı'da Askeri Reformun Paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve "Fedailer", *Alternatif Politika*, Sayı 2, Cilt 8, 2016.

Yavuz, Nurcan, "Rusya'nın Barış Dekretinin Kafkas Cephesindeki Olaylara Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt V/17, 1996.

Yeşilot, Okan, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İşgali (Kafkasya Başkomutanı General Sisianov'un Faaliyetleri ve Öldürülmesi)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, Güz 2005.

Yeşilot, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt XIV/36, 2008.

Yunusov, Arif, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XVIII, 2002.

Tezler

Askeroğlu Arslan, Ayna, *Rus Belgelerine Göre Güney Kafkasya'da Sınır Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

Davrishova, Niliufer, *Sovyetler Birliği'nin Sürgün Politikası ve Ahıska Türkleri Sürgünü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Feyzullah, Balabek, *İkinci Dünya Harbi'nde Sürgüne Gönderilen Ahıska Türkleri'nin Tarihi (14 Kasım 1944-Kasım 1991)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Gök, Fatma Yelda, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2008.

Mert, Okan, *Gürcistan'ın Kafkaslarda Jeopolitik Önemi ve Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Gürcistan*, (Yüksek Lisans Tezi), Gebze İleri Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2004.

Mustafaev, Jafar, *Kafkasya Türklerinden Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

Şahin, Mehmet Fatih, *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Tosik Dinç, Fadime, *Ahıska Türkleri (1800-1921)*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015.

İnternet Kaynakları

Bozkurt, Harun, “Ahıska'nın Köyleri”, <https://www.harunbozkurt.com/ahiskanin-koyleri/>, [Erişim Tarihi: 02.06.2022]

<http://100.histrf.ru/commanders/paskevich-ivan-fedorovich/>, [Erişim Tarihi: 01.12.2023]

<https://setav.org/assets/uploads/2020/10/Kafkasya-Siyasi-Haritasi.jpg>, [Erişim Tarihi: 10.09.2023]

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi :

Medeni Durumu :

Eğitim :

Lise :

Lisans :

Yüksek Lisans :

Çalıştığı Kurumlar :